T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SOKAK ÇOCUKLARINA YÖNELİK DİN EĞİTİMİ ETKİNLİKLERİ VE DİNÎ DUYGUNUN GELİŞİMİ (CAKARTA ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

NAZIHAH NAZIHAH

İSTANBUL, 2024

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

SOKAK ÇOCUKLARINA YÖNELİK DİN EĞİTİMİ ETKİNLİKLERİ VE DİNÎ DUYGUNUN GELİŞİMİ (CAKARTA ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

NAZIHAH NAZIHAH

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı: Doç. Dr. Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU
2. Üye: Prof. Dr. Dursun Ali AYKIT
3. Üye: Prof. Dr. Muhammet Fatih GENÇ

İSTANBUL, 2024

GENEL BELGELER

Ad ve Soyad : Nazıhah Nazıhah

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Bilim Dalı : Din Eğitimi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Süleyman Gümrükçüoğlu

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans – 2024

ÖZET

SOKAK ÇOCUKLARINA YÖNELİK DİN EĞİTİMİ ETKİNLİKLERİ VE DİNÎ DUYGUNUN GELİŞİMİ (CAKARTA ÖRNEĞİ)

Araştırma , Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik yaygın din eğitimi etkinliklerinin dinî duygunun gelişimi üzerindeki etkisini ortaya koymaktır. Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik yaygın din eğitimi etkinlikleri gerçekleştirerek maddi-manevi alanda gelişmelerine katkı sağlayan kurumlar bulunmaktadır. Tasawuf Underground yatılı okulu, ERBE vakfı ve Sekolah Cendekia BAZNAS yatılı okulu tarafından yürütülen din eğitimi etkinlikleri kapsamında ilgilenilen 73 sokak çocuğunun inanç, ibadet ve ahlâk gibi dinî duygularının boyutları derinlemesine mülakat tekniği ile incelenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, din eğitimi aldıktan sonra sokak çocuklarında inanç, ibadet ve ahlaki anlamda pozitif gelişmeler tespit edilmiştir

Ayrıca kurumların düzenlediği din eğitiminin amacı, içeriği, yöntemi ve etkinlikleri de ortaya konulmuştur. Sonuçlardan esas alınarak bu alana özgü çalışmalar yapma, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri ile ilgili etik hususları inceleme, kanıta dayalı uygulama, program geliştirme ve politika güncelleme gibi önerilerde bulunulabilir.

Anahtar Kelimeler: Endonezya, Cakarta, Yaygın Din Eğitimi, Sokak Çocukları, Dinî Duygu

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Nazıhah Nazıhah

Department : Philosophy and Religious Studies Department

Program : Religious Education

Thesis Supervisor : Doç. Dr. Süleyman Gümrükçüoğlu

Thesis Type and Date : Master- 2024

ABSTRACT

RELIGIOUS EDUCATION ACTIVITY FOR STREET CHILDREN AND THE DEVELOPMENT OF RELIGIOUS SENTIMENT (CASE OF CAKARTA)

There are institutions in Jakarta that carry out informal religious education programs aimed at street children, contributing to their material and spiritual well-being. The aim of the research is to reveal the impact of religious education activities for street children on the development of their religious sentiments. Within the scope of the religious education activities conducted by Tasawuf Underground boarding school, ERBE Foundation, and Sekolah Cendekia BAZNAS boarding school, the dimensions of religious sentiments such as belief, worship, and morality of 73 street children were examined through in depth interview techniques. Additionally, the purpose, content, method, and activities of the religious education organized by institutions have been revealed. According to the research results, after receiving religious education, street children's beliefs such as belief in Allah and belief in Prophet Muhammad have developed in accordance with religious beliefs. Moreover, it has been observed that street children perform their prayers and demonstrate morality in their daily lives. Based on the results, specific studies can be conducted in this field, and recommendations can be made regarding ethical issues, evidence-based practices, program development, and policy updates related to religious education activities for street children.

Keywords: Indonesia, Cakarta, Religious Education, Street Children, Religious Sentiment.

ÖNSÖZ

Büyük şehirlerde yaşayan çocukların sokakta çalışma sorunu, günümüzün en önemli toplumsal sorunlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu sorun, çocukların aile ekonomisine destek olabilmek amacıyla sokakta satış yaparak veya farklı hizmetler sunarak para kazanma çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Sokak çocuklarının eğitime erişimde karşılaştığı zorluklar, çalışma ihtiyaçlarından dolayı günümüz dünyasında ciddi bir endişe kaynağıdır. Çocukların genç yaşlarda yaşadıkları deneyimler, kişisel gelişimleri, ruh sağlıkları ve toplumla uyum sağlama gibi konularda ilerideki yaşamları için bir temel oluşturur. Aynı şekilde, insan nesillerin dinî inançları, ahlâki yapıları ve ibadet konusundaki tutumları da, en önemli dönem olan çocukluk döneminde temelini atmaktadır. Din eğitimi, bireylerin ve toplumların yaşamlarında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, din eğitimi, moral ve ahlâki ilkeler konusunda rehberlik eder, bireysel ahlâki geliştirir. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, refahlarına ve manevi çerçevelerine katkıda bulunarak, rahatlık, destek ve hayat amacı sağlayabilir. Buna rağmen eğitimde bir parça olan sokakta çalışan/çalıştırılan çocuklar sorununu, refahlarını ve ruh sağlığını iyileştirmek amacıyla, onlara yönelik din eğitimi etkinlikleri ve onlarda dinî duygunun gelişimine etkisi açısından yapılan çalışma sayısı çok azdır. Buna göre bu araştırmanın çeşitli istismar türlerine karşı savunamayanlardan biri sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerini sunmasını umuyorum.

Tez sürecindeki yönlendiren ve sürekli destek veren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Süleyman Gümrükçüoğlu'na içtenlikle teşekkür ederim. Hocaya olan minnettarlığımı ifade etmek için kelimeler yetersiz kalır.

ERBE çocuk evi, *Sekolah Cendekia BAZNAS* ve *Tasawuf Undergorund* derneği'nin misafirperverliği ve çalışma olanağı sayesinde çocuklarla araştırma yapabilme fırsatı bulmamı sağladıkları için, sokakta çalışmayı bırakarak eğitimlerine devam eden ve mülakat yapmayı kabul eden çocuklara, çalışma ortamı ve zengin kütüphanesiyle bu zorlu süreci kolaylaştıran Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) Kütüphanesi çalışanlarına teşekkür etmek istiyorum.

Bunun yanı sıra, tüm yaşamım boyunca beni destekleyen, teşvik eden ve dualarıyla beni yalnız bırakmayan sevgili aileme; çalışmalarım sırasında yardımlarını ve samimiyetlerini arkadaşlarıma da teşekkür ettiğimi ifade etmem gerekir.

Nazıhah NAZIHAH

İstanbul, 2024

İÇİNDEKİLER

ONAY .....

ETİK BEYANI ..... **iii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

ÖNSÖZ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

TABLO, GRAFİK, VE RESİMLER LİSTESİ ..... **xi**

KISALTMALAR ..... **xiii**

BÖLÜM I: GİRİŞ **1**

1. Problem Durumu 1
2. Araştırmanın Amacı 3
3. Araştırmanın Önemi 3
4. Araştırmanın Sınırlılıkları 4
5. Araştırmanın Hipotezleri 4

BÖLÜM II: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE **5**

1. Din 5
2. Eğitim 5
3. Din Eğitimi 6

3.1 Din Eğitiminin Tanımı 6

3.2 Din Eğitiminin Amacı 7

3.3 Din Eğitiminin Önemi 8

4. Sokak Çocukları ve Tanımı 8

4.1 Sokak Çocuğu Sorununun Temel Nedenleri 12

4.1.1 Aile İçi Faktörler 12

4.1.1.1 Üvey Anne Baba 12

4.1.1.2 Aile İçi Şiddet 13

4.1.1.3 Parçalanmış Aileler 14

4.1.1.4 Sorunlu Ebeveynler 15
4.1.2 Sosyo Ekonomik Koşullar 16
4.1.2.1 Göç ve Kentleşme 16
4.1.2.2 Yoksulluk 17
4.1.2.3 Kültür ve Çevre 17
4.2 Sokak Çocuklarının Özellikleri 18
4.2.1 Cinsiyet ve Yaş ile İlgili Özellikleri 18
4.2.2 Eğitim ile İlgili Özellikler 18
4.2.3 Aile Bağlarının Zayıf Olması 19
4.2.4 Madde Bağımlısı 19
4.2.5 Sosyal Tecrit 20
4.2.6 Marjinal Bir Hayat 20
4.3 Sokak Çocuklarının Karşılaştıkları Riskler 21
4.3.1 Fiziksel, Cinsel ve Duygusal İstismar 21
4.3.2 Hastalık Riski 22
4.3.3 Çevre Gerçeği ve Madde Bağımlılığı 23
4.3.4 Çocuğun Suça Sürüklenmesi 23
4.4 Endonezya'da Sokak Çocukları 24
5. Çocukluk Döneminde Dinî Duygunun Gelişimi 26
BÖLÜM III: ENDONEZYA'DA DİN EĞİTİM 34
1. Endonezya'da Din Eğitiminin Tarihi 34
2. Din Eğitimi Kurumları 35
2.1 Örgün Din Eğitimi 35
2.1.1 Medrese 36
2.1.2 İslami Yükseköğretim 37
2.2 Yaygın Din Eğitimi 37
2.2.1 Kur'an Kursu (Pengajian Al-Qur'an) ve İslami Klasik Kitaplar (Kitab Kuning) 38
2.2.2 İslami Yatılı Okul (Pondok Pesantren) 38
2.2.3 Din Öğretimi (Diniyah Taklimiyah) 39
2.2.4 Dinî Sohbet (Majelis Taklim) 39

3. Endonezya'da Sokak Çocuklarının Din Eğitimi 39
4. Cakarta'da Sokak Çocuklarının Din Eğitimi ve Önemi 41
5. Cakarta'da Sokak Çocuklarına Din Eğitimi Veren Kuruluşlar 45
5.1 Resmî Kuruluşlar 45
5.2 Gönüllülük/Sivil Kuruluşlar 55
6. Cakarta'da Sokak Çocuklarının Din Eğitimi Etkinlikleri 58
6.1 Din Eğitiminin Amacı 58
6.2 Din Eğitiminin İçeriği 60
6.3 Din Eğitiminin Yöntemi 63
6.4 Din Eğitiminin Etkinlikleri 66
7. İlgili Araştırmalar 68

BÖLÜM IV: YÖNTEM 70

1. Araştırma Modeli 70
2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi 70
3. Veri Toplama Araçları 71
4. Veri Toplama İşlemi 71
5. Verilerin Analizi 72
6. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri 72

BÖLÜM V: BULGULAR VE YORUM 77

1. İnanca İlişkin Bulgular 77
1.1 Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Dinî İnanç Durumları 77
1.2 Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Dinî İnanç Durumları 80
2. İbadete İlişkin Bulgular 85
2.1 Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının İbadet Durumlar 85
2.2 Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının İbadet Durumları 88
3. Ahlâka İlişkin Bulgular 92

3.1 Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Ahlâk Durumları 92
3.2 Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Ahlâk Durumları 96

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER 102

1. Sonuç ve Tartışma..... 102
2. Öneriler 108

KAYNAKÇA 110

EKLER..... 116

TABLO, GRAFİK VE RESİMLER LİSTESİ

Grafik 2.1: Cakarta'da Nedenlerine göre Boşanma Vakası

Grafik 2.2: Endonezya'da İllere Göre Sokak Çocukları Dağılımı

Grafik 3.1: Her Seviyedeki Medrese Sayısının Dağılımı

Grafik 3.2: Devlet Kurumun Sokak Çocuklarına Hizmet ve Eğitim Verdiğinde Aşamalar

Resim 3.1: ERBE Vakfı'nın Vizyon ve Misyonu

Resim 3.2: Geçici Program Olarak Sokak Çocuklarına Yönelik Din Eğitimi

Tablo 2.1: Belirli Faktörlere Dayalı Sokak Çocuklarının Karakteristikleri

Tablo 4.1: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılım

Tablo 4.2: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılım

Tablo 4.3: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılım

Tablo 4.4: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılım

Tablo 4.5: Katılımcıların Annelerinin Hayatta Olma Durumuna Göre Dağılım

Tablo 4.6: Katılımcıların Babalarının Hayatta Olma Durumuna Göre Dağılım

Tablo 4.7: Katılımcıların Anne Babalarının Birlikte Olma Durumuna Göre Dağılım

Tablo 4.8: Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılım

Tablo 4.9: Mülakata Katılan Sokak Çocuklarının Yaptıkları İş Türüne Göre Dağılım

Tablo 4.10: Katılımcıların Programa Katılma Sürecine Göre Dağılım

Tablo 5.1: Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Dinî İnanca İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Tablo 5.2: Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Dinî İnanca İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Tablo 5.3: Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının İbadete İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Tablo 5.4: Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının İbadete İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Tablo 5.5: Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Ahlâka İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

Tablo 5.6: Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Ahlâka İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

KISALTMALAR

BAZNAS : Milli Zekât Kurumu

bkz. : Bakınız

c. : Cilt

CCE : Charity of Children Education

çev. : Çeviren

ed. : Editör

ERBE : Education Religion Bee Entertainment

hzl. : Hazırlayan

SCB : Sekolah Cendekia Baznas

SDC : Social Development Centre for Street Children

UNICEF : United Nations International Children's Emergency Fund

Yay. : Yayınları

BÖLÜM I: GİRİŞ

1. Problem Durumu

Eğitim, insanın bilgi, beceri ve değer kazanmasını sağlayan bir süreçtir. Bu süreç, bireyin yeteneğini geliştirmesi ve kendisini toplumda başarılı bir şekilde yer almasına olanak tanır. Aynı zamanda bireyin karakter gelişimi, sosyal ve duygusal becerilerin kazanılması, eleştirel düşünme yeteneğinin geliştirilmesi ve etik değerlere uygun davranma gibi alanları da katkı sunar. Eğitim, okul, aile, toplum ve diğer paydaşlarla iş birliği içinde gerçekleştirilmeli ve yaşam boyu süren bir süreç olarak ele alınmalıdır.[1] Buna bağlı olarak eğitim, örgün ve yaygın olmak üzere iki şekilde sunulmaktadır. Örgün eğitim; temel eğitim ve akademik kariyer için imkân tanırken, yaygın eğitim ise bireyin kendini geliştirmesini, beceriler kazanmasını ve ilgi duydukları alanlarda derinlemesine kazanımlar elde etmesine imkân tanır.

Din, eğitimde olduğu gibi insanın davranışlarını düzenleme hedefi vardır. Din eğitimi hem örgün eğitimde hem de yaygın eğitimde, bireyin dinî bilgi, anlayış ve uygulamayı geliştirmesine yardımcı olur. Yaygın din eğitimi, dinî bilginin yaygınlaştırılması, dinî anlayışın derinleştirilmesi ve bireylerin dinî değerlere uygun olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için büyük önem taşımaktadır. Yaygın din eğitimine erişilebilirlik sorunu yaygın din eğitiminin etkin bir şekilde uygulanmasını sınırlayan bir faktördür. Bazı bölgelerde veya toplum kesimlerinde yaygın din eğitimi kaynaklarına erişim sınırlı olabilir veya yeterli fırsatlar sunulmayabilir. Bunların yanı sıra, yaygın din eğitimi programlarının kapsayıcılık ve çeşitliliğine dikkat edilmesi gerekmektedir. Farklı yaş grupları, sosyal tabaka, cinsiyet ve kültürel arka planlara sahip bireyin ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde çeşitli programlar sunulmalıdır.[2] Ayrıca yaygın din eğitiminin toplumsal düzeyde daha fazla önemsenmesi, sosyal liderlerinin ve kurumların desteklemesi, yaygın din eğitimi fırsatlarının erişilebilirliğinin artırılması da gerekmektedir. Bu şekilde, yaygın din eğitimi daha kapsayıcı, etkili ve toplumsal dönüşümü destekleyen bir rol oynayabilir. Bir bütün olan yaygın din eğitimi etkinliklerini anlayabilmek için din eğitiminin insanın dinî duygu gelişimi üzerindeki etkilerini incelemek gerekir. Bunun yanında bilimsel metotlarla yaygın din eğitiminin araştırma ve verilerine de ihtiyaç vardır. Yaygın din eğitimi konusunda bir problem analizi yaparken toplum tarafından dışlanmış olan sokak çocukları gibi dezavantajlı grupların da göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

[1] Şükrü Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitim", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 105-106.

[2] M. Akif Kılavuz - Hüseyin Yılmaz, "Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 18/2 (2009), 126-127.

Sokak çocukları, eğitim fırsatlarına erişimde büyük zorluklarla karşılaşan ve toplumun dışına düşen bir grup olarak dikkate alınmalıdır. Son dönemde, literatürde sokak çocukları gibi dezavantajlı gruplar, engelliler, madde bağımlıları, şiddet mağduru kadınlar, kimsesiz veya mağdur çocuklar, bakıma muhtaç yaşlılar, evsizler, parçalanmış aileler, mülteciler, hükümlüler, umutsuz hastalar, işsizler, suça karışmış çocuklar ve beklenmedik bir olayla karşılaşan ve psiko-sosyal desteğe ihtiyaç duyanlar gibi gruplarla birlikte değerlendirilmektedir.[3] Bu gruplar, toplumun yaşam standartlarının gerisinde kalan, yetersiz koşullar altında yaşayan ve temel ihtiyaçlara ulaşmakta zorluk çeken; değişkenliklere bağlı olarak farklı niceliksel ve niteliksel özellikler gösteren; fiziksel, psikolojik, sağlık, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan toplumsal koruma ve hizmetlere ihtiyaç duyan gruplardır.[4] Bu gruplara yönelik din eğitimi programlarının oluşturulması onların dinî duygularının gelişiminin sağlanması için durum tespiti yapılması gerekmektedir.

Endonezya'da, genellikle büyükşehirlerde, özel olarak başkenti Cakarta'da sokak çocuklarının sayısı oldukça fazladır.[5] Cakarta'da yüksek yaşam koşullarını yeterli düzeyde sağlayamayan ailelerin çocukları sokakta çalışmak/çalıştırılmak zorunda kalmaktadır. Cakarta'daki sokak çocuklarının fiziksel ve ruhsal sağlığını korumak amacıyla sokak çocuklarına hizmet veren ve eğitim düzenleyen kurumlar bulunmaktadır. Bu alanda faaliyet gösteren resmi kurumların yanında gönüllülük esasına göre oluşmuş sosyal teşekkülerde bulunmaktadır. Bu kurumlar yaygın din eğitimi etkinlikleri yaparak sokak çocuklarının maddi-manevi alanda gelişmelerine ve korunmalarına yardımcı olmaktadırlar.[6]

Araştırmanın konusu "Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik yaygın din eğitimi etkinlikleri ve dinî duygunun gelişiminin değerlendirilmesidir". Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren kurumların bulunmasından yola çıkılarak araştırmanın temel problemi "Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik yaygın din eğitimi etkinlikleri dinî duygunun gelişimini nasıl etkilemektedir?". Bu temel problem çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmada şu alt problemlere cevap aranacaktır:

1) Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin önemi nedir?
2) Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren kuruluşlar nelerdir?
3) Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin amacı nedir?
4) Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin içeriği nedir?

---

[3] Dülgeroğlu Hatice, *Sokakta Çalışan Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 2.

[4] İhsan Çapçıoğlu, *Dezavantajlı Gruplar Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım*, ed. Fatma Zeynep Bilen (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 5.

[5] Herlina Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", *Pusat Pengkajian, Pengelolaan Data dan Informasi (P3DI), Sekretariat Jenderal DPR RI,* (2014), 145.

[6] Siti Nur Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan* (Jakarta: UIN Jakarta, 2015), 40.

5) Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerinde kullanılan yöntemler nedir?
6) Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitiminde hangi etkinlikleri gerçekleştirilmektedir?

2. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın temel amacı sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerinin dinî duygunun gelişimi üzerinde nasıl etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktır. Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerini gerçekleştiren çeşitli kuruluşlar bulunmaktadır. Ancak bu konuda farklı yönleriyle kapsamlı bir şekilde yapılmış çalışmalar çok sınırlı ve istenen düzeyde değildir.

3. Araştırmanın Önemi

Kırsal kesimlerden ekonomik kaygılarla kentlere yönelik iç göç, kentlerde işsizliğin artması ve ekonomik dengesizlikleri meydana getirmiştir. Bu durum zamanla çözülemeyen bir soruna dönüşmüştür.[7] Büyük şehirlerde yaşamaya ve geçimlerini sağlamaya çalışan ailelerin çabaları, çocukların aile gelirine katkıda bulunmak amacıyla sokaklarda satış yapmak veya çeşitli hizmetler sunarak para kazanma ihtiyacını kaçınılmaz hale getirmektedir. Şüphesiz ki, aile kontrolünden uzak sokaklarda tüm risklere ve tehlikelere maruz kalan çocukların gün boyunca geç saatlere kadar sokaklarda bulunmaları, birçok soruna zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan bu sorunun çözümü noktasında birçok kurum çözüm çalışmaları yürütmektedir. Ancak bu çalışmalar sadece istatiksel bilgilerle sınırlı olmamalı, çocukların gelişimini sağlayacak eğitim ve rehabilitasyon programının ihtiyacına cevap verecek şekilde yürütülmelidir.

Araştırmanın önemi:

- Bu konuda çalışma yapacak akademik çevrelere, Cakarta'nın tecrübesinin paylaşılması önemli veri sunmaktadır.
- Elde edilen verilen ve sonuçlar bu konuda çalışma yapacak diğer araştırmacılara katkı sağlamaktır.
- Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri ile ilgili etik hususu/önerini üretmektir.
- Araştırma sokak çocuklarına yönelik din eğitiminde yeni düzenlemeler getirme amacında olan Sosyal İşler Bakanlığı, Diyanet Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığına fikir sunmaktır.
- Eğiticilerin sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programını planlamasına katkı sunacaktır.

[7] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 146.

4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın sınırlılıkları şöyle sıralanabilir:

İnceleme yapılmış olan alanla ilgili, 20 kurum faaliyette bulunmasına rağmen *ERBE* vakfı, *Tasawuf Undergorund* yatılı okulu ve devlete ait olan *Sekolah Cendekia BAZNAS* yatılı okulu olmak üzere toplam 3 kurumda gözlem ve mülakat yapılabilmiştir. Bazı kurumlar araştırma için müsait olmamış, bazılarında ise kalan sokak çocuklarının çoğu araştırmanın örneklemine uygun görülmemiştir.

Araştırmada toplam 73 sokak çocuğu ile mülakat yapılmıştır. Mülakata katılan, *ERBE, Tasawuf Undergorund, Sekolah Cendekia BAZNAS* kurumlarının düzenlediği yaygın din eğitimi etkinliklerine katılan 9-15 yaş arası çocuklar ile sınırlıdır.

Ayrıca bu araştırmada çalışma esnasında uygulanan yöntem, teknik ve erişilen kaynaklarla da sınırlı bulunmaktadır. Çalışma, psikoloji alanında yapılmış bir çalışması değildir. Bu nedenle dinî duygu kavramı, bu bilimin öngördüğü çalışma yöntemi ile değil, eğitim bilimi ve din eğitimi bilimi sınırları içinde incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular, sadece konuyla ilgili Cakarta'daki ulaşılabilen dokümanlarda incelenen kurumlar ve görüşmeye katılan sokak çocukları için geçerli olup diğer kurumlara genelleştirilemez.

5. Araştırmanın Hipotezleri

Konuyla ilgili çalışmalardan yola çıkarak oluşturulan hipotezler şunlardır:

- Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri düzenleyen kurumlar devlet, vakıf, dernek, çocuk evi, yarı yol evi, yatılı okul, sivil ve gönüllülük hareketi olmak üzere yediye ayrılmaktadır.
- Kurumların düzenlediği din eğitimi yaygın din eğitimidir.
- Kurumlar, sokak çocuklarının ahlâken iyileştirilmesi ve geliştirmesi, sokağa bağlı olmaması amacıyla yaygın din eğitimi etkinlikleri düzenlemektedir.
- Kurumun düzenlediği yaygın din eğitimi etkinliklerinde Kur'an okuma, peygamber kıssaları, ahlâk ve ibadet konusu öğretilmektedir.
- Aktif öğrenmeden yola çıkılarak din eğitiminin gerçekleştirildiği yöntemler kullanılmıştır.
- Cakarta'daki kurumun sokak çocuklarına verdiği din eğitimi etkinlikleri sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncelerini etkilemektedir.

BÖLÜM II: KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVE

1. Din

Din kelimesi Arapça olup, sözlük anlamı, "örf ve adet, ceza ve karşılık, mükâfat, itaat, hesap, boyun eğme, hâkimiyet ve galibiyet, millet, şeriat" gibi çeşitli anlamlara gelmektedir.[8] İngilizcede din kavramı karşılığı kullanılan "religion" kelimesinin aslı Latince olup, "bağlanmak, tekrar etmek, bir şeyi vazife edinmek, inanç ve ibadet sistemini kapsamak" ve "insanları Tanrı'ya bağlayan bağ" anlamlarını içermektedir. Endonezca sözlükte kullanılan "agama" kelimesi aslı Sanskrit olup, " yerde durma, nesillere aktarılma" anlamlarına gelmektedir.[9]

Din; akıl sahibi insanları kendi özgür iradeleri ile doğruya, iyiye ve güzele yönlendiren ilahi sistemler bütünü şeklinde tanımlanmıştır. Geertz ise dini; "insanda uzun vadeli ve kuvvetli motivasyon sağlayan, insanın varoluşuyla ilgili açıklamalarda bulunan, bireyin gerçeklik algısını şekillendiren bir sembolik eylemler sistemi"[10] olarak belirtmiştir. Bu noktada din kavramının çok boyutlu olması muhtelif din tanımlarını ortaya çıkarmıştır. Bazıları dinin bireysel ve toplumsal yönünü ele alırken, bazıları ise dinin aşkın yönünü ele alıp vurgulamışlardır.[11] Yapılan tanımlamaların tek bir tanımda toplanması noktasında; "Din, insanlara bir hayat tarzı sunan, onları belirli bir dünya görüşü içinde toplayan kurumdur, bir değer biçme ve yaşama tarzıdır; yaratıcıya isteyerek bağlanma, birtakım şeyleri hissetme, onlara inanma ve onlara uygun iradi faaliyette bulunma olgusudur; üstün varlıkla ona inanan insan arasındaki ilişkiden doğan deneyimin inanan kişinin hayatındaki etkileridir."[12] şeklinde bir tanımlama yapılmıştır.

Din, Allah'tan gelen kutsal nitelikteki kurallar dizisi olup insanın Allah'la, insanlar arası ve çevresiyle ilişkilerini düzenler. Din, örgün ve yaygın eğitim yoluyla gelecek nesillere aktarılarak varlığını sürdüren bir olgudur. Toplumsal bir gerçeklik olarak, hayatın birçok alanında kendini gösterir, insanların tutum ve davranışları üzerinde etkili olur. Dolayısıyla, insanın tüm varlık alanları ile etkili bir iletişim kurması, dinin norm ve değerlerinin farkında olmasına bağlıdır.

2. Eğitim

Eğitim kavramı Türkçede "eğmek" kökünden türetilmiş, "bir şeyi tekrar şekillendirmek, geliştirmek" gibi anlamlara gelir.[13] Eğitim, Arapçada "artmak, büyümek, yetiştirmek, eğitmek" gibi

[8] Günay Tümer, "Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ts.

[9] Harun Nasution, *İslam Ditinjau dari Segala Aspek* (Jakarta: Universitas Indonesia, 2013), 2.

[10] C. Geertz, *Religion As A Cultural System* (Fontana Press, 1993), 87-125.

[11] Ali Köse, *Freud ve Din* (İstanbul: İz Yayınları, 2000), 182; M Eliade, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, çev. M Aydın (İstanbul: Din Bilimleri Yayınları, 2004), 170.

[12] Nurullah Altaş - İ. Arıcı, "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci", *Din Eğitimi*, ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 62.

[13] Recai Doğan, *Din Eğitimi El Kitabı*, ed. Remziye Ege (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 41.

anlamlara gelen "terbiye" kavramından türetilmiştir.[14] İngilizcede "education" Latince kökeni olup "educare" kelimesidir ve "büyütmek, yetiştirmek" gibi anlamlara gelir. Buna göre, eğitim bireyin davranışlarında kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci tanımlanmaktadır.[15] Öğretim ise öğrencinin davranışında istenilen değişikliği meydana getirmek amacıyla yürütülen ayrıntılı bir süreç veya bireyin ihtiyaçlarını karşılamak ve yeteneklerini geliştirmek amacıyla hazırlanan bilgi, beceri veya etkinlikler bütünüdür.[16]

Eğitim, insanın davranışlarında istenilen değişiklikleri üretmeyi amaçlayan bir süreçtir.[17] Bu süreç, bireyi maddi ve manevi yönden geliştiren, hayatı anlamlandırma çabasına katkı sunar. Nitelikli ve kaliteli bir eğitim alma, her vatandaşın hakkıdır. 2003 yılında kabul edilen 22 sayılı yasa, ulusal eğitim sistemine ilişkin 5. maddesinin 1. fıkrasında *"Her vatandaşın nitelikli bir eğitim alma hakkı vardır"* ifadesini içermektedir. Ancak, pratikte, Endonezya'da hala birçok çocuk okulu bırakmakta ve nitelikli eğitim alamamaktadır. 2016 yıllında Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı'nın verilerine göre, 261.909 çocuğun okulu bıraktığı bilinmektedir.[18]

3. Din Eğitimi

3.1 Din Eğitiminin Tanımı

Din eğitimi, bazen din öğretimi ile aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu hata, eğitim ve öğretim kavramlarının birbirinin yerine kullanılması alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Bu yanlışa düşmemek için, din eğitimini tanımı yapılırken öncelikle bu iki tamlamanın birbirinden farkını ortaya koymak gerekmektedir. Din öğretimi çoğunlukla, bireyin inandığı dinin gereklerini öğrenmesi, yani bir dini öğretme sürecidir. Din eğitimi ise, bu bilgilerin davranışlara dönüşmesini sağlama ve istenilen davranışları kazandırma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlardan da anlaşılacağı üzere, din eğitimi ile din öğretimi biri diğerinin alternatif değil, tamamlayıcısı olan süreçlerdir.[19] "Din eğitimi, bireyin fıtratında bulunan inanma, duygu ve ihtiyaçlarını temel alarak din kavramını anlamasına yönlendirme ve kabul ettiği dinin getirdiği yaşam tarzını öğrenmesine destekçi olan bir süreçtir."[20] Din eğitimi, eğitimle aynı hedefleri ve ilkeleri benimseyen bir disiplindir. Bu nedenle din eğitimi şu şekilde de tanımlanabilir: "Bireyin kendi yaşantısı yoluyla dinle ilgili davranış değişikliği

[14] Ziya Kazıcı - Halis Ayhan, "Tâlim ve Terbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/538.
[15] Selahattin Ertürk, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: EDGE Akademi Yayınları, 2016), 12.
[16] Engin Karadağ vd., "Yapılandırmacı Öğrenmeye Genel Bakış", *Kuramdan Uygulamaya Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı (1-5. Sınıf Etkinlik Örnekleriyle)* (Ankara: Kök Yayıncılık, ts.), 17.
[17] J Mc. Donald - Frederick, *Education Psycology* (San Francisco: Wadsworth Publishing Co, 1959), 4.
[18] Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan, *Analisis Anak Tidak Sekolah Usia 7-18 Tahun* (Jakarta, 2016), 31.
[19] Doğan, *Din Eğitimi El Kitabı,* 53.
[20] Fatih Genç - Okumuşlar Muhiddin, *Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 61.

meydana getirme sürecidir."[21] Din eğitimi, insanları inanç, ibadet ve ahlâk ilkeleriyle donatarak takva sahibi insanlar olmalarını amaçlanan bir faaliyettir.[22] Endonezya Cumhuriyeti Hükümetinin 55/2007 sayılı Yönetmeliğinin 1. Bölümü 1. Maddesinde, "*Din eğitiminin öğrencilere dinlerini uygulamaları için bilgi veren, davranış ve beceri geliştiren bir eğitim olduğu belirtilmektedir. Bu eğitim, herhangi bir eğitim seviyesinde en azından bir ders şeklinde gerçekleştirilmelidir.*"[23]

Din eğitimi hem örgün eğitimde hem de yaygın eğitimde önemli bir yer tutar. Örgün eğitim, belirli bir yaş veya eğitim düzeyi grubundaki bireylere, belirli hedeflere göre okul ortamında düzenli olarak gerçekleştirilirken yaygın eğitim ise, örgün eğitim sistemine hiç katılmamış veya bu sistemde herhangi bir aşamada bulunmuş ya da bu aşamalardan birinden ayrılmış olan bireylere, ilgi ve ihtiyaç duydukları alanlarda sunulan bir eğitim şeklidir.[24]

Din eğitimi, insanın içinde doğuştan bulunan dinî inanç ve duygularını harekete geçirerek açığa çıkmasına katkı sağlar ve aynı zamanda inanma duygusunu güçlendirerek kişinin ibadet ve ahlâk duygusunu geliştirmeyi amaçlar. Bu çalışmada, din eğitimi kavramının kullanımında bu iki özellik odak noktası olarak alınmaktadır. Türkiye'de din eğitimi denildiğinde çoğunlukla İslam dininin eğitimi kastedilirken Endonezya'da İslam dini, Hıristiyan dini, Hinduizm dini ve Budizm dini gibi milli resmi dinlerin eğitimleri anlamına gelmektedir. Ancak, tezimizde din eğitimi denilirken İslam dininin eğitimi kastedilmektedir.

3.2 Din Eğitiminin Amacı

Din eğitimi; insanların manevi eğitim ihtiyaçlarına karşılık verirken aynı zamanda yeni nesle, geçmiş kuşakların bilgi ve deneyimlerini aktarmak, bireyin doğal fıtratını koruma ve bozulan fıtratı tekrar düzeltme şeklinde amaçları gerçekleştirir.[25] Din eğitimi genel eğitimle iş birliği içinde insanın bireyselleşmesi, toplumsallaşması ve kültürlenmesine de katkı sunar. Bunu yanında bireyin dini gereksinimlerine, sorularına ve beklentilerine doğru yanıtlar sunarak, hurafelerden ve batıl inançlardan uzak bir din anlayışına ulaşmasını sağlar.

Din eğitimi, zamanla ortaya çıkan farklı yorum ve dünya görüşlerini değerlendirerek bireye bakış açısı zenginliği kazandırmada önemli ve gereklidir. Öğrencilerde dinî duygunun gelişimine geliştirmeye yönelik bir çaba olarak verilir ve bireyin kişisel, mesleki ve sosyal hayatta ahlâklı

[21] Muhammet Şevki Aydın, *Din Eğitimi Bilimi* (Kayseri: Kimlik Yayınlar, 2018), 87.
[22] Basyirudin Usman, *Metodologi Pembelajaran Agama İslam* (Jakarta: Ciputat Pres, 2002), 4.
[23] Pemerintah Pusat, "Peraturan Pemerintah Nomor 55 Tahun 2007 Tentang Pendidikan Agama dan Pendidikan Keagamaan" (Pemerintah Pusat, Jakarta, 2007), 1.
[24] Aydın, *Din Eğitimi Bilimi*, 72-85.
[25] Nursena Demirkol, *Sosyal Hayata Katkısı Açısından Din Eğitimi* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2020), 9.

olmasını amaçlar.[26] Endonezya Cumhuriyeti Hükümeti'nin 55/2007 sayılı "Din Eğitimi ve Dinî Eğitim Hakkında" başlıklı Yönetmeliğinin 2. Maddesinden hareketle şu sonuçları çıkarabiliriz: Din eğitimi; Allah'a iman eden ve O'na karşı samimi ve içten inanmış Endonezya halkının ahlaklı olmalarını, insanların kendi aralarında ve dinler arası ilişkilerde barışı ve uyumu öncelemelerini, öğrencilerin dini değerleri içselleştirmelerini hedefler. Bu kazanımlar bilim, teknoloji ve sanat alanlarında bireyin gelişimlerine katkı sunar.[27]

3.3 Din Eğitiminin Önemi

Din eğitiminin bireysel ve sosyal pek çok önemi vardır. Din eğitiminin öncelikle önemi, bireyin ruh, beden, duygu, zihin ve heyecan dinamizmini bozmadan, onu kendi iç dünyasında tutarlı, sorumluluklarının bilincinde ve başarılı bir genç olarak topluma kazandırmaktadır. Çünkü din duygusu sağlıklı bir şekilde gelişmediğinde bireyin hayatı anlamlandırmada sıkıntı çekeceği kaçınılmazdır.[28]

Din eğitimi, insanın ilahî varlıkla ilgili kavrayışlarının istenilen yönde gelişmesi, dinî inançlar, ibadetler ve ahlâk yapılarını yaratılışına uygun şekilde ortaya çıkarması ve geliştirmesini sağlar.[29] Bireysel ve sosyal bir varlık olarak insan, günlük hayatta birçok sorunla karşılaştığında kendine cevap aramaktadır. Din eğitimi, bir kişinin inancını, anlayışını, duyarlılığını ve dinin uygulanmasını artırarak, bireysel ve sosyal yaşamı destekleyen dinî ve sosyal değerler, etkileşim kuralları, bakış açıları, beceriler ve yaşam tutumları sağlar.[30]

4. Sokak Çocukları ve Tanımı

Sokak çocuğu terimi, sıkça karşılaşılan bir kavram olmasına rağmen, kapsamının ve sınırlarının net bir şekilde belirlenmesi oldukça zor ve belirsizliklerle dolu bir konudur. Sokak çocuklarını tanımlamaya yönelik birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, herkesin üzerinde tam olarak anlaştığı bir tanıma ulaşmak mümkün olmamıştır. Literatürdeki tanımlar ve kategorizasyonlar göz önüne alındığında, "sokak çocukları" teriminin geniş bir yelpazede kullanıldığını söyleyebiliriz. Bu terim altında, sokakta çalışan, sokakta yaşayan, suç işleyen veya evsiz olan çocuklar gibi birçok farklı çocuk grubu bulunmaktadır.[31]

---

[26] Wahid Khozin, "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan", *Jurnal Penelitian Pendidikan Agama dan Keagamaan* 6/3 (2008), 39.

[27] Pemerintah Pusat, "Peraturan Pemerintah Nomor 55 Tahun 2007 Tentang Pendidikan Agama dan Pendidikan Keagamaan", 1.

[28] Kılavuz - Yılmaz, "Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi", 125.

[29] Keyifli, "Eğitim ve Din Eğitim", 118.

[30] N. Nurmadiah, "Kurikulum Pendidikan Agama Islam", *Al-Afkar: Jurnal Keislaman dan Peradaban* 2/2 (2016), 61.

[31] Mehmet Güngör, *Mersin'de Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar Sorunlar ve Çözümler* (Mersin: Mersin Valiliği, 2009), VIII.

Sokak çocukları kavramının tanımı, her ülkenin ve koşulun özel durumuna bağlı olarak değişiklik gösterse de UNICEF'in 1983 yılında sivil toplum örgütlerini bir araya getirdiği *Sokak Çocukları için Sivil Toplum Kuruluşları Programı* toplantısında yapılan ortak tanım önemli bir referanstır. Bu tanıma göre, "sorumlu yetişkinler tarafından herhangi bir koruma, denetleme ya da yönlendirmenin olmadığı bir konumda, ailelerinden uzakta geniş bir anlamda sokaklarda yaşayan çocuklar" sokak çocukları olarak kabul edilmektedir.[32]

1986 yılında yayımlanan BM Senatosu Gençlik Hukuku Alt Komitesi raporu, şehirsel bölgelerdeki durumu şu şekilde açıklamaktadır: "Toplum tarafından dışlanan, aileleri ya da toplum tarafından desteklenmeyen, terkedilmiş veya ebeveynsiz çocuklar ile evlerini istismar veya reddedilme nedeniyle terk etmeye zorlananlar." Bu kategoriye giren çocuklar, evden kaçan veya toplumları tarafından itilip kovulan, aile desteği olmayan ve evsiz kalan çocuklardır.[33]

Cakarta İl Yönetmeliği No. 5/2020'de çocuk tanımı, 18 yaşın altındaki bir kişi olarak açıklanmıştır. No. 279/2014'te ise Sokak Çocukları, sokaklarda çalışma riski taşıyan, sokaklarda çalışan veya sokaklarda çalışıp yaşayan ve günlük yaşam aktivitelerini büyük ölçüde sokaklarda gerçekleştiren çocuklar olarak tanımlanmıştır.[34]

Bagong Suyanto sokak çocuklarının fiziksel ve psikolojik olarak olgunlaşmamış, dışlanmış, marjinalleşmiş ve sevgiye layık görülmemiş çocuklar olduklarını belirtmektedir. Bu çocuklar, zorlu ve uygun olmayan bir çevreyle yüzleşmek zorunda kaldıkları için sevgi ve ilgi görmekten yoksun kalmaktadırlar. Genellikle sokak çocukları, ağır işlerde çalışan ve ekonomik durumları zayıf olan ailelerden gelmektedir. Sokak çocukları, yaşam deneyimlerinin bir sonucu olarak yoksulluk, istismar ve sevgi eksikliğine maruz kalmaktadır. Bu da ruhsal yük taşımalarına ve olumsuz davranışlar sergilemelerine neden olmaktadır.[35]

Sokak çocukları genellikle iki ana gruba ayrılmaktadır. Birincisi, evsiz olan ve tamamen sokakta yaşamaya başlayan, ailelerinin koruma ve desteklerinden büyük ölçüde yoksun olan çocuklardır. İkincisi ise, sokakta çalışıp akşamları evlerine dönen ve aileleriyle ilişkileri devam eden diğer çocuklardır. UNICEF'in "Çalışan Çocuklar ve Sokak Çocuklarının Sömürüsü" adlı raporuna göre, sokaktaki çocuklar, aile desteği ve sokak kullanım biçimlerine göre üç gruba ayrılmaktadır:[36]

[32] UNICEF, *Report On Working Children and Street Children* (UNICEF, 1986), 5.
[33] Christopher Williams, "Who Are Street Children? A Hierarchy of Street Use and Appropriate Responses", *Child Abuse & Neglect* 17/6 (1993), 832.
[34] Gubernur Provinsi Daerah Khusus Ibukota Jakarta, Pembentukan Organisasi dan Tata Kerja Panti Sosial Asuhan Anak Putra Utama (Pembentukan Organisasi dan Tata Kerja Panti Sosial Asuhan Anak Putra Utama), *279* (2014), Kanun No. 709, 4.
[35] Bagong Suyanto, *Masalah Sosial Anak* (Jakarta: Kencana, 2016), 199.
[36] Maggie Black, "Street and Working Children", *UNICEF* (Innocenti Global Seminar, Italy: UNICEF, 1993), 7-10.

Aileler ile sürekli ilişkisi olan çocuklar: İlk kategorideki çocuklar, genellikle ailelerinin denetimi ve gözetimi altında sokakta çalışan, akşamları evlerine olan çocuklardır. Bu gruptaki çocuklar sokakta çalışan çocuklar olarak adlandırılır.

Aileleri ile zaman zaman ilişki kuran çocuklar: Çocukların aileleriyle olan bağları zayıflamıştır fakat tamamen kopmamıştır; bu nedenle hâlâ aileleriyle bir ilişkiye sahip olan çocuklardan bahsedilmektedir. Bu çocuklar, sokakta çeşitli işlerde çalışarak veya sadece dolaşarak günlerini geçiren ve bazen gece evlerine dönen çocuklardır.

Aileleri ile tüm bağları kopmuş çocuklar: Bu kategoriye dâhil olan çocuklar, sayıca az olmalarına rağmen, aileleriyle hiçbir bağları olmadan yaşam mücadelesi veren, toplumun en düşük gelirli kesiminden gelen çocuklardır. Bu çocuklar, ailelerinden istekleriyle ya da zorla ayrılmış olup, günün her saatinde sokaklarda geçirmektelerdir. Bu gruptaki bazı çocuklar, aileleriyle sınırlı bir ilişki içinde olsalar da, çoğu tamamen terk edilmiş durumdadırlar. Bu özel grup, genellikle sokağın çocukları olarak tanımlanmaktadır.[37]

Sokak çocuklarına dair yapılan tanımlar ve bu tanımlar içindeki sınıflandırmalara bakıldığında, bu çocukların çok belirgin sınırlarla ayrılmadığı söylenebilir. Ancak tanımların ortak noktası, bu çocukların çocukluklarını yaşayamamış olmaları, çeşitli sorunlar nedeniyle evlerinden ayrılmış olmaları, bir yetişkin koruması olmaksızın zorlu koşullar altında hayatlarını sürdürmeleri ve yaşam alanı olarak sokağı tercih etmeleridir.[38]

Tata Sudrajat, Endonezya'daki sokak çocuklarının her bir grubu için aşağıdaki tabloda olduğu gibi belirli karakteristikleri ayırt edebilecek bazı faktörler oluşturmuştur.

Tablo 2.1: Belirli Faktörlere Dayalı Sokak Çocuklarının Karakteristikleri

Değişken	**Sokakta Yaşama**	**Sokakta Çalışma**	**Sokak çocuğu olmayan**
Sokakta süreç	24 saat	7-12 saat	4-6 saat
Aileler ile ilişki	Hiç	Zaman zaman	Sürekli
Konut	Sokak	Kira	Ev
Eğitim	Hayır	Hayır	Devam ediyor

[37] Black, "Street and Working Children", 7-10.

[38] Betül Altuntaş, *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), 21-27.

Tablo, sokaklarda yaşayan çocukların diğer gruplara kıyasla çeşitli tehlikelere karşı yüksek riskli grup dâhil olduğunu göstermektedir. Risk grubunda ki çocuklar, sokaklarda daha fazla özgür olduğunu belirtmektedir. [39]

Endonezya Sosyal İşler Bakanlığı'na göre, sokak çocuklarının üç genel kategorisi bulunmaktadır:

- 5-18 yaş arası erkek ve kız çocuklar.
- Belirsiz faaliyetlerde bulunan, bir ay boyunca günde en az 4 saat sokaklarda dolaşan.
- Kendisine zarar verebilecek aktivitelerde bulunma veya kamu düzenini bozma eğiliminde olan.[40]

Cakarta'da, ön plana çıkan ve biraz farklı olan sokak çocukları kategorisi, punk gruplarıdır. Punk, genellikle bir şehir bölgesinde takılan sokak çocuklarının bir topluluğudur. Bu gruplar, aynı görüşlere ve zevklere sahip oldukları için oluşur. Yaşları da daha büyüktür, örneğin 15-18 yaş arasıdır. Bu grupların belirgin özelliği tarzları ve görünümleridir; dağınık giyim, pantolonda zincirler, kulak, dudak ve burun delinmiş takılar kullanılır. Sokak çocukları grubu genellikle vücutlarında dövme yapar ve saçlarını boyarlar. Onların belirgin özellikleri, dayanışma ve birbirlerini savunma davranışıdır.[41]

Endonezya Cumhuriyeti Sosyal İşler Bakanlığı'nın verilerine göre, 2022 yılında sokak çocuğu sayısı 232,894 kişiye ulaşarak, Endonezya'daki toplam çocuk sayısının % 22,14'ünü oluşturmaktadır.[42]

Sokak çocuklarının genel profilini gözden geçirdiğimizde, çoğunluğunun ergenlik döneminin başlangıcında, özellikle de 13-15 yaş arasında olduğunu ve büyük çoğunluğunun erkek çocuklardan oluşmaktadır. Ailelerinin genellikle parçalanmış ve dinî eğitimden uzak olduğunu, çocukların sürekli olarak sokakta zaman geçirmeleri nedeniyle hem fiziksel hem de psikolojik tehlikelere açıktırlar. Ailelerinde alkol bağımlılığı ve şiddet oranı oldukça yüksektir.

Bu çocuklar, aile içinde yaşadıkları sevgisizlik, terk edilme duygusu, güvensizlik, cinsel ve psikolojik istismarlar nedeniyle olumsuz düşüncelere ve geleceğe dair olumsuz yargılara sahiptirler. Bu nedenle, aileleriyle olan iletişimleri ya tamamen kopmuş ya da zayıflamış durumdadır. Ayrıca,

[39] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 148.
[40] Departemen Sosial Republik Indonesia, *Buku Panduan Pengumpulan dan Pengolahan Data Penyandang Masalah Kesejahteraan Sosial Serta Potensi Sumber Kesejahteraan Sosial* (Jakarta: Departemen Sosial Republik Indonesia, 2002), 7-8.
[41] Khozin, "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan", 45.
[42] Hanny Susanty, "Pemenuhan Hak Pendidikan Anak Jalanan di Kota Bengkulu (Bengkulu Şehri'ndeki Sokak Çocuklarının Eğitim Haklarının Karşılanması)", *kemensos.go.id* (2022), 12 Kasım 2023, 18.48.

toplumun bu çocukların sorunlarıyla ilgilenmediğini düşünmektedirler. Her türlü risklerle karşı karşıya olan bu çocuklar, sadece kendi hayatlarını tehlikeye atmakla kalmayıp, aynı zamanda sağlıksız bir toplumun da göstergeleridir.[43]

Cakarta'ya göç yıldan yıla azalmasına rağmen, Cakarta'daki sokak çocuklarının sayısı sürekli artmaktadır. Cakarta'daki sokak çocuklarının çoğu sokak müzisyeni, araba camlarını silen, vale, kaçak otopark görevlisi, dilenci, su, mendil satıcısı olarak çalışmaktadır. 10.672.100 nüfusa sahip olan Cakarta'nın,[44] sosyokültürel ve ekonomik sorunları yaşamı zorlaştırmaktadır. Sokak çocuklarının sayısının artmasının nedeni, ailelerin yaşadığı maddi ve manevi sorunlardır.[45] Çoğu zaman sokakta dolaşan, çalışan, çalıştırılan, sevgi eksikliği yaşayan sokak çocuklarının ruhsal bozukluk ve olumsuz davranışlar sergiledikleri görülmektedir.

4.1 Sokak Çocuğu Sorununun Temel Nedenleri

4.1.1 Aile İçi Faktörler

Aile; insanların birbirleriyle paylaşma ve dayanışma içinde yaşandığı, sosyal deneyimlerin kazanıldığı ve toplumun temelini oluşturan bir kurumdur.[46] Aile üyeleri arasındaki sağlıklı ilişkiler, dostça ve stresten uzak bir ortam oluşturarak mutlu ve olumlu bireylerin gelişimine katkı sağlar. Öte yandan, başarısız aile ilişkileri içinde büyüyen bireyler, sevgi ve güven eksikliği içinde mutsuz, başarısız ve sosyal uyum problemleri yaşanan bir hayat geçirirler.[47]

4.1.1.1 Üvey Anne Baba

Hayatın seyrinde, ölüm, boşanma, ayrılık ve ev terk etme gibi sebeplerle aile yapısı bozulabilir; bu durumda öz ebeveynlerin yerini üvey ebeveynler alabilir. Bu durum, çocuğun sosyalleşme sürecini kesintiye uğratarak, yanlış ve eksik bir sosyalleşmenin ortaya çıkmasına neden olur.[48] Ailenin bir üyesi olarak gelen ve biyolojik ebeveynin yerine geçen yabancı bir bireyi kabul etme, alışma ve benimseme süreci, çocuk için zorlayıcıdır.

[43] Sevgi Usta Sayıta - Mustafa Ruhi Şirin, "İstanbul'un Sokakları ve Çalışan Çocuklar", *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*, ed. Abdullah Karatay (İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 2000), 275-279.
[44] "Jumlah Penduduk Jakarta Menurut Kabupaten Kota", ts.
[45] Eri Devras vd., "Tingkat Self Esteem Pada Anak Jalanan di Jakarta", *Aspirasi* 4/1 (2013), 77.
[46] Hüseyin Ağca, *Ailede Eğitim* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 2-3.
[47] Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 134.
[48] Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 139, 145.

Üvey anne ya da baba tarafından gösterilen aşırı sert davranışlar, çocuğun üvey ebeveynle ilişkisini zorlaştırır.[49] Üvey ebeveyn tarafından olumsuz bir şekilde karşılanan çocuklar, kendilerini güvende hissetmekte zorlanacak ve duygusal olarak rahatsızlık yaşayacaklardır.[50]

Araştırmalar, üvey ebeveynle uyumsuzluğun, çocukların sokaklara düşmesinde temel bir etken olduğunu göstermektedir.[51]

4.1.1.2 Aile İçi Şiddet

Aile içindeki bireyler arasında gerçekleşen şiddet eylemleri, toplumun tüm sosyal sınıflarında meydana gelebilir.[52] Ancak, alt düzeyde ya da ekonomik olarak zayıf toplumlarda çeşitli türlerde şiddetin meydana gelme olasılığı daha yüksektir.[53]

Cakarta'daki Çocuk Güçlendirme, Çocuk Koruma ve Nüfus Kontrol Müdürlüğü'ne göre 2023 yılı boyunca aile içi şiddetle ilgili 462 vaka meydana gelmiştir.[54] Aile içi şiddet, sadece bir eşin diğerine zarar veren davranışları içermekle sınırlı değildir. Şiddet, ebeveynlerden çocuklara yönelebileceği gibi, çocukların birbirlerine karşı sergiledikleri şiddet içeren davranışları ve çocukların ebeveynlerine karşı olan şiddeti de içerebilir.[55] Aile içi şiddet, ailenin çocukları yetiştirme ve koruma sorumluluğunu yerine getirmedeki başarısızlığını ve çevresel farkındalığın eksikliğini gösterirken, şiddetin meydana geldiğinde yetkililere bildirilmesinde de çevresel farkındalığın eksikliğini gösterir. Bu durum çocukların savunmasız ve şiddet, sömürü, ihmal ve diğer hatalı muamelelere maruz kalma riski altında olmalarına neden olur. Sokak çocuklarının çoğu, aile içi şiddetin sonucu olarak ihmal veya sömürü mağdurlarıdır.

Çocuğa yönelik şiddet, yaralanmalardan, fiziksel, bilişsel ve duygusal bozukluklara kadar çeşitli sorunlara yol açabilir. Çocuklar, fiziksel olarak zarar görmeseler bile ciddi şekilde ruhsal olarak etkilenebilirler; kendilerini suçlama eğiliminde olabilirler, güven kaybı yaşayabilirler ve uyku düzenlerinde bozulmalar olabilir. Bu çocuklar, aile içinde şiddetin normal olduğuna inanabilir ve kadınlara yönelik şiddeti öğrenebilirler. Bu tür ailelerde büyüyen gençler, madde kullanımı, intihar ve evden kaçma gibi risklere maruz kalmaktadırlar.[56]

---

[49] Byvette Walczak - Sheila Burns, *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*, çev. İsmail Ersevim (İstanbul: Özgür Yayınları, 1999), 172.

[50] İbrahim N. Özgür, *Ailede, Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı* (İstanbul: Gülek Matbaası, 1972), 304.

[51] Özkan Yıldız - Emin B Adaş, "Gaziantep'te Sokak Çocukları Üzerine Bir Araştırma", *Sosyoloji Dergisi* 18 (2007), 267.

[52] Odi Shalahuddin, *Anak Jalanan Perempuan* (Semarang: Yayasan Setara, 2000), 35.

[53] Shalahuddin, *Anak Jalanan Perempuan*, 12.

[54] "Kasus Kekerasan di Jakarta Selama 2023 Paling Banyak Terjadi di Jakarta Timur", ts.

[55] Polat Oğuz, *Cinsiyete Dayalı Şiddet Olgularına Sağlık Personelinin Yaklaşımı* (İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 2005), 5.

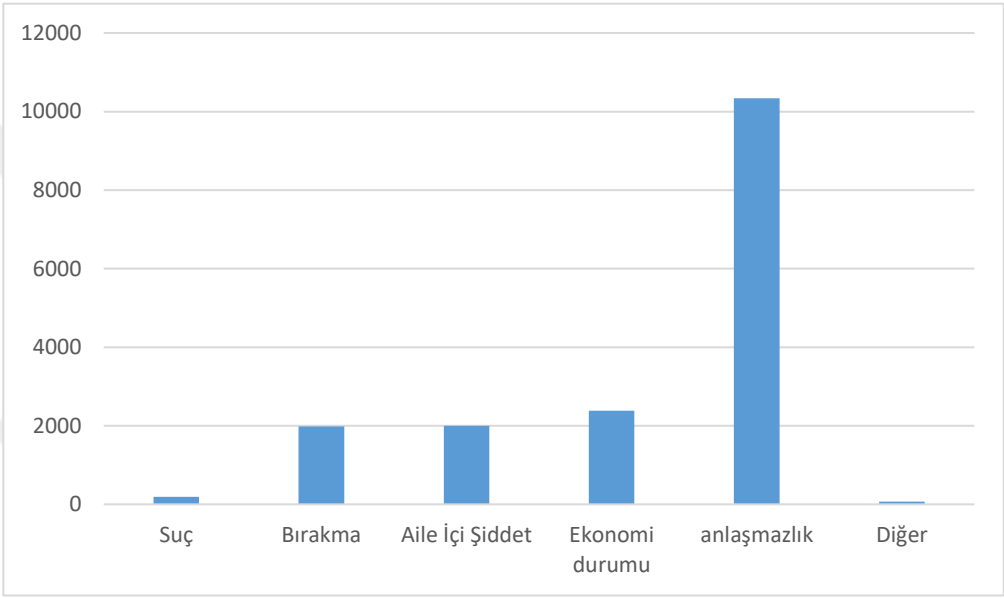
[56] Polat Oğuz, *Çocuk ve Şiddet* (İstanbul: Der Yayınları, 2001), 30-31.

Çocukların evlerini terk etmek zorunda kalmalarında şiddet büyük bir etkendir.[57] Sıkça aile içi şiddetin kurbanı olan çocuklar, sokak çocuğu olma riski taşırlar. Çünkü sokaklar, ailelerinde güvenlik bulamayan herkes tarafından kullanılabilecek özgür bir alan olarak görülür.

4.1.1.3 Parçalanmış Aileler

Cakarta Merkez İstatistik Kurumu'na göre, 2021 yılında Cakarta Dinî Yüksek Mahkemesi'ne kayıtlı 15.167 boşanma vakası bulunmaktadır. Boşanmanın nedenleri aşağıdaki grafikte görülmektedir:[58]

Grafik 2.1: Cakarta'da Nedenlerine göre Boşanma Vakaları

Grafiğe göre, ekonomik koşullar (2383), anlaşmazlık (10340) ardından en yüksek boşanma nedeni, aile içi şiddet vakaları (1999) gelmektedir. H. Reza'nın 2016'daki araştırmasına göre, sokak çocuklarının %25'i yoksulluktan, %28'i şiddetten ve %47'si aile yapısının düzensizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu verilere dayanarak, sokak çocuklarının en yaygın nedeninin aile yapısının bozulması olduğu görülmektedir.[59]

Boşanmanın, anne, baba ve çocuk üzerinde ayrı ayrı etkileri bulunmaktadır. Ayrılık öncelikle ailenin tüm üyelerini etkiler. Boşanmış bireyler, ebeveynlik rollerinde güven eksikliği yaşarlar ve bu durum sıkıntı, depresyon, üzüntü yanında başarısızlık ve suçluluk duygularını da

[57] Polat Oğuz, "Sokak Çocukları", *İstanbul Dergisi* 4/14 (2002), 21.
[58] "Jumlah Perceraian Menurut Faktor dan Kabupaten/Kota di Provinsi DKI Jakarta 2021." (2021).
[59] H Reza, "Child Abuse & Neglect Poverty, Violence, and Family Disorganization: Three Hydras and Their Role in Children's Street Movement in Bangladesh", *Child Abuse & Neglect* 55 (ts.), 67-72.

içerebilir. Ayrıca, çocukların bakımı, mali zorluklar ve çocuklara karşı disiplin konuları, boşanmış bireylerin karşılaştığı zorluklar arasında yer almaktadır.[60]

Aile bütünlüğünün bozulması, çocuğun sosyalleşme sürecini aksatarak, çocuğun hatalı ve eksik bir sosyalleşmesine yol açabilir. Bu tür aile dinamiklerine maruz kalan erkek çocuklarda baba otoritesine duyulan saygının düşük olma eğilimi gösterdiği gibi, kız çocuklarda da anneden uzaklaşma eğilimi gösterebilir. Bu ortamlarda çocuğun tepkilerinden biri evden kaçma oladır.[61]

Boşanma, ailenin işlevini kaybetmesine neden olur. Bu durum çocukları gelişimini devam ettirebilmek için başka yerler aramak zorunda bırakır.[62] Ebeveynlerin boşanması, ailenin düzensizliği ile sonuçlandığında, çocukları duygusal olarak baskı altına alabilir ve çocuklar ebeveynlerinden birini seçmek istemeyebilirler. Ailenin dağıldığı durumlarda çocuklar genellikle akrabalarının yanında kalabilmektedir. Ancak bu yerlerde sorunlar yaşanabilir ve nihayetinde çocuklar sokaklara düşebilmektedir.

Parçalanmış aileler, Cakarta'da son derece önemli bir olgudur. Son derece yoğun ve kalabalık olan metropol yaşamı, sıklıkla halkın duygusal dengeyi kaybetmesine neden olur. Eşler arasındaki boşanma, sadece onların evlilik statülerinin sona ermesine değil; aynı zamanda çocukların da mağdur olmasına neden olur. Çocukların büyüme ve gelişimine ilişkin birlikte yürütülen bakım ve gözetim sona erer ve çocuklar artık hep birlikte olmanın eksikliğini hissederler.[63] Çocuklar sokakları ailelerin sorunlarından kaynaklanan kafa karışıklığından kaçış yeri olarak görebilirler.

4.1.1.4 Sorunlu Ebeveynler

Ebeveynlerin duygusal sorunları, evliliklerinde başarısızlık ve sürekli kavgalar, çocuğu veya genci çatışmaya ve suça itebilmektedir.[64]

Çocuğun mutlu bir aile ortamından yoksun olması, ebeveynler arasındaki sürekli anlaşmazlıklar, ebeveynlerin çocuklarına yönelik ihmal veya reddetme tutumları, çocuklar üzerinde son derece olumsuz etkiler bırakabilir. Ebeveynlerin çocuğu sevmediklerini, hoşlanmadıklarını, hatta nefret ettiklerini açıkça ifade etmeleri veya hissettirmeleri, ya da

[60] Walczak - Burns, *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*, 192-193.
[61] Haluk Yavuzer, *Çocuk ve Suç* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019), 145.
[62] Abdul Quddus Salam, *Kondisi dan Situasi Pekerja Anak pada Beberapa Sektor di Tulungagung dan Probolinggo, Jawa Timur* (Surabaya: Citra Grafika, 2004), 41.
[63] Tong Hari, "Dilema Anak Korban Perceraian" (Aralık 2023).
[64] Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 292.

kardeşlerin tercih edilmesi, çocukta istenmeme duygularına neden olabilir ve çocuğu evden uzaklaşmasına yol açabilir.[65]

4.1.2 Sosyo Ekonomik Koşullar

4.1.2.1 Göç ve Kentleşme

Cakarta Merkez İstatistik Kurumu verilerine göre, 2020 yılında 273.152 kişi Cakarta'ya göç etmiş olan çocukların çoğunluğu 107.614 kişi lise mezunudur. Lise diplomasıyla geleceklerini büyük bir metropolde arama zorunda kalmışlardır. Ekonomik büyümeyi şehir merkezlerinde yoğunlaştıran kalkınma modelleri, kırsal toplumların kentselleşme eğiliminde olmalarına neden olmaktadır.[66] Büyük bir nüfusun kentsel alanlara göç etmesi, yeni gelenler için bir dizi zorluk doğurduğu gibi, kentleşme sürecini de etkilemiş ve şehirlerde belediye hizmetlerine olan talebi karşılamakta zorluklar ortaya çıkarmıştır. Göçle birlikte şehir nüfusunun artması, kent altyapısının geliştirilmesi, eğitim hizmetlerinin sürdürülmesi, güvenlik, sağlık hizmetlerinden yararlanma, beslenme, konut ihtiyacı, göç edenlerin kente uyumu gibi birçok konuda hem gelenler hem de şehri yöneten kişileri karmaşık sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır.[67] Metropol şehirlerin ortaya çıkardığı sorunlar karşısında bireylerin hayata tutunmak için her türlü işi yapmaları ve çocuklarını aile ekonomisine katkı sunmalarını için sokakta çalıştırmaları, çocukların küçük yaşlardan itibaren sokakta büyümelerini ortaya çıkarmıştır.[68]

Modernleşme, sanayileşme, göç ve kentleşme, aile üyelerinin sayısında ve yaşam tarzında değişikliklere neden olarak, sosyal destek ve çocuk korumasının azalmasına sebep olmuştur.[69] Cakarta'ya yoğun göç girişi, işgücü bünyesini etkilerek iş bulma konusunda rekabeti artıracaktır. Cakarta'daki işgücünün yaklaşık %36,5'i göçmenlerden oluşmaktadır. Bu gerçek, göçmenlerin Cakarta'ya iş bulmak amacıyla geldiğini göstermektedir.[70] Öte yandan, mevcut iş imkânları tüm iş arayanları karşılayacak kadar yeterli değildir, bu da işsizliğe yol açmaktadır. Sonuç olarak, ekonomik başarısızlıklar, hayatta kalmak için metropol şehirlerde, sokaklardan ekonomi üretmeyi veya sokaklarda bir yaşam oluşturmayı zorunlu kılmaktadır.

---

[65] Yavuzer, *Çocuk ve Suç*, 186.

[66] Eka Suaib, *Anak Jalanan (Latar Belakang, Dinamika Sosial, dan Jaringan)* (Yogyakarta: Leutikaprio, 2015), 12.

[67] Oğuz, "Sokak Çocukları", 18.

[68] Rida Nur Fatimah, *Keberagamaan dan Pola Pendidikan Agama Anak Jalanan* (Semarang: Walisongo İslam Üniversitesi, 2018), 35.

[69] Sugianto, "Perlindungan Hukum Terhadap Anak Jalanan dalam Perspektif Hukum Positif dan Hukum Islam", *de Jure, Jurnal Syariah dan Hukum* 5/2 (2013), 150.

[70] Badan Pusat Statistik Provinsi DKI Jakarta, *Penelitian Dampak Migrasi di DKI Jakarta 2004* (Jakarta: Badan Pusat Statistik Provinsi DKI Jakarta, 2004).

4.1.2.2 Yoksulluk

Cakarta'da 2023 yılında yoksul sayısı 477.830'a ulaşmıştır.[71] Cakarta'da yoksulluk üzerine yapılan araştırmalara göre, eğitimin yoksulluk oranlarının azalmasında olumlu bir etkisi bulunmaktadır.[72] Ancak, Cakarta'nın yoğun nüfusuyla karşılaştırıldığında, hükümetin iyi olanaklar sağlama ve düşük maliyetli eğitim sunma yeteneği sınırlıdır. Bu nedenle, birçok çocuk eğitimine devam etmekte güçlük çekmektedir. Toplum içindeki gelir dağılımının düzensizliği ve ailelerin düşük gelir düzeyleri, çocukların çalışma zorunluluğunun temel sebeplerinden birini oluşturmaktadır. Gelir yetersizliği nedeniyle bireylerin satın alma gücünün azalmasına ve temel ihtiyaçların zorlukla veya hiç karşılanamaması bireyleri ve ailelerini derinden etkilemektedir.[73]

Yoksulluk, sokak çocuklarının ortaya çıkmasına neden olan en baskın faktör olmasına rağmen tek başına bir faktör değildir.[74] Çocuk işgücü kullanımının ana nedeni olarak yoksulluk ön plana çıkar. Çocukların çalışma durumu özellikle az gelişmiş ülkelerde belirgin hale gelmiş olup, aileler temel ihtiyaçlarını karşılamak adına çocuklarını çalıştırmak zorunda kalmaktadırlar.[75]

Ekonomik sıkıntılar, yetişkinlerin yerine ailelerin çocuklarını aile ekonomisinin bir parçası olarak görmelerine yol açar. Bu durumda, çocuklar, ailelerine yardım etmek için sokaklarda çalışmak zorundadırlar.

4.1.2.3 Kültür ve Çevre

Yoksul bir aileden gelen çocuklar ve sokaklarda bulunan arkadaşlarla çevrili bir ortam, çocuğun sokak çocuğu olmasında güçlü bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, birçok durumda, alt düzeyde ekonomik durumuna sahip aileden gelmeyen hatta uyumlu bir ailede büyüyen çocuklar dahi çevre etkisiyle sokak çocuğu olabilmektedir. Bu sonuç genellikle yaşam tarzı ve özgürlük arayışıyla ilişkilidir.[76] Özgürlük ve kolay para kazanma, sokak çocuklarının arasında etkileşimde bulunan ve bu durumu kullanmış olan çocuklar arasında yaygın bir etki aracıdır.

---

[71] "Garis Kemiskinan, Jumlah, dan Persentase Penduduk Miskin di Daerah Menurut Kabupaten/Kota di Provinsi DKI Jakarta 2021-2023" (2021).

[72] Annisa Rahmah, "Analisis Kemiskinan di DKI Jakarta", (ts.), 13.

[73] Bülent İlik - Zeynep Türkmen, *Sokaktan Ustalığa* (Ankara: Ankara Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi, 1994), 10-11.

[74] Suyanto, *Masalah Sosial Anak*, 211.

[75] İlik - Türkmen, *Sokaktan Ustalığa*, 2.

[76] Aan Subhansyah, *Anak Jalanan di Indonesia: Deskripsi Persoalan dan Penanganannya* (Yogyakarta: YPLS Humana, ts.), 20.

Endonezya, geniş adalara sahip bir ada ülkesidir ve bazı bölgelerinde şehir dışına, hatta diğer adalara göç etme kültürü bulunmaktadır. Göçmenlerin gittiği yerin belirsiz bir gelecek sunması, iş bulmanın zorluğu ve yoğun rekabet ortamı, göçmenleri sokak çocuğu haline getirebilmektedir.[77]

4.2 Sokak Çocuklarının Özellikleri

4.2.1 Cinsiyet ve Yaş ile İlgili Özellikleri

Çoğu çalışma, sokak çocuklarının genellikle erkek çocuklardan oluştuğunu vurgulamıştır. Daha önce yapılan çalışmalar da erkek çocukların sayısının kız çocuklardan daha fazla olduğunu tespit etmektedir.[78] Çoğunlukla 11-14 yaş aralığındaki çocukların, genellikle ergenlik öncesi dönemde sokakta çalıştığı ifade edilmiştir.[79]

4.2.2 Eğitim ile İlgili Özellikler

Birçok araştırma, çocukların küçük yaşta çalışmaya başlamasının temel nedeninin ekonomik sıkıntılar olduğunu göstermektedir. Çocuk, çalışma hayatına adım attıktan sonra okul yaşantısını bir süre sürdürse de bu yoğun tempoya daha fazla ayak uyduramayarak eğitim hayatını yarıda bırakma eğilimindedir. Kendi ve ailesi için az da olsa ekonomik katkı ve rahatlama sağladığına inandığı çalışma hayatına tamamen yönelir.[80] Cakarta'da, 2021 yılında İlkokul düzeyinde okulu bırakanların sayısı, Merkez İstatistik Kurumu'na göre 181 kişidir. Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı verilerine göre, Endonezya genelinde Cakarta, İlkokul seviyesinde en yüksek okul bırakma oranına sahiptir. Zayıf ekonomik koşullarda bulunan sokak çocukları, eğitimlerine devam etmek yerine, ailelerinin işlerine katılmak zorunda kalmaktadırlar. Ebeveynler, çocuklarının eğitimlerini sürdürmeleri durumunda aile gelirinin azalacağını veya giderlerin artacağını düşünmektedir.[81] Bu iki sebep, çocukların okulu bırakıp sokaklarda yaşamayı tercih etmelerine yol açmaktadır.

---

[77] Suaib, *Anak Jalanan (Latar Belakang, Dinamika Sosial, dan Jaringan)*, 101.

[78] Hatice, *Sokakta Çalışan Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği*; Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*; Mega Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)* (Jakarta: UIN Jakarta, 2021).

[79] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*.

[80] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 147.

[81] Winsherly Tan, "Pemenuhan Hak Pendidikan Anak Jalanan di Kota Batam: Tantangan dalam Mewujudkan Sustainable Development Goals (SDGs)", *Supremasi Hukum: Jurnal Penelitian Hukum* 29/1 (2020), 54.

4.2.3 Aile Bağlarının Zayıf Olması

Sokak çocuklarının, genel olarak aile ilişkileri zayıftır. Sokak çocukları, aileleriyle olan ilişkilerine göre üç gruba ayrılmaktadır: Birinci grup, ebeveynleri ile ilişkisini koparmış okula gitmeyen ve sokaklarda yaşayan çocuklardır. (Sokak çocukları) İkinci grup, ebeveynleriyle düzensiz ilişkilere sahip, okula gitmeyen ve haftada bir, iki veya iki üç ayda bir ebeveynlerine dönen çocuklardır. Genellikle sokaklarda çalışan çocuklar olarak adlandırılır (Sokakta çalışan çocuklar); Üçüncü grup ise hala okuyan veya okulu bırakmış olan çocukları kapsamaktadır. Ve bu grup, sokak çocuğu olmaya yatkın olan çocuklar kategorisine dâhil edilir (Sokak çocukları olma riski altındaki çocuklar).[82] Mega Kusumawati'nin yaptığı araştırmaya göre, *Pondok Tasawuf Underground* tarafından gerçekleştirilen sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programı, sokak çocuklarının aileleriyle ilişkilerini düzeltmeyi hedeflemektedir. Bu programı tamamlayanların çoğu iş bulmuş ve ailelerine geri dönmüştür.[83]

4.2.4 Madde Bağımlısı

Sokak çocukları arasında uçucu madde kullanımı oldukça yaygın bir durumdur. Bu durumun öncelikli nedenleri şunlardır:

- Uçucu maddelerin kolayca temin edilir, ucuz ve çeşitli olmaları.
- Akran ve yaş gruplarının etkisi altında, bu tür maddelere karşı duyulan merak ve deneme eğilimlerinin varlığı.
- Gençlerin zayıf arkadaşlık ilişkileri ve sokaktaki tehlikelere karşı kendilerini koruma amacıyla bu maddelere başvurma isteği.[84]

Milli Uyuşturucuyla Mücadele Kurumu'na göre, zorlayıcı bir yaşam tarzı, sokak çocuklarının uyuşturucu kullanmasına neden olmaktadır. Sokak çocukları arasında bali çekmenin yaygın bir kullanım olduğu belirtilmektedir.[85]

Yapılmış araştırmaya göre[86] Cakarta'daki sokak çocukları, uyuşturucuyu çevrelerindeki arkadaşlık ortamlarından öğrenmektedir. Sokak çocukları kendi araların uyuşturucular ve çeşitleri hakkında sıkça konuşmaktadırlar. Araştırma görüşmelerine katılan sokak çocuklarına göre çoğu çocuk uyuşturucuyu Doğu Cakarta'dan temin etmektedir. Bu durum, Milli Uyuşturucuyla Mücadele Kurumu danışmanları tarafından Doğu Cakarta'nın uyuşturucu riski taşıyan bir bölge olduğu doğrulanmaktadır. Sokak çocukları bazen uyuşturucu kullanmayı bırakmayı düşünürler

[82] Tata Sudrajat, "Isu Prioritas dan Program Intervensi untuk Menangani Anak Jalanan", *Jurnal Hakiki* 1/2 (1999), 5.
[83] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 48.
[84] Özden Kars, *Çocuk İstismarının Nedenleri ve Sonuçları* (Ankara: Basım Evi, 1996), 9.
[85] Badan Narkotika Nasional, "Kerentanan Anak Jalanan dalam Menjadi Korban Penyalahgunaan Narkoba" (2021).
[86] Ghariza A. Samara - Caroline Endah Wuryaningish, "Motivasi Sembuh pada Anak Jalanan Korban Penyalahgunaan NAPZA", *Perilaku dan Promosi Kesehatan: Indonesian Journal of Health Promotion and Behavior* 4/1 (2022), 8-20.

ancak sonrasında arkadaşlarından teklif aldıkları için bağımlı hale gelirler. Kullandıkları uyuşturucular arasında tramadol, esrar, gorilla tütünü ve alkol bulunmaktadır. Sokak çocuklarının çoğu uyuşturucuları grup arkadaşlarından elde ederken, küçük bir kısmı doğrudan satıcılardan satın alır. Ailelerinden uzakta oldukları için denetimsiz bir yaşam sürdüklerini ve istediklerini özgürce yapabildiklerini belirtirler.

4.2.5 Sosyal Tecrit

Sosyal tecrit duygusal açıdan oldukça derin etkileri vardır. Zaman gittikçe bu olay zihinsel sağlığı etkiler. Sokak çocukları, aileleri ve toplum tarafından terk edildikleri hissini taşıdıkları için sosyal etkileşimden ve insanlarla ilişki kurmaktan kaçınırlar. Gereksinim olmadıkça, insanlarla iletişim kurmaktan kaçınırlar. İlişkide bulunduğu topluluktan kendisini soyutlar, sosyal ekonomik ve kültürel olarak yalnızlığa terk eder. Sürekli olarak çevrelerinden bir tehdit gelecekmiş gibi dikkatli bir şekilde beklerler ve insanlara şüpheyle yaklaşırlar. Bu nedenle, kendi aralarında gruplar oluşturarak, bir tür güvence sağlama çabasına girerler.

Ekonomik sömürü ve şiddetin sokak çocukları üzerindeki etkileri; sokak çocuklarının genellikle diğer insanları veya kendileri için yabancı olanları nefret etmeye eğilimli olmalarına neden olur. Bir çocuğun derin korkularıyla karşılaşması, çocuğun kolayca hayal kırıklığına uğramasına ve duygusuzlaşmasına yol açar. Bu durumdaki bir çocuk, geçmişteki korkunç travmalardan dolayı diğer insanlarla ilişki kurmaktan sürekli korkar.[87]

4.2.6 Marjinal Bir Hayat

Sokak çocukları genelde kentsel alanlarda dışlanmış çocuklardır. Bu çocuklar sadece şehirdeki zorlu yaşam koşullarına ayak uydurmak zorunda kalmaz, aynı zamanda genel çocuk gelişimi için uygun olmayan bir çevreyle karşı karşıya kalabilmektedir. Toplum tarafından dışlanma, yerel şiddet gruplarının sömürüsüne maruz kalma, cinsel istismar gibi her türlü şiddet ve istismar biçimiyle karşılaşmaktadırlar.[88]

Cakarta Sokak Çocukları Merkezi'nin 2007'de Cakarta'da 85 sokak çocuğu üzerinde yaptığı araştırmada, zabitanın %66,1'lik bir oranla sokak çocuklarına şiddet uyguladığını ortaya koymuştur. Cakarta'daki *punk* çocuklar, sokak çocuklarının bir parçası oldukları için toplum tarafından sıklıkla dışlanır ve dış görünüşleri nedeniyle kötü görülüp şüphelenirler. [89] Bunun yanı

[87] Moch Gilang Ramadhan, *Perlindungan Hukum Terhadap Anak Jalanan Atas Eksploitasi dan Tindak Kekerasan Dİhubungkan dengan Undang-undang Nomor 39 Tahun 1999 Tentang Hak Asasi Manusia, Undang-Undang Nomor 23 Tahun 2002 Tentang Perlindungan Anak* (Bandung: Universitas Komputer Indonesia, 2013), 49.

[88] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 28.

[89] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 40.

sıra, sokak çocukları sık sık çevrelerindeki toplumdan saldırıya uğrama ve hakaret etme gibi durumlarla karşılaşmaktadır. *Majelis Taklim Al Anwar Lida'watil Mukhtar'ın*, sokak çocuklarının ahlakını şekillendirmedeki rolü, toplumun sokak çocuklarına önem verdiğini ve onları marjinalleştirmek yerine onların maddi ve manevi gelişimleri desteklediğini göstermektedir.[90]

4.3 Sokak Çocuklarının Karşılaştıkları Riskler

4.3.1 Fiziksel, Cinsel ve Duygusal İstismar

Sokak çocuklarının çoğu, bulundukları büyük metropollerin sokaklarında fiziksel, cinsel ve duygusal istismarın yanında her türlü şiddete de maruz kalmaktadır.

Fiziksel istismar, çocukların kaza dışında maruz kaldıkları yaralanma ve zarar görmeyi içeren en yaygın istismar türüdür.[91] Bunun yanında akranların, yetişkinlerin ve alkol bağımlılarının fiziksel şiddet ve istismarıyla karşılaşmaktadırlar.[92] Sokakta yaşayan bazı çocuklara, yaptıkları işler karşılığında yiyecek, içecek ve para vererek yardımcı olanlar bulunurken, kötü sözler sarf edip fiziksel müdahalelerde bulunanlarda vardır.[93]

Çocukların yaşlarına göre küçük olmaları ve ailelerinden uzakta bulunmaları, bazı bireyler ve gruplar tarafından kolayca aldatılabilmelerine olanak tanır. Bu durum özellikle kız sokak çocukları için geçerli olup, dilencilik ve fuhuş sektöründeki kişiler tarafından istismar edilebilmektedir.[94] Sokakta yaşayan çocuklar, dışarıdan gelen cinsel istismar riskinin yanı sıra kendi yaşam koşulları nedeniyle birbirleri arasında cinsel yönden sapkın davranışlara maruz kalma tehlikesiyle karşılaşılmaktadır.

Duygusal istismar, çocuğu korkutma, aşağılama, reddetme ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamama gibi şekillerde ortaya çıkan en yaygın istismar türüdür. Bu tür davranışlar, çocuğun kimliğine zarar veren ve bozuk davranışlara yol açan tavırları içerir.[95] Sokak çocukları sürekli olarak şiddetle karşılaşma riski altındadırlar.[96] Yetişkinler, yaşça kendilerinden büyük çocuklar, alkol kullanıcıları vb. tarafından kötü davranmak, aşağılanmak, horlanmak, ağır küfürlerle karşılaşmak gibi durumlarla karşı karşıyadırlar. Sokakta dayak yeme, itilme, ezilme, açıkta kalma ve açlık gibi korkularla başa çıkmaktadır. Bu durumdan kurtulmanın yolu genellikle bir gruba katılmaktan geçer. Çocukların grup içinde bir arada olmaları, korunma ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

---

[90] İrfan Zidni, *Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan* (Jakarta: Universitas Negeri Jakarta, 2019).
[91] Oğuz, "Sokak Çocukları", 61.
[92] İlik - Türkmen, *Sokaktan Ustalığa*, 8.
[93] Oğuz, "Sokak Çocukları", 66.
[94] Oğuz, "Sokak Çocukları", 66-67.
[95] Oğuz, "Sokak Çocukları", 62.
[96] Yanti Dewi Purwanti - Esti Hayu Purnamaningsih, "Konsep Diri Perempuan Marginal", *Jurnal Psikologi*, (2000), 48.

Birçok sokak çocuğu, aileleri veya başkaları tarafından yaşadıkları psikolojik baskı ve şiddetle karşı karşıyadır. Bu durum, sokak çocuklarının duygusal tepkilerini sapma ve diğer sokak çocuklarına karşı güçlükle başa çıkma şeklinde göstermelerine neden olmaktadır. Ayrıca, bazı sokak çocukları uyuşturucu kötüye kullanımına ve cinsel sapmalara karşı da savunmasızdır. Bu durum, sokak çocuklarının zihinsel ve manevi sağlıklarının son derece hassas olduğunu göstermektedir, bu nedenle sokak çocuklarının zihinsel ve manevi durumlarını korumak için daha yoğun bir müdahale gereklidir.[97]

Endonezya Çocuk Koruma Komisyonu'na göre, Cakarta'daki sokak çocukları diğer çocuklardan cinsel şiddete daha yakındır. Sokaklardaki yaşamları, yetişkinlerin güçlerinden dolayı tehditlerde bulunmalarını teşvik eder.

Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik yapılan araştırmalar, sokak çocuklarının risk dolu bir ortamda yaşadığını ortaya koymaktadır. Bu şiddet, kişisel düzeyde olabilir, örneğin ebeveynler veya diğer sokak çocukları tarafından uygulanan şiddet hatta genel toplum tarafından yapılan yapısal şiddette olabilir.[98]

4.3.2 Hastalık Riski

Sokakta yaşanan ortamın sağlıksız olduğu, bu nedenle çocukların çeşitli sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kaldığı bilinen bir gerçektir. Sokak çocukları, yeterli miktarda yiyecek elde etmelerine rağmen, bu yiyeceklerin besin değeri genellikle düşük olup, bu durum sağlık açısından potansiyel bir tehdit oluşturmaktadır. Çocuklar, dengeli ve besleyici değer taşıyan yiyecekler tüketemedikleri için fiziksel gelişimleri açısından risk altındadırlar. Zayıf beslenme ve yeterli vitamin alamama sonucunda çocuklarda kansızlık ve vitamin eksikliği gözlemlenmektedir.[99]

Sokak çocukları, yaşadıkları çevre koşulları ve uzun çalışma saatleri nedeniyle sağlık sorunlarıyla karşılaşabilmekte, bu durum ayrıca yaşlarındaki yetenek sınırlarını aşabilmektedir.[100]

Sokak çocuklarının %40'ı sağlıklarını tehlikeye atan uyuşturucu ve alkol tüketmektedir. Bununla birlikte, bu çocukların %6,9'u korunmasız cinsel ilişkide bulunmuştur. Bu eylemleri genellikle para kazanmak için yaparlar ancak cinsel hastalıklara yakalanma riski taşırlar.[101]

---

[97] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 149.

[98] Kris Hendrijanto, *Kekerasan Terhadap Anak Jalanan: Studi Kasus Tentang Kekerasan Pada 3 Anak Jalanan di Yayasan SEKAR Tanjung Periok Jakarta Utara* (Depok: Universitas Indonesia, 2007).

[99] İlik - Türkmen, *Sokaktan Ustalığa*, 19.

[100] Suyanto, *Masalah Sosial Anak*, 217.

[101] Rikawarastuti, "Tinjauan Pendekatan Penanganan Perilaku Seksual Anak Jalanan", *Jurnal Health Quality* 4/1 (2013), 56.

4.3.3 Çevre Gerçeği ve Madde Bağımlılığı

Sokaklardan, çöplüklerden ve atık yığınlarından cam şişeler, kullanılmış kâğıt, çeşitli plastik maddeler, teneke, paslı demir ve diğer atık metalleri toplamakta ve bunları hurda işletmecilerine satmaktadırlar. Bu tür faaliyetler, son derece sağlıksız olup çeşitli deri hastalıkları ve tetanos gibi tehlikelerle karşılaşmaktadırlar.[102]

Sokak çocuklarının ev dışında gerçekleştirdikleri faaliyetler, çeşitli risklere maruz kalmalarına neden olabilir; bunlar arasında kirlenmiş köprü altları, düşük hijyen standartları ve cinsel ilişki nedeniyle cinsel yolla bulaşan hastalıklar gibi faktörler yer almaktadır.[103]

Sokaklarda yaşayan çocuklar arasında, sokak hayatının getirdiği zorluklardan, aile hasretinden, maddi sıkıntılardan, sevgi ve ilgi eksikliğinden kaynaklanan ruhsal sorunlarla birlikte madde kullanımına bağlı ruhsal sorunlar da gözlemlenmektedir. Uçucu madde kullanımı, doğrudan ruhsal bozukluklara yol açmakta olup, bu sorunların bir kısmı kalıcı olabilir ve madde bağımlılığına neden olabilmektedir.

4.3.4 Çocuğun Suça Sürüklenmesi

Sokak çocukları, kendi yaşam tarzlarına yönelik bir bakış açısına sahiptir ve hayatta kalmak, toplumdan tanınma elde etmek için kendi yönergelerine ve sosyal davranış normlarına sahiptirler. Bu karakteristik, sokak çocuklarını, egemen kültüre karşı duran ve sapkın davranışlar sergileyen bireyler haline getirir. Sokak çocukları arasındaki dayanışma, bu grup içinde toplu olarak sergilenen sapkın davranışlara yol açar.[104] Bazen, bir sokak çocuğunun sapkın davranış sergilemesi, kendi arzusu değil, grup dayanışması adına gerçekleşir.

Sokak çocukları, sadece suçlara bulaşma riski altında değildir, aynı zamanda hukuk adına yapılan müdahalelere ve keyfi tutumlara maruz kalma riski de taşır. Ayrıca, çevredeki toplumdan olumsuz önyargıya maruz kalmaya da açıktırlar.[105] Sıklıkla, sokak çocukları, düzeni bozan ve şehri kirleten unsurlar olarak görülür, bu nedenle genellikle polis ve zabıta gibi yetkililer tarafından sürekli olarak müdahale edilirler.[106]

---

[102] Altuntaş, *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*, 78.
[103] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 149.
[104] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 153.
[105] Suyanto, *Masalah Sosial Anak*, 218.
[106] Sutrimo Purnomo, "Penanaman Akhlak Bagi Anak Jalanan di TPQ Tombo Ati Kampung Dayak Purwokerto", *Raushan Fikr* 4/2 (2014), 131.

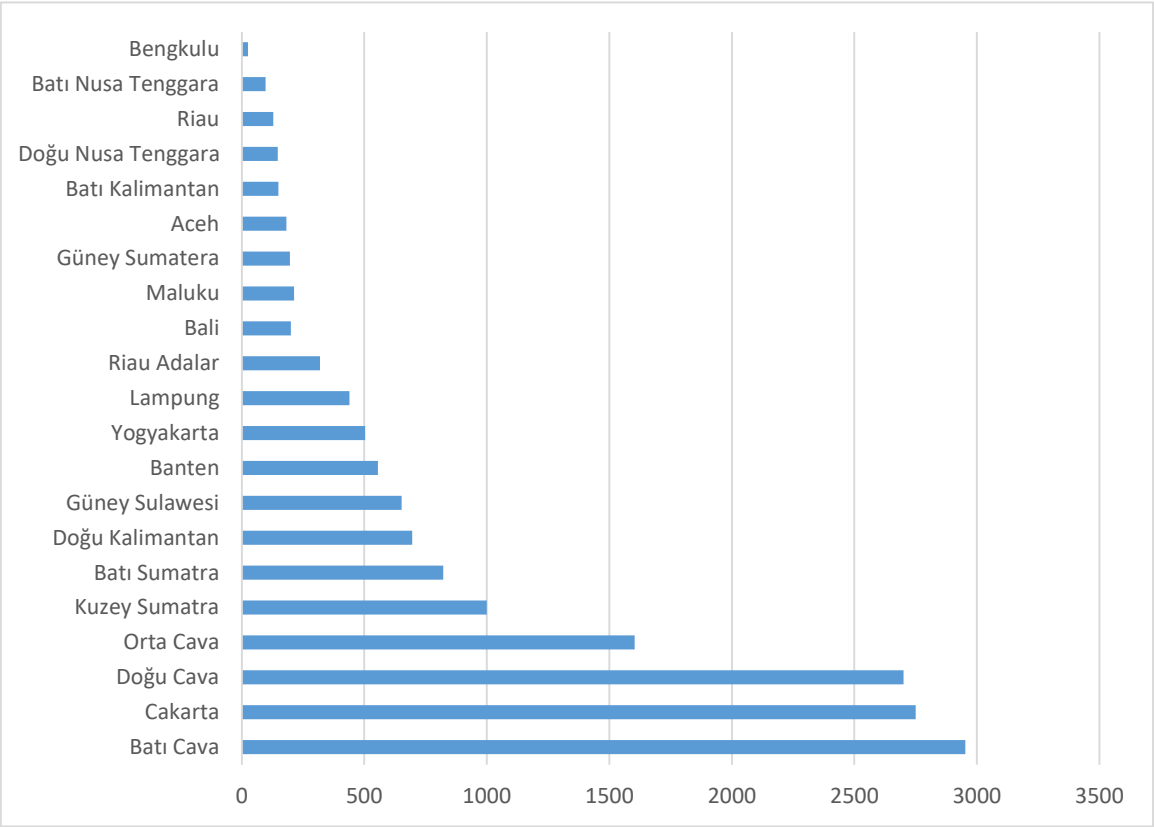
4.4 Endonezya'da Sokak Çocukları

Endonezya Cumhuriyeti Sosyal İşler Bakanlığı verilerine göre, 2017 yılından 2022 yılına sokak çocuğu sayısı 232,894 kişiye ulaşarak, Endonezya'daki toplam çocuk sayısının %22.14'ünü oluşturmuştur.[107] Sokak çocukları gerçeği, Endonezya'daki büyük şehirler için oldukça karmaşık bir sosyal sorun haline gelmiştir. Endonezya'daki sokak çocukları genellikle kırmızı ışıklı kavşaklarda, tren istasyonlarında, terminallerde, pazar yerlerinde, alışveriş merkezlerinde ve köprü altları gibi yerlerde sıkça bulunmaktadır. Bu çocuklar, dilenciler, sokak müzisyenleri, hurdacılar, gümüş insanlar (bir dilenme şekli), kâğıt mendil ve şeker satıcıları gibi çeşitli meslekleri icra etmektelerdir. Sokak çocukları, genellikle birçok tarafça sorun olarak görülüp "toplumun çöpü" olarak nitelendirilmektedir. Sokak çocukları gerçeğiyle başa çıkmak adına birçok düzenleme yapılmış olsa da, bu karmaşık sorunun çözümüne yönelik başarı elde edilememiştir. Endonezya, sokak çocuklarının sorununu tamamen çözme konusunda henüz başarı elde edememiştir. 2018 yılı itibariyle, Sosyal İşler Bakanlığı verilerine göre, hala 12.000 Endonezyalı çocuğun sokak çocuğu kategorisine girdiği tespit edilmiştir. 2017 yılı Sosyal İşler Bakanlığı'nın verilerine göre, sokak çocuklarının en fazla olduğu beş şehir şunlardır: Batı Cava, Cakarta, Doğu Cava, Orta Cava ve Kuzey Sumatra. 2019 yılında Cakarta'da sokak çocuklarının sayısı 2.688 çocuğa ulaşmıştır.[108]

[107] Hanny Susanty, "Pemenuhan Hak Pendidikan Anak Jalanan di Kota Bengkulu (Bengkulu Şehri'ndeki Sokak Çocuklarının Eğitim Haklarının Karşılanması)", *kemensos.go.id* (2022), 12 Kasım 2023, 18.48.

[108] Aguido Adri - Nikolaus Harbowo, "Anak Jalanan Masih Berkeliaran di Kota Kita", *Kompas.id* (26 Kasım 2019).

Grafik 2.2: Endonezya'da İllere Göre Sokak Çocukları Dağılımı[109]

Endonezya Sosyal İşler Bakanlığı'na göre 2004 yılında, genel olarak, Endonezyalı çocukların sokak çocuğu olmalarının nedenleri üç seviyeye ayrılmıştır:

- *Mikro* düzeyde, çocuk ve ailesiyle ilgili faktörlerle ilgili sebepler bulunmaktadır. Çocuğun sokak çocuğu olmasının nedenleri arasında düşük aile ekonomisi veya boşanmış ebeveynler bulunmaktadır.
- *Mezo* düzeyde, toplumla ilgili faktörlerin arasında, çocukları aile varlığı olarak gören yoksul toplumlar, yeterli becerilere sahip olmadan büyük şehirlere yapılan kentsel göç olsusu ve toplumun potansiyel suçlu olarak gördüğü çocuklara karşı tepkiler gibi tanımlanabilen nedenler bulunmaktadır.
- *Makro* düzeyde, genel faktörler, sokak çocuklarının nedenleri arasında kalkınmanın eşitsiz dağılımı, yoksul toplumların erişemediği sosyal hizmetler, sokak çocukları ve ailelerinin zihinsel gelişimlerine yönelik yetersiz, uyumsuz ve sürdürülemez bir şekilde hareket eden sokak çocuklarına yönelik politikalar bulunmaktadır.[110]

[109] Anak Jalanan Masih Terabaikan - Kompas.id, 25 Kasım 2023, 22.02.

[110] Departemen Sosial Republik Indonesia, "Pedoman Penanganan Anak Jalanan dan Perempuan" (Departemen Sosial Republik Indonesia, 2004).

Endonezya'da sokak çocuklarına yönelik hukuki temel ve politikalardan biri 23/2002 sayılı Çocuk Koruma Yasası'nda düzenlenmiştir. Bu yasaya göre, örneğin 11. madde şu şekildedir: "Her çocuğun, kendi gelişimi için ilgi, yetenek ve zekâ düzeyine uygun olarak, dinlenme ve boş zamanını değerlendirme, yaşıtlarıyla sosyal ilişkiler kurma, oyun oynama, eğlenme ve yaratıcılık sergileme hakkı vardır." Ayrıca, 2014 yılında kabul edilen 35 sayılı yasanın, 21. maddesi kapsamında şunlar açıklamaktadır: "Devlet, Hükümet ve Yerel Yönetim, çocuk haklarının yerine getirilmesini, ırk, din, cinsiyet, etnik köken, kültür ve dil, hukuki statü, fiziksel ve/veya zihinsel durum gibi ayrım yapmaksızın saygı göstermekle yükümlü ve sorumludur."

Endonezya'da sokak çocuklarına yönelik gerçekleştirilen 7 hizmet yöntemi şunlardır:

- **Çocuk Merkezli Hizmet (Child Based Service):** Bu yöntem, çocuğu hizmet alanının temel alıcısı olarak konumlandırarak genellikle gönüllüler tarafından gerçekleştirilmektedir.
- **Kuruluş Merkezli Hizmet (Institutional Based Service):** Bu model, sosyal sorunlar yaşayan çocukları, Endonezya Sosyal İşler Bakanlığı, *pondok pesantren* (yaygın yatılı okul) ve sokak çocuklarına odaklanan bazı vakıflar gibi kuruluşlar tarafından işletilen yatılı kurumlara yerleştirme yöntemiyle ele alınmaktadır.
- **Aile merkezli hizmet (Family Based Service):** Bu modelde, aile hedef alınmakta ve hizmetin ana aracı olarak kullanılmaktadır; bu yöntem genellikle Sivil Toplum Kuruluşları tarafından kullanılmaktadır.
- **Toplum merkezli hizmet (Community Based Service):** Bu yöntem, toplumu tedavi merkezi olarak kullanır ve sokak çocukları sorununun çözümüne aktif katılım için toplumun farkındalığını ve sorumluluğunu artırmayı amaçlamaktadır. Bu yöntem genellikle küçük yerel yöntimler tarafından kullanılmaktadır.
- **Bölge Merkezli Hizmet (Location Based Service):** Bu yöntem, çocukların sorun yaşadığı yerde hizmet sunarak uygulanmaktadır. Genellikle köprü altları, geri dönüşüm mahalleleri gibi yerlerde faaliyet gösteren topluluklar veya gönüllü gruplar tarafından kullanılır.
- **Yarı-Yol Evi Hizmet (Half-Way House Service):** Bu yöntem, sokak çocukları ve aileleri için öğrenme ve diğer faaliyetlerin gerçekleştiği bir sığınak ev inşa edilmesiyle uygulanmaktadır.
- **Devlet Temelli Hizmet (State Based Service):** Bu yöntem, geniş kapsamda ve dolaylı bir şekilde hizmet sunan bir yaklaşıma sahiptir. [111]

5. Çocukluk Döneminde Dinî Duygunun Gelişimi

Çocuk ve ergenlerde dinî duygu ve düşüncenin gelişimi, dinî yaşantı ve deneyimlerle bağlantılı olan fiziksel ve ruhsal gelişimleri tarafından büyük ölçüde etkilenir. Kendi haline bırakıldığında,

[111] Suaib, *Anak Jalanan (Latar Belakang, Dinamika Sosial, dan Jaringan)*, 23.

rehberlik ve eğitim olmadan, çocuklardaki dinî potansiyel yanlış yönlere sapabilir.[112] Genel olarak sınıflandırdığımızda, çocukluk, ergenlik, yetişkinlik ve yaşlılık olarak adlandırabileceğimiz bu aşamaların her biri, öncekinden türetilir. Bu nedenle, çocukluk dönemi, bireyin ileriki yaşamının temelini atmada ve karakterinin şekillendiği kritik bir dönem olarak diğerlerinden daha önemli bir konumda bulunmaktadır.[113] Çocukluk dönemi genellikle içerisinde bebeklik (doğumdan-2 yaş), ilk çocukluk (2-6 yaş), ikinci çocukluk/okula başlama dönemi (7-11 yaş) ve ergenlik dönemi (12-18 yaş) olmak üzere dört aşamada değerlendirilir. İkinci çocukluk ise dünyayı mantıklı ilişkiler içinde görebilme, olay ve olguları soyut kavramlara göre daha kolay anlama ve yorumlama dönemini başlatır.[114]

Okula başlama döneminde, çocuklarda bencil duyguların azaldığı ve sosyalleşmenin hızlandığı gözlemlenir. Bu aşamada, çocuklar başkalarıyla daha iyi ilişkiler kurmaya, gruba daha iyi uyum sağlamaya ve iş birliği yapmada daha başarılı olmaya başlar.[115] Bu yaş grubundaki çocuklar arasında arkadaşlığın giderek artan bir öneme sahip olduğu gözlenir. Bu durum, ergenlik döneminde de devam eder ve bir süre sonra akran gruplarının baskısı, aile etkisiyle yarışarak hatta onu aşarak ortaya çıkar. Ergenlik evresinde birey, toplumda saygınlık kazanma ve statü elde etme arzusunu taşır. Faaliyetlerini, kendi oluşturduğu grupta düzenlemeye çalışır. Kim olduğunu, neye değer verdiğini, kime bağlı olduğunu, inandığı şeyleri ve amacını bulma çabasındadır. Kendi davranışlarını, bulunduğu grubun idealleri ve sosyal ölçütlerine göre değerlendirir.[116]

Erikson'un kişilik teorisi, bireyin sosyal bir varlık olma kavramını odak noktasına alır. Bu teori, bireylerin her yaş döneminde etkilendiği sosyal çevrenin, temel kişilik özelliklerini nasıl ve neden şekillendirdiği hakkında genel değerlendirmeler sunar.[117] Teoriye göre, 11-15 yaş aralığı, dördüncü evre olan başarıya karşı aşağılık duygusunun sonunu ve beşinci evre olan kimlik kazanmaya karşı rol karmaşasının ortalarını temsil eder. Yaşadığı başarı duygusu, çocuğun kendi kapasitesine ve yeteneklerine yönelik olumlu bir tutum geliştirmesine katkıda bulunur. Aksine, başarısızlık hissi aşağılık ve yetersizlik duygularına yol açabilir.

Yeni doğmuş bir bebeğin ilerleyen yaşlarda sosyal dünyaya uyum sağlayabilmesi için, zaman içinde doğduğu toplumun değer sistemini ve ahlâki normlarını öğrenmesi gereklidir. Çocukta vicdanın geliştiğinin önemli bir göstergesi, utanma ve suçluluk duygularıdır. Ahlâki gelişimde kritik bir rol

---

[112] Jalaludin, *Psikologi Agama* (Jakarta: PT. RajaGrafindo Persada, 2003), 70.

[113] Mustafa Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/11 (2004), 37.

[114] Çocuk Gelişim Dönemleri, www.cidempsikololoji.com, 04 Aralık 2023, 18.00.

[115] Aysel Çağdaş, "Sosyal Gelişim", *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*, ed. Ramazan Arı (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2002), 42.

[116] Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi,* 276-278.

[117] Şenay Yapıcı - Mehmet Yapıcı, *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005), 43.

oynayan vicdani gelişim için, çocuğun işlediği hataların ardından cezalandırılması etkili değildir. Bunun yerine, çocuğun kötülük yaptığı kişinin yerine kendini koyup onun duygularını anlaması, empati kurması ve pişmanlık duyması önemlidir. Ceza, sadece bu duygusal süreci tetiklediğinde etkili olabilir. Bu nedenle, sevgiyi eksik bırakmak ve fiziksel ceza gibi güç kullanarak cezalandırmak, ahlâki gelişime katkı sağlama konusunda kanıtlanmış kadar etkili disiplin yöntemleri değildir.[118]

Dinî metinler, insanın inanma yeteneği ile doğduğunu ve uygun koşullar sağlandığında bu eğilimin kendini göstereceğini savunmaktadır. Pedagojik çalışmalar, çocuğun din bilincinin gelişiminde rol oynayan faktörleri, çocuk ruhunun doğal gelişimi, aile bireylerinin ve çevrenin dolaylı etkileri ve çocuğa verilen din eğitimi olarak özetlemektedir.[119]

Çocuğun dinle ilk teması, genellikle sosyal çevresi ve dolayısıyla ailesi aracılığıyla gerçekleşir. Çocuk, henüz dinî konuları düşünme ve değerlendirme yeteneğine sahip olmayabilir, ancak taklit yoluyla başlayan bu davranışlar, onun üzerinde kalıcı etkiler bırakır. Zamanla, bu alışkanlıklar bir rutine dönüşerek çocuğun yaşamında yer bulur.[120]

Çocuğun ailesine karşı olan bu bağlılık eğilimi genellikle dokuz yaşına kadar devam eder. Ancak, dokuz yaşından sonra çocuk, ailesindeki otoriteyi temsil eden kişilerin bilgi ve yeteneklerinin aslında sınırlı olduğunu fark eder. Bu durum, çocuk için güç ve üzücü olabilir; ancak hem zihinsel hem de duygusal bir krizi içerir ve aşılması gereken bir süreçtir. Bu aşamada, çocuk giderek insan gücünün ötesinde, dolayısıyla Allah'nın varlığına inanan bir güce sahip olduğunu kabul etmeye başlar. Çocuğun önceki dönemde yetişkinlere atfettiği özellikler ve davranışlar, Allah kavramı ile yer değiştirir. Allport'a göre, çocuklar büyüdükçe, her şeyi somut düşünme zorunluluğundan kurtulup dinîn soyut yönlerini anlamaya başlarlar. Başlangıçta ebeveynin Dinî inançları, ergenlik dönemiyle birlikte çocuğun kişiliği için temel bir yapı taşı haline gelir.[121]

Dinî duygu terimi, içinde haz ve elem bulunan her türlü ruhsal olayı tanımlayan bir terimdir. Bu duyguların gelişimi, derinliği, değişkenliği ve çeşitliliği açısından son derece karmaşık bir yapıya sahiptir. Duygular, iç yaşantılar olarak insanın eğilimlerini ve ilgilerini belirlediği için, kişinin ruhsal olaylarına ve genel yaşamına güçlü bir etki yapma potansiyeline sahiptir. Bu özellikleri nedeniyle duygu, insanın düşünce ve davranış biçimini etkileyen itici bir güçtür.

Dinî duygu, mutlak olanı veya aşkın bir gücü hedefleyen içsel bir güçtür. Diğer duygulardan ayıran özellik ise bu duygunun tabiatüstü bir varlığa yönelik olmasıdır. Dinî duygunun kaynağı, tarifi yapan kişinin bakış açısına göre korku, güven, sığınma, sevgi, umut, teslimiyet, hayranlık, bağlılık,

---

[118] M. Nur Pakdemirli, *Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 39.

[119] Cemil Oruç, "Erken Çocukluk Dönemi Dînî Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi", *Turkish Studies: International Periodical for The LAnguages, Literature, and History of Turkish or Turkic* 8/8 (2013), 973.

[120] Peker Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitimi* (Samsun: Aksi Seda Matbaası, 1998), 222.

[121] Faruk Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri* (İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2007), 27.

şükran, sonsuzluğu arama, yüceltme ve saygı gibi duygulardan biriyle açıklanabilir. Bu duygunun, Dinî yaşamın oluşumunda etkili olduğu ve bu duygunun güçlü olduğu görülmüştür.[122]

Fowler, uzun süren bu araştırma sürecinin ardından inanç gelişimi ve dönüşümünün 7 aşamadan oluştuğunu iddia eder:[123]

- **Ön Basamak Dönemi**: İnanç hayatımız açısından önem taşıyan birçok faktör, genellikle ana rahmindeyken ve hayatımızın ilk birkaç ayında ortaya çıkar. Bu dönem, henüz konuşma yeteneğinin olmadığı ve duygusal ilişkilerle sınırlı olduğu bir aşamadır. Otonomi, güvenlik, sevgi ve cesaret gibi duygular, ilerleyen yaşlarda inancın temelini oluşturacak olan bu dönemde ortaya çıkar. Bu basit inanç, bebeklik döneminden kaynaklanan ayrılık kaygısıyla baş etme veya dengeleme becerisi sunar. İlksel inanç, daha sonraki inanç gelişimimizi belirlemez, ancak gelecekteki inancımızın temelini oluşturan bir temel sağlar.
- **Sezgisel-Yansıtıcı İnanç:** Bu tür inanç, dilin öğrenilmesiyle birlikte ilk çocukluk döneminde ortaya çıkar. Hayal gücü, algı ve duyularla birleşerek dinî tasavvurların şekillenmesine katkıda bulunur. Bu aşamada, çocuk kendi bilincine ulaşırken genellikle kendine odaklanır. Çevresindeki kişilerin dinî uygulamalarını taklit eder.
- **Öyküsel-Lafzî İnanç:** Bu evrenin gelişimi çocuğun son çocukluk yıllarına denk gelir. Bu dönemde somut düşünme yeteneğinin gelişmeye başlaması sayesinde çocuk, hayal ile gerçek dünya arasında ayrım yapabilir ve başkalarının bakış açılarını ayırt edebilir hâle gelir. Dinî inançlar ve semboller, bu aşamada tamamen gerçek olarak algılanır.
- **Terkibî-Geleneksel İnanç**: Bu evre, genellikle ergenlik dönemine denk gelir ve formel işlem kabiliyetinin gelişmeye başladığı, kişilik bunalımının ortaya çıktığı bir aşamayı temsil eder. Geçmiş yaşantılar gözden geçirilir, akranların ve önemli görülen insanların görüşleri ve değer yargıları içselleştirilerek yeni değerler oluşturulur. Ancak, bu inanç ve değerler genellikle sorgulanamaz bir şekilde algılanır.
- **Bireyselleştirici-Düşünsel İnanç:** Bu evrede, önceki inanç ve değerler yeniden sorgulanır, deneyimlenir ve baştan şekillendirilir. Bu süreç sonucunda ortaya çıkan değerler ve inançlar, artık bilinçli bir seçimle benimsenmiş olur. Kimlik, önceki evreden farklı olarak özgün bir hale gelir ve birey, ilişkilerini yönlendirebilen bir "ben" oluşturur.
- **Birleştirici İnanç:** Bu evre, bireyin zihinsel ve yaşamsal çatışmaları çözme, çelişkileri uzlaştırma çabasını temsil eder. Bu aşamada, birey, önceki evrede gelişen inancının sınırlarını aşar. Gerçeğin çok yönlü olduğuna, kaynak açısından uyumlu ve bağlantılı olduğuna dair bir anlayış oluşturur.

[122] Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur (Ankara: Elis Yayınları, 2004), 23.
[123] James Fowler, *İman Bilincinin Evreleri*, çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu (İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000), 92-101.

- **Evrensel İnanç:** Bu evre, olgun inancın en yüksek noktasını temsil eder ve bu aşamaya ulaşan insan sayısı oldukça azdır. Evreler arasında kademeli bir geçiş gözlenir ve bu süreçte birey, diğer insanların bakış açılarını anlama yeteneği kazanır. Böylelikle, evrensel evreyle birlikte birey, merkezden ayrılma sürecini tamamlar. Bu sürecin tamamlanmasıyla birlikte, birey artık Allah'nın bakış açısıyla tanışır.

Fowler'ın teorisi, inancı geniş bir perspektifle tasarlayan ve mümkün olduğunca tüm boyutlarıyla yaklaşan bir model sunar, aynı zamanda bireysel farklılıkları da dikkate alır.

Dinî duygu, insanın doğuştan sahip olduğu bir eğilim olmasına rağmen, gelişimi öğrenme ve büyüme koşullarına bağlıdır. Ronald Goldman'a göre[124], bu duygunun olgunlaşması, insanın Allah ile ve dolayısıyla ilahi dünya ile temas kurmasını içeren dinî düşünce gelişiminin üç aşamasını içerir:

- **İşlem öncesi sezgisel düşünce** (yaklaşık 7-8 yaşa kadar): Bu aşamada, çocuklar Allah'nın varlığı hakkında birçok soru sormaya başlar. Çocuk, kendisi dışında yeni bir şeyi tanıdığı için huzursuzluk hisseder ve bu, kişilik bütünlüğünü tehdit edebilir. Bu nedenle, bu aşamanın başlarında çocuğun Allah'ya bakışı bazen korku ve endişe ile doludur. Ancak, bu konuyla ilgili gelişimi ve uyumu sırasında çocuk, sonunda Allah'nın gerçek doğasını kabul etmesini sağlayan acı tecrübeler yaşayacaktır.[125]
- **Somut düşünce** (yaklaşık 7-8 yaşından 13-14 yaşa kadar): Genellikle bu yaştaki çocuklar okula gitmeye başlamış olup, bilgilerini öğretmenlerinin öğretilerinden ve arkadaşlık deneyimlerinden elde ederler. Bu yaştaki çocuklarda dinî düşünceler, yetişkinlerin öğretilerinden kaynaklanır ve gerçekçidir. Bu dönemdeki dinî düşünceler, duygusal dürtülerle desteklenir ve çocuk biçimsel bir Allah kavramı oluşturabilir. Bu aşamanın başında çocuk, Allah'yı yüzü, ayakları veya elleri olan bir insan gibi tasvir edebilir. Ancak, bu aşamanın sonunda, çocuk Allah'nın insandan daha üst olduğunu ifade edebilir ve daha gelişmiş bir kavrayışa ulaşır. Ayrıca, dinin ibadet etmek anlamına geldiğini düşünürler, çünkü bu onlar için daha somut bir olgudur.[126]
- **Soyut düşünce** (yaklaşık 13-14 yaş ve yukarısı): Gelişim süreciyle birlikte, bu aşamadaki çocuk yüksek bir duygusal duyarlılığa sahip olur. Daha fazla deneyim ve sosyal etkileşimle, dürüstlük, adalet, yardımlaşma ve diğer ahlaki değerlerin önemini fark eder. Bu durum dinî düşüncelerini etkiler. Din artık sadece ritüel ibadetlerin bir şekli olarak tanımlanmaz, aynı zamanda ahlak olarak da görülür. Bu aşamadaki çocuklar için iyilik geniş bir anlam taşır. Dinî öğretilere uymak,

[124] Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Allah'yı Tasavvur Etmek* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011), 86.
[125] Zakiah Darajat, *Ilmu Jiwa Agama* (Jakarta: Bulan Bintang, 2005), 43-45.
[126] Jalaludin, *Psikologi Agama*, 65.

sadece dua etmek ve namaz kılmaktan öte bir anlam ifade eder. Çocuk bu aşamada, Allah'nın geniş ve gerçekçi şeylerle tanımlanamayan bir kavram olduğunu anlamaya başlar.[127]

Duyguların inanç üzerinde önemli bir etkisi vardır. Bu sebeple inanç, zihinsel bir durumu ifade etse de, duygusal bir teslimiyet ve boyun eğme, iradi bir eylem olarak davranışa dönüşebilir. Dinî inanç, bireyin dinî konulardaki kabul, reddetme ya da şüphe durumunu yansıtır. İlk olarak, çocuk genellikle ebeveynlerinin dinî inançlarını benimser ve onların gerçekleştirdiği dinî ritüelleri taklit eder. Bu eylem, başlangıçta bilinçli ve iradi olmayabilir. Bu dönemde, çocuğun egosantrik bir eğilime sahip olması, dinî inançlarında da ortaya çıkar. Bu özellik, çocuğun, Allah'ın tüm ihtiyaçlarını karşılayacağına ve isteklerini reddetmeyeceğine olan inancını içerir. Çocuğun Allah inancı genellikle antropomorfik bir nitelik taşır.[128]

Çocukta din, büyük ölçüde dış faktörlerden etkilenir; doğuştan getirilen dinî yatkınlık veya potansiyelin ortaya çıkışı çevreye bağlıdır. Çocuktaki dinin karakteristikleri, etraflarındaki yetişkinlerin yaptıkları ve öğrettikleri her şeye bağlıdır. Dinî öğretilere bağlılık, ebeveynlerinden ve öğretmenlerinden öğrendikleri ve edindikleri bir alışkanlıktır. Yetişkinlerden gelen öğretileri, bu öğretilerin faydalarını tam olarak fark etmeseler bile kolayca kabul ederler. Bu durum göz önüne alındığında, çocuklardaki dinin şekli ve karakteristikleri şunlardır[129]:

- **Yüzeysel:** Çocuk eleştirel bir yaklaşım olmaksızın dinî öğretileri kabul eder. Kabul edilen doğrular derinlemesine sorgulanmaz. Çocuk, bazen mantıksız gelen açıklamalarla yetinme eğilimindedirler. Bununla birlikte, bazı çocuklar, özellikle dinî konular hakkında, aldıkları görüşleri tartmak için düşünce keskinliğine sahip olabilirler.
- **Egosentrik:** Çocuk, gelişiminin ilk yılından itibaren kendilerinin farkında olur ve deneyimlerinin artmasıyla birlikte bu farkındalık gelişir. Kendi benliklerine dair bu farkındalık çocukta belirginleştikçe, kendi ego duygularına yönelik şüpheler artabilir. Bu bağlamda, dinî meselelerde çocuk kendi çıkarlarını öne çıkarır ve dinî kavramları kişisel hazlarından hareketle yorumlar. Örneğin, dua etmeleri genellikle hediyeler almayı, birincilik kazanmayı veya harçlık miktarlarının artmasını talep etmekle ilgilidir.
- **Antropomorfik:** Genellikle çocuğun dinî gelişimine dair kavramlar, diğer insanlarla ilişki kurma deneyimlerinden kaynaklanır. Çocuğun dinî kavramları, insanî özellikleri açıkça yansıtır. Hala Allah'yı insanlara benzeyen, özellikle de en yakın insanlar ve çevresine benzeyen bir varlık olarak hayal eder.

[127] Jalaludin, *Psikologi Agama*, 66.
[128] Köylü, "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi", 138-139.
[129] Darajat, *Ilmu Jiwa Agama*, 43-45.

- **Sözel ve Ritüalistik:** Çocuktaki dinî gelişim genellikle sözlü olarak başlar. Çocuk dinî ifadeleri sözlü olarak ezberler. Bununla birlikte, kendilerine öğretilen rehberlik doğrultusunda ibadetleri yerine getirir. Din, onlar için sadece insani ilişkilere yakın olmanın ötesinde, aynı zamanda bir dizi ibadet ritüelinden oluşur.
- **İmitatif:** Çocuğun dinî davranışları büyük ölçüde taklit sürecinden kaynaklanır. Örneğin dua etmek ve namaz kılmak, çevrede gözlenen davranışlar sonucu gerçekleşir hem alışkanlıklardan hem de yoğun öğretimden kaynaklanır. Bu taklit niteliği, çocuğun din eğitiminde son derece etkili bir araçtır.
- **Hayranlık duygusu:** Çocuktaki hayranlık ve hayranlık duygusu eleştirel ve yaratıcıdır. Bu durum, çocuğun yeni bir şeyleri keşfetme ihtiyacını karşılamalarını teşvik eder. Hayranlık duyguları, onları hayrete düşüren kıssalar aracılığıyla ifade edilebilir. Örneğin, peygamber kıssalarının anlatılması.

Yukarıdaki bazı teorilere dayanarak, çocuktaki dinî duygunun gelişim hakkında, din eğitiminin uygulanmasında bir referans olabilecek bazı belirleyicilerin dikkate alınması gerektiği sonucuna varılabilir:

- Çocuklar iyi ve kötü davranışları ayırt edebilirler;
- Çocuklar tüm eylemlerinin Allah tarafından gözlendiğini hissederler;
- Çocuklar namaz, dua, oruç tutma ve Kur'an okuma gibi ibadetleri yerine getirmeye kararlı bir isteğe sahiptirler;
- Yoğun çevresel etkileşim ve ilişkiler, dinî gelişimlerini büyük ölçüde etkiler; bu nedenle çocuklar, bu ilişkiyi sürdürebilmek adına ahlaki davranışlar sergileme konusunda karar verebilirler.[130]

Çocuklarda dinî duyguları geliştirmek için, çocuklara dini erken yaşta tanıtmak amacıyla doğrudan ve bilinçli bir çaba gerekmektedir. Çocuklara erken yaşta dini tanıtma çocukların gelecekte ihtiyaç duyabilecekleri dinî faaliyetlere alışmalarını sağlamak amacıyla yapılır.[131]

İnsan varoluşunun üç temel düzeyi uygulama, anlayış ve erdemdir.[132] Dindarlık, evreni ve içindekileri yöneten bir gücün varlığına inanç unsurlarını, insanın Allah ile ilişkili ibadet veya davranışları, diğer insanla ve evrenle ilişkisini düzenleyen değerler sistemini içeren karmaşık bir bütünleşmedir.[133] Bu araştırmada, sokak çocuklarının din eğitimi programlarına katılarak dinî gelişimlerini gözlemlemek için bireyin dini bağlılığını ölçmek için üç ana gösterge kullanılmıştır.

[130] Jalaludin, *Psikologi Agama*, 68.

[131] Abdullah Nashih 'Ulwan, *Tarbiyatul Aulad fil Islam*, çev. Arif Rahman Hakim - Abdul Halim (Solo: Insan Kamil, 2012), 115.

[132] Aminuddin vd., *Membangun Karakter dan Kepribadian Melalui Pendidikan Agama Islam* (Yogyakarta: Graha Ilmu, 2006), 36.

[133] Mohammad Azadpur, *Reason Unbound On Spiritual Practice In Islamic Peripatetic Philosophy* (New York: State University of New York Press, 2011), 44.

Bireyin sergilediği dini tutumlar, kişinin dini bilinci ve deneyimlerinden kaynaklanmaktadır. İşte dinî gelişimi ölçmek için kullanılan üç gösterge:[134]

Bilgi ve inanç boyutu: Bu boyut, bir kişinin dini öğretiler, özellikle de inançlar hakkındaki bilgi ve anlayış düzeyini ne kadar ileri götürdüğünü belirtir. İnanç, bir kişinin içine yerleşmiş olan imanla belirlenen temel bir yapıdır ve bir kişinin tutumunu belirleyen ana yapı taşıdır.[135] Örnek: Allah'ın varlığına ve birliğine ne zaman, nasıl inanmaya başladın? Ne hissettin?

İbadet boyutu: Bu boyut, bir kişinin dini öğretiler doğrultusunda yerine getirdiği ibadet ve dinî faaliyetlerin derecesini belirtir. İbadet, insanların Allah'a ve yaşamları boyunca diniyle olan ilişkilerine dayanarak dini benimsemesinin temelini oluşturur.[136] İbadet boyutu, namaz kılma, oruç tutma, dua etme, Kur'an okuma ve benzeri ibadetlerin uygulanmasını içerir. Örnek: Hangi durumlarda dua etmeye ihtiyaç duyuyorsun?

Uygulama boyutu: Bu boyut, bir kişinin dini deneyimleri hissetme ve yaşama derecesini, ahlaki davranışlarını, Allah ile diğer insanlarla ve doğa ile etkileşimlerini içerir. Ahlak, insan hayatının iç ve dış tüm yönlerini kapsayan bir davranış biçimi olup, yaratıcı ile ve diğer varlıklarla iletişim kurmanın bir yolu olarak kabul edilir. Örnek: Günlük hayatında yapacağın işlerde Allah'ın senin nasıl davranmanı istediğini düşünerek karar veriyor musun?

Dinî duygunun oluşumu, çocuğun kişiliğinin oluşturulmasında ebeveynlerin rol model olarak önemli bir rol oynamasıyla yakından ilişkilidir. Bir kişinin içsel faktörlerinden etkilenmesinin yanı sıra, dinî davranışları doğuran dinî farkındalık, ebeveyn eğitimi, resmi eğitim, çevresel koşullar ve toplum gibi dış faktörlerden de etkilenir.[137]

Bu nedenle, insanlar dinî öğretilere uygun bir dinî tutum geliştirebilmek için rehberlik ve gelişime ihtiyaç duyarlar. Bir kişinin dinî tutumu, anlık ilişkilere dayanmaz, ancak deneyimler, öğrenme ve eğitim süreçleri aracılığıyla oluşan bir süreç ilişkisidir.[138] İnanç, ibadet ve ahlak, bir kişinin dini gelişiminde birbirleriyle sıkı bir ilişki içindedir. Bu nedenle, bu araştırmada sokak çocuklarının dini gelişimi ifadesi, bireyin kendi varlığı içindeki bir durumu ifade eder; bu durum, kişinin dini düzeyine uygun davranışlar sergilemesini teşvik eden bir içsel tutumun, insan doğasıyla, kişisel deneyimleriyle ve eğitim sürecinden kaynaklanan dinî anlayışı arasında bir tutarlılık ilişkisi olarak anlaşılır.

---

[134] Djamaluddin Ancok - Fuad Nashori Suroso, *Psikologi Islam: Solusi Islam Akan Problem Psikologi* (Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2005), 77.

[135] Zuhairini, *Filsafat Pendidikan Islam* (Jakarta: Bumi Aksara, 1995), 42-43.

[136] Zuhairini, *Filsafat Pendidikan Islam*, 42-43.

[137] Abuddin Nata, *Pendidikan dalam Perspektif Al-Qur'an* (Ciputat: UIN Jakarta Press, 2005), 270.

[138] Jalaludin, *Psikologi Agama*, 216.

BÖLÜM III: ENDONEZYA'DA DİN EĞİTİMİ

1. Endonezya'da Din Eğitiminin Tarihi

Hollanda yönetimi döneminde (1796-1942 yıl arasında), din eğitim ve öğretimi kolonyal devlet okullarında öğretilmiyordu. Dinî öğretim sadece okul saatleri dışında gerçekleşebiliyordu.[139] Bu ihtiyaca cevap vermek için 1882 yıllında Müslüman sivil kuruluşlar, okullar açmışlar ve bu okullarda din dersi vermişlerdir. Bu kuruluşlar arasında, *Nahdhatul Ulama, Muhammadiyah, Jamiat Khoir, Al-Jam'iyatul Washliyah* sayılabilir.

Endonezya halkı dindar bir millettir; bu dindar yaşam tarzı, Endonezya'nın eski zamanlardan beri sahip olduğu bir özelliktir. Dindar yaşam tarzını ulusal ve devlet hayatında gerçekleştirmek amacıyla, hükümet 3 Ocak 1946 tarihinde Din İşleri Bakanlığı'nı kurmuştur. Din İşleri Bakanlığı'nın temel görevi, Endonezya'nın tüm topluluğunu ilgilendiren dinî yaşam konularıyla ilgilenmektir; bunlardan biri de din eğitimi konusudur.[140]

Endonezya Hollanda'dan bağımsızlığını kazandığında, yerel yönetim tamamen Japon kolonisinin kontrolüne geçmiş (8 Mart 1942). Bu durum Endonezya için bir şans getirmiş, çünkü Japonya'nın yaptıkları sadece siyasi çıkarları için yapılmış olsa da Endonezya'nın dinî liderleri bu fırsatı boşa çıkarmamıştır. Okullara standart getirilmiş ve statüleri resmileştirilmiştir. Ülke bağımsızlığa kavuşuncaya kadar din eğitimi ile ilgili gelişmelere izin verilmiştir.[141]

Sonrasında, Endonezya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından din eğitimi koşulları iyileşmeye başlamıştır. Bu aşama, 27 Aralık 1945 tarihinde Endonezya Ulusal Komite Çalışma Merkezi Kurulu tarafında, kurumlara yardım sağlanmaya başlanmıştır. Yardım sağlanan, medrese ve *Pondok Pesantren*[142] gibi kuruluşlar hükümetten aldıkları yardımlarla genel halkın eğitimi ve aydınlatılması için bir araç ve kaynak oluşturmuşlardır.[143] Eğitim, Öğretim ve Kültür Bakanlığı'na sunulan öneriler arasında din eğitimi alanında, medrese ve *pondok pesantren* modeli vardır.[144]

Örgün din eğitiminin kurumsal gelişim alanındaki sorumluluğu, Din İşleri Bakanlığı ve Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na verilmesiyle gerçekleşmiştir. Özellikle, genel okullarda (devlet ve özel) verilen

---

[139] Haidar Putra Daulay, *Pemberdayaan Pendidikan Agama Islam di Sekolah* (Jakarta: Kencana, 2016), 11-12.

[140] Haidar Putra Daulay, *Sejarah Pertumbuhan dan Pembaharuan Pendidikan Islam di Indonesia* (Jakarta: Kencana, 2014), 85.

[141] Hasbullah, *Sejarah Pendidikan Islam di Indonesia: Lintas Sejarah Pertumbuhan dan Perkembangan* (Jakarta: Raja Grafindo Persada, 1996), 68-70.

[142] "Pondok pesantren," Endonezya'da yaygın olarak bulunan bir İslam eğitim kurumudur. Bu kurumlar genellikle dini eğitim ve öğretimine odaklanan geleneksel İslam okullarıdır. Pondok pesantrenler genellikle kırsal bölgelerde bulunur ve öğrencilere İslam'a dair dini bilgiler, Kuran öğrenimi, Arapça, hadis (Peygamber Muhammed'in sözleri ve eylemleri), fıkıh (İslam hukuku), ahlaki değerler ve diğer dini konuları öğretir. Bu kurumlar genellikle geleneksel bir öğrenci yurt sistemiyle işler ve öğrencilerin hem dini hem de günlük yaşamlarını düzenler.

[143] H. A. Timur Djaelani, *Peningkatan Mutu Pendidikan dan Pembangunan Perguruan Agama* (Jakarta: Dermaga, 1980), 135.

[144] Daulay, *Sejarah Pertumbuhan dan Pembaharuan Pendidikan Islam di Indonesia*, 86.

din eğitimi yönetmek için, 2 Aralık 1946 tarihinde Eğitim ve Kültür Bakanlığı ile Din İşleri Bakanlığı arasında ortak bir karar olan *"Surat Keputusan Bersama (SKB)"* (Birlikte Karar Mektubu) yayınlanmıştır. Bu karar, Din İşleri Bakanlığı ile Eğitim ve Kültür Bakanlığı'na bağlı okullarda din eğitiminin uygulanmasını düzenlemiştir.[145]

Din eğitiminin içeriği, *Pondok Pesantren* Gontor'un Imam Zarkasyi Hoca'nın önderliğinde kurulan bir komite tarafından geliştirilmiştir. İçerik 1952 yılında Din İşleri Bakanlığı tarafından onaylanmıştır. Daha sonra, milletvekili kararı olan 3. madde ile din eğitimi, "*velinin itiraz etmemesi koşuluyla öğrencilerin ilkokuldan üniversiteye kadar tüm okullarda bir ders olarak sunulacaktır, öğrenci kendi dinine uygun olarak din eğitimine katılma hakkına sahiptir.*"[146] belirtilmiştir.

Ardından, 1973-1983 yılları arasındaki Halk Konseyi toplantılarında, tüm eğitim seviyelerinde devlet okullarında zorunlu bir ders olarak kabul edilmiştir.[147]

1989 yılında, Milli Eğitim Sistemi hakkında 2 Numaralı 1989 Tarihli Yasa çıkmıştır. Bu yasa, 39. maddeyle belirtilmiş olup her tür ve düzeydeki eğitimin, *Pancasila Eğitimi, Din Eğitimi ve Vatandaşlık Eğitimi* içermek zorunda olduğunu açıklamıştır. Uzun bir süreç sonucunda, 1945'ten 1989'a kadar olan süreçte bu yasa, din eğitimini milli eğitim sistemine bütünleşmenin resmi bir aracı olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, her şey Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı koordinasyonunda yer almaktadır.[148]

Daha sonraki gelişmelerde, 2003 yılında 20 Numaralı yasanın 3. maddesi, milli eğitimin işlevlerini ve amaçlarını açıklamaktadır. "Milli eğitim, ulusun saygın bir karaktere ve medeniyete sahip olması için yetenekleri geliştirmek ve karakter oluşturmak amacıyla hizmet verir. Bu, ulusal yaşamı aydınlatma amacına yöneliktir ve öğrencilerin potansiyellerinin gelişmesini sağlamayı hedefler; böylece, inanç, Yüce Allah'a karşı takva, ahlâki değerlere uygun, sağlıklı, bilgili, becerikli, yaratıcı, özgüvene, demokratik ve sorumluluk gibi davranış sahibi bireyler haline gelmelerini amaçlar."[149]

Bu yasa, din eğitiminin varlığını güçlendirmesi ve din eğitiminin aynı dinî inanca sahip öğretmenler tarafından verilmesini sağlaması bakımından önemlidir.

2. Din Eğitimi Kurumları

2.1 Örgün Din Eğitimi

19/2005 numaralı hükümet kararında, "Milli Eğitim Standartları" başlıklı hükümde, "Örgün eğitim, yapılandırılmış ve aşamalı bir eğitim yoludur ve ilkokul, ortaokul ve yükseköğretimden oluşur"

[145] Hasbullah, *Kapita Selekta Pendidikan Islam* (Jakarta: Raja Grafindo Persada, 1996), 77.
[146] Abuddin Nata, *Sejarah Pendidikan Islam* (Jakarta: Kencana, 2014), 321.
[147] Zuhairini, *Sejarah Pendidikan Islam* (Jakarta: Bumi Aksara, 2004), 156.
[148] Daulay, *Pemberdayaan Pendidikan Agama Islam di Sekolah*, 30-31.
[149] Undang-Undang Republik Indonesia Nomor 20 Tahun 2003 Tentang Sistem Pendidikan Nasional (Endonezya Cumhuriyet'in Ana Yasası 20. Numara 2003 yılı

denilmektedir. Örgün eğitim, uygulamasında doğrudan merkezi hükümet tarafından, bakanlık veya eğitim müdürlükleri aracılığıyla, aşamalı bir şekilde yerel yönetimlerle koordine edilen bir eğitim türüdür.[150]

2.1.1 Medrese

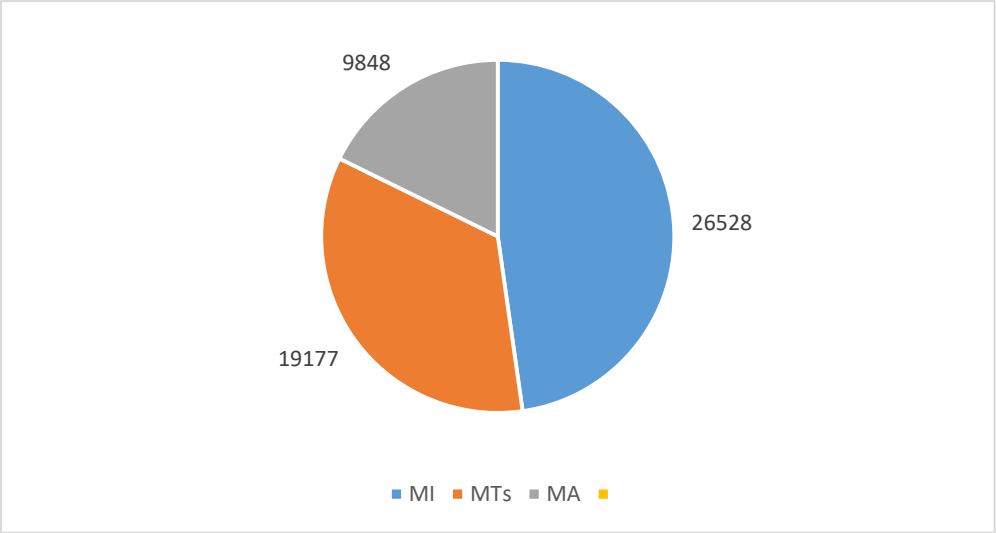
Endonezya'nın bağımsızlığından bu yana, eğitim alanındaki en önemli başarılarından biri İslami eğitim kurumlarını tamamen modern ulusal eğitim sisteminin ana akımı ile bütünleştirmek ve modernleştirmektir.[151] *Madrasah* (Medrese), İslam'ın öğretilerini, bilim ve diğer becerileri yapılandırılmış bir şekilde öğretmek amacıyla kurulan bir kurumdur. *Madrasah,* genellikle dinî ve genel bilgilerin öğrenimini birleştiren bir formal eğitim türü olarak inşa edilmiştir. Bu nedenle, *madrasah* genellikle yatılı okula gitmek istemeyen ancak normal okulda dinî bilgilerin öğretim süresinin yetersiz olduğunu düşünenler için bir alternatif okul olmaktadır. M*adrasah* Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan ulusal müfredatı benimsemiştir.[152] *Madrasah*'ta hem dinî hem de genel ilimler öğretilmektedir. *Madrasah*'taki din eğitimi ile genel okuldaki din eğitimi arasındaki fark, ders saatleri ve dinle ilgili derslerin türlerinin dağılımında bulunmaktadır. Genel okulda din eğitimi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi adı altında iki saat olarak verilirken, *madrasah*'ta din eğitimi sekiz saat boyunca Akaid ve Ahlak, Kur'an ve Hadis, İslam Kültür Tarihi ve Fıkıh gibi derslerle verilir.

Endonezya'daki medrese, üç eğitim seviyesinden oluşmaktadır: *Madrasah Ibtidaiyah* (MI), 6 yıl süren ilkokul düzeyindeki medrese; *Madrasah Tsanawiyah* (MTs), 3 yıl süren ortaokul düzeyindeki medrese ve *Madrasah Aliyah* (MA), 3 yıl süren lise düzeyindeki medrese. *Madrasah Aliyah*, beş bölümden veya uzmanlık alanından oluşmaktadır: Fen Bilimleri Bölümü, Sosyal Bilimler Bölümü, Mesleki Eğitim Bölümü, Dil Bölümü ve İslam Dini Bilimleri Bölümü.[153]

Madrasah mezunları, genel okuldan mezun olanlarla aynı dereceye sahiptir. *Madrasah*tan mezun olan öğrenci genel okula devam etmede zorluk yaşamayacakları anlamına gelir.[154] 2023 yılı itibariyle devletin açtığı ve sivil kuruluşların açtığı madrasah sayısı toplam 55.553'e ulaşmıştır.[155]

[150] M. Dwi Hartati vd., *Implementasi Kebijakan Peraturan Presiden Republik Indonesia Nomor 87 Tahun 2017 Tentang Penguatan Pendidikan Karakter di Sekolah Menengah Atas di Kabupaten Tegal* (Tegal: Pancasakti Tegal, 2020), 23.
[151] Hidayatulla Azra, "İslamic Education in Indonesia", *Springer International Publishing,* (2017), 11.
[152] Azra, "İslamic Education in Indonesia", 4.
[153] Azra, "İslamic Education in Indonesia", 4.
[154] Azra, "İslamic Education in Indonesia", 14.
[155] "Berapakah Jumlah RA dan Madrasah di Indonesia (2023)?" (2023).

Grafik 3.1: Her Seviyedeki Medrese Sayısının Dağılımı

2.1.2 İslami Yükseköğretim

İslami yükseköğretim kurumları, Endonezya'nın vatandaşını diğer topluluklarla rekabet edebilen, küresel bir vatandaş olarak yönlendirmedeki büyük rolü oynar. İslami yükseköğretim kurumları, diğer yükseköğretim kurumlarıyla yüksek rekabet gücüne sahip Müslüman entelektüellerin yetiştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Son iki yılda Endonezya'nın kamu İslami yükseköğrenim kurumlarının sayısı genişlemiştir. Ayrıca, 644 özel İslami yükseköğrenim kurumuyla, bu sistem büyük olasılıkla tüm İslam dünyasındaki en büyük kamu eğitim sistemidir. Genel okul ve yükseköğretim Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yönetilirken, medrese ve İslami yükseköğretim Din İşleri Bakanlığı tarafından yönetilir.[156] Din İşleri Bakanlığı'nın 2013'te son güncellenen verilerine göre, toplamda 644 kamu ve özel İslami yükseköğrenim kurumu bulunmaktadır.

2.2 Yaygın Din Eğitimi

Yaygın eğitim geniş bir kapsama sahiptir; örgün eğitimi tamamlayan veya örgün eğitim tamamlayamayan kendini geliştirmek isteyen bireylerin eğitim aldığı kurumlardır.[157] Genel olarak yaygın eğitim devlet, vakıf, yatılı okul, sivil kurumlar tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak, özellikle din eğitimi alanında Kur'an Kursu, *Pondok Pesantren, Diniyah Taklimiyah, Majelis Taklim* gibi Endonezya'ya ait kendi şartları içinde geliştirilmiş kurumlarda bulunmaktadır.

[156] Azra, "İslamic Education in Indonesia", 12.
[157] Dinno Mulyono, "Menegaskan Karakter Pendidikan Nonformal", *Empowerment: Jurnal Ilmiah Program Studi Pendidikan Luar Sekolah* 1/1 (2012), 65.

2.2.1 Kur'an Kursu (Pengajian Al-Qur'an) Ve Klasik İslami Kitaplar (Kitab Kuning)

Kur'an ve klasik İslami kitaplar dersleri, İslam öğretisini derinleştirmek veya İslami ilimlerde uzmanlaşmak amacıyla düzenlenir. Kur'an ve kitap dersleri, yeterli koşulları sağlayan medrese, cami, mescit veya benzeri mekânlarda gerçekleştirilir. Medrese içindeki kitap dersleri, Kur'an ve hadis içeriğini incelemek, klasik ve modern anlayışını anlamak amacıyla düzenlenir.

Kur'an eğitimi, öğrencilerin Kur'an'ın içeriğini okuma, yazma, anlama ve uygulama becerilerini geliştirmeyi amaçlar. Kur'an eğitimi, Kur'an Okuma Çocuk Bahçesi, Kur'an Eğitim Bahçesi ve benzeri biçimlerden oluşur. Kur'an eğitimi, aşamalı olarak, Kur'an ayetlerini okuma, yazma ve ezberleme, tecvit ve temel duaları ezberleme gibi unsurları içerir.

2.2.2 İslami Yatılı Okul (Pondok Pesantren)

"Santrilerin yeri" manasına gelen pesantren adlı geleneksel dinî eğitim kurumudur. Cava adasında bu okullarda okuyan talebelere *santri,* hocaya da *kiai* denilir ve hepsi de aynı yerleşke içerisinde yaşarlar. Günümüzde İslam yatalı okulu adlı kurumlar için pesantren nitelemesi daha yaygın kullanılan bir tanımdır. İlk zamanlarda ya evlerde ya da camilerde eğitim veren bu okullar zaman içerisinde kendilerine mahsus mekânlara sahip olmuştur. Arapça "otel" anlamına gelen "fündûk" kelimesinin yerel lehçe ile bir değişime uğrayarak "pondok" ismini alması ile oluşan terkip ile beraber "pondok pesantren" sistemi yatılı bir okul sistemi haline gelmiştir. Bu yatılı okul sisteminin zamanla şu beş ana unsuru meydana gelmiştir: 1- *Kiai* (hoca), 2- *Santri* (talebe), 3- *Mescit,* 4- *Pondok* (yurt), 5- *Kitab Kuning* (klasik İslami kitaplar).[158] Pesantren'in eğitiminde öğrenciler çoğunlukla yurt (pondok)'ta kalmışlardır.

Pesantren, temel amacı din görevlisi yetiştiren dinî eğitim kurumudur. Bu kurum, Kur'an, Hadis ve İctihad Uleması'nın temel dayanağı olan standart öğretim yönteminin yanı sıra sürdürülmesi gereken kültürün neden olduğu diğer eğitim sistemlerinin de özelliklere sahiptir. Endonezya'da Selef ve Helef olmak üzere iki tür pesantren vardır. Geleneksel pesantren sadece din dersleri öğretirken devlet tarafından yönetilen modern pesantren okulda okuttuğu gibi dersler verir.[159]

Pesantren'daki dini eğitimde Eş'ari doktrininin özeti ve Şafii fıkhının başlıca el kitapları temel metinler olarak okutulur. Hadis derslerin, Nawawi'nin '*Kırk Ha-dith'i (Arba'in)* veya *Riyad al-salihin*'i eser okutulmaktadır. Pesantren geleneğinde öğretmenlerinin çoğu tasavvuf ile ilgilenmiştir. Reformistlerin akımlar pesantren geleneği tarafından şiddetle reddedilmiştir. Süreç için de önemli hadis

[158] Hamid Fahmy Zarkasyi, "Modern Pondok Pesantren: Maintaining Tradition in Modern System", *Tsaqafah: Jurnal Peradaban İslam* 11/2 (2015), 228.

[159] İstikomah İstikomah vd., "Integration of Schools and Madrasa into Pesantren in Indonesia", *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)* 125 (2017), 145.

külliyatları ve Kur'an tefsirleri, pesantrenin eğitim geleneği içerisinde yerini almıştır.[160] 2023 yılına ait Din İşleri Bakanlığı verilerine göre Endonezya'da 39.167 Pondok Pesantren bulunmaktadır.

2.2.3 Din Öğretimi (Diniyah Taklimiyah)

Diniyah taklimiyah, anaokulu, ilkokul ve ortaokul düzeyinde eğitim veren kurumlardır. Bu eğitimlerde; İslam Kültür Tarihi, İslam İnancı ve Ahlâkı, Kur'an ve Hadis dersleri ve Arapça eğitimi aşamalı bir şekilde gerçekleştirilir. Çeşitli cemaat ve tasavvufi hareketlerin kurdukları bu kurumlar Din İşler Müdürlüğü'nün eğitim birimi kurma şartlarını karşıladıktan sonra zorunlu eğitim birimi haline dönüşmelerine imkân tanınmıştır.[161]

2.2.4 Dinî Sohbet (Majelis Taklim)

Müslümanlar arasında gelişip büyüyen *Majelis taklim*, erdemli bireyler yerleştirmeyi, toplumun maddi ve manevi yönden bilgilenmesini amaçlayan yaygın İslami eğitim kurumlarından biridir. *Majelis taklim* adı daha çok Cakarta'da kullanılırken, diğer bölgelerde daha çok "Pengajian" (İslam Dini Dersleri) olarak bilinir.

Majelis taklimin bazı özellikleri şunlardır:

- *Majelis taklim*, sosyal teşekkül tarafından düzenlenmiş bir kurumdur.
- Öğrenme zamanı düzenli ve periyodiktir.
- Katılımcılar jamaah olarak adlandırılır.
- Amacı İslam öğretimini topluma yaymaktır.

Majelis taklimde genellikle kullanılan öğretim yöntemleri, vaaz ve halka (sohbet) yöntemleridir. Öğretilen konular arasında Kur'an, fıkıh, ahlak, tefsir, hadis ve yerel toplumun ihtiyaçlarına göre diğer dini konular bulunmaktadır.[162]

3. Endonezya'da Sokak Çocuklarının Din Eğitimi

Sosyal İşler Bakanlığı ve Din İşleri Bakanlığı'na göre, sokak çocukları için din eğitimi, sokak çocuklarının sorunlarının çözümüne olumlu etkiler sağlamaktadır. Ancak şu ana kadar, sokak çocuklarının din eğitimi, Din İşleri Bakanlığı'nın öncelikleri arasında yer almamıştır. Sosyal İşler Bakanlığı ise sokaklardan toplanan çocuklara din eğitimi vermeye başlamıştır. Ancak bu eğitim, ölümden sonraki yaşamla ilgili konulara odaklanmıştır.[163]

---

[160] Martin van Bruinessen, "Tradisionalist and Islamist Pesantrens in Temporary Indonesia", *The Madrasa in Asia* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009), 221.

[161] Juli Amaliya Nasucha, "Pendidikan Islam Formal, Informal, dan Non Formal", (ts.), 15.

[162] Dewan Penyusun Ensiklopedi Islam, "Majelis Taklim", *Ensiklopedi Islam,* ts., 121.

[163] Khozin, "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan", 48.

Endonezya'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitimi konusu, genellikle çeşitli sosyal kuruluşlar ve yerel topluluk tarafından ele alınan bir meseledir. Sokak çocukları, genellikle aileleri ile sınırlı veya hiç ilişkisi olmayan, zorla veya çeşitli nedenlerle ailelerinden ayrılmış olan ve sokaklarda yaşayan veya çalışan çocuklardır.

Endonezya'daki sokak çocuklarının din eğitimine dair bir durum, örgün eğitimde olduğu gibi belli bir plan ve program, uzman öğretmenden oluşmamaktadır. Kurumlar, sokak çocuklarının karakteristiklerine uygun, esnek bir şekilde din eğitimi gerçekleştirmektedirler.[164]

Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi genellikle toplumun yardım kuruluşları, vakıflar, dinî gruplar veya devlet destekli projeler aracılığıyla sağlanmaktadır. Bu programlar, çocuklara sadece dinî bilgiler değil, aynı zamanda genel eğitim, meslek eğitimi ve sosyal destek sağlama amacını taşınır.

Endonezya'da sokak çocukları için geliştirme programları düzenleyen kurumlardan biri de konaklama merkezi olan yarı-yol evidir. Yarı-yol evlerindeki sokak çocukları iki kategoriye ayrılır: evine geri döndürülebilecekleri ilan edilene kadar yerleşik kalan sokak çocukları ve ders saatleri bittikten sonra tekrar sokaklara dönen sokak çocuklarıdır. Bu nedenle, konaklama merkezlerinde düzenlenen din eğitimi, sadece iman, ahlâk ve Kur'an temellerinden oluşmaktadır.[165] Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi uygulamaları hala tam anlamıyla etkili değildir. Çünkü kaynakların sınırlılığı hem insan kaynakları hem de finansal kaynaklar açısından birtakım sorunları içermektedir. Din eğitimi programına katılan sokak çocuklarına barınma sağlanmalıdır. Aksi halde sokaklara geri dönme ve programı terk etme ihtimalleri vardır.

Bazı kurumlar, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programları sunarak, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi üzerinde etkili olduğunu kanıtlamıştır. Örneğin, ERBE vakıf tarafından sokak çocuklarına verilen ahlâki eğitim, onların tekrar sokaklara dönmesini engellemiştir. Eğitim sürecinde, yeni arkadaşlarla tanışırlar ve yeni bir aile oluştururlar. Ahlâki eğitim faaliyetleri, sokak çocuklarının namaz kılmak, birbirlerine yardım etmek gibi alışkanlıklarını şekillendirmede rol oynar.[166] Genel olarak, sokak çocuklarına din eğitimi programında Kur'an, ahlâk, fıkıh, peygamberlerin kıssaları ve hadislerin ezberlenmesi gibi içerik bulunmaktadır. İnsanlık, duygusal ve tasavvufi yaklaşımları kullanarak, bazı kurumlar sokak çocuklarının dinî gelişiminde rol oynamayı başarmışlardır. Din eğitimi süreci, sokak çocuklarının yaşam kalitesini ve özgüveninin artırmasına katkı vermiştir.[167] Ancak, bazı kurumlar, din eğitiminin dinî duygu ve düşüncenin gelişim üzerindeki etkisinin sokak çocuklarının düşünce yapısı tarafından engellendiğinden şikâyetçidir. Sokaklara geri dönmeyen ve din

[164] Khozin, "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan", 49.
[165] Khozin, "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan", 50.
[166] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*.
[167] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*.

eğitimi sürecine devam etmeyi seçen sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi genellikle daha istikrarlı bir şekilde gelişmektedir.[168]

Cakarta'da bazı kurumlar tarafından gerçekleştirilen sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin, en azından belirli amaçları, çocuklara verilen öğretim materyali ve diğer din eğitimi faaliyetlerini içeren bir müfredatı ve genel olarak eğitim sürecini yürütmede kullanılan yöntemleri vardır. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programları, çocukların manevi gelişimine katkıda bulunmanın yanı sıra, onların topluma katkı sağlama; güvenlik, sağlık ve refahını destek olmayı hedefler. Ancak, bu tür programların içeriği ve uygulaması, kurumdan kuruma ve yerden yere değişmektedir.

4. Cakarta'da Sokak Çocuklarının Din Eğitimi ve Önemi

Cakarta'daki bazı sokak çocukları için, din eğitimi aslında yabancı bir kavram değildir. Sokak çocuğu olmadan önce yaşadıkları çevrede, aileleri veya akrabaları aracılığıyla din eğitimi almışlardır. Ancak sokak çocuğu olduktan sonra, din eğitimi yaşamlarından ayrılmış gibi görünmektedir. Ekonomik zorluklar nedeniyle çalışmak zorunda kaldıkları veya çalıştırıldıkları için, sokak hayatlarında artık din eğitimi bir ihtiyaç olmaktan çıkmıştır.

Sokak çocukları belki din eğitiminin önemini henüz fark etmemiş olabilirler veya din eğitimini nasıl alacaklarını bilmiyor olabilirler. Sokak çocukları genellikle ebeveyn kontrolünden uzakta oldukları için toplumun değerleriyle ve dinî öğretilerle uyumlu davranışlar sergileme konusunda sorunlar yaşayabilirler. Bu durum, onların bir toplum üyesi olarak hayatta kalması için önemlidir. Cakarta'daki sokak çocuklarıyla başa çıkma çabaları genellikle onları sokak hayatından çıkarıp konaklama veya barınma yerlerine yerleştirerek belirli eğitim ve beceriler kazandırmak suretiyle yapılmaktadır. Bu eğitimler içinde din eğitimi de yer almaktadır.

İnsan doğası itibariyle dinî bir fıtratla ve iyilik yapma eğilimiyle doğar. Bu fıtrat, insanın kişisel yapısı gibi iç faktörler ve aile, eğitim ve çevre gibi dış faktörler tarafından aktive edilmesi gereken bir potansiyeldir. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, bu dinî potansiyeli erken yaşlarda etkinleştirmede önemli bir rol oynar. Düzenlenen din eğitimi, sokak çocuklarının dinî bilincini yeniden canlandırır, dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerinde önemli bir rol oynar. Sokak çocuklarının sahip olduğu sokak yaşam deneyimi, onların özgün dinî bir karakter kazanmasını sağlayan bir faktördür. Mülakata katılan sokak çocuklarından biri, kurumların sunduğu din eğitimi programlarına katılımlarıyla, sokaklara düşmeden önce sahip oldukları dinî bilgiyi yeniden keşfetme fırsatı bulduklarını belirtmiştir. Sonrasında, bu bilgi, onlara doğru ve yanlış davranışları ayırt etmelerinde yardımcı olduğunu belirtmektedir.

[168] Fitri Handayani, *Peranan Pembelajaran Pendidikan agama Islam Terhadap Perilaku Anak Jalanan di Rumah Singgah Charity of Children Education* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2015).

Sokak çocukları eğitim ortamından uzak olsalar da sokak hayatının engellediği dinî duygunun gelişimlerini düzenleyebilecek potansiyele sahiptirler.[169] Sokak çocuklarının, özellikle de *punk* çocuklarının dağınık görünümü, toplum tarafından dışlanmalarına, fiziksel ve ruhsal sağlıklarını koruma çabaları kapsamında din eğitimi alma fırsatlarının azalmasına neden olan faktörlerden biri haline gelmiştir. Bir sokak çocuğu, vücut ve ruh sağlığını korumak amacıyla sadece temizlenmek ve namaz kılmak istediğinde, camiyi kirletileceği için camiye girmesinin kabul edilmediğini belirtmiştir. Ayrıca bir sokak çocuğu, din eğitimi alırken fiziksel ve ruhsal temizliği korumanın öneminin öğretildiğini belirtmiştir. Böylece, temizliğin toplum tarafından kabul edilmek ve topluma yeniden katılmak için korunması gereken bir değer olduğunun farkındadır.

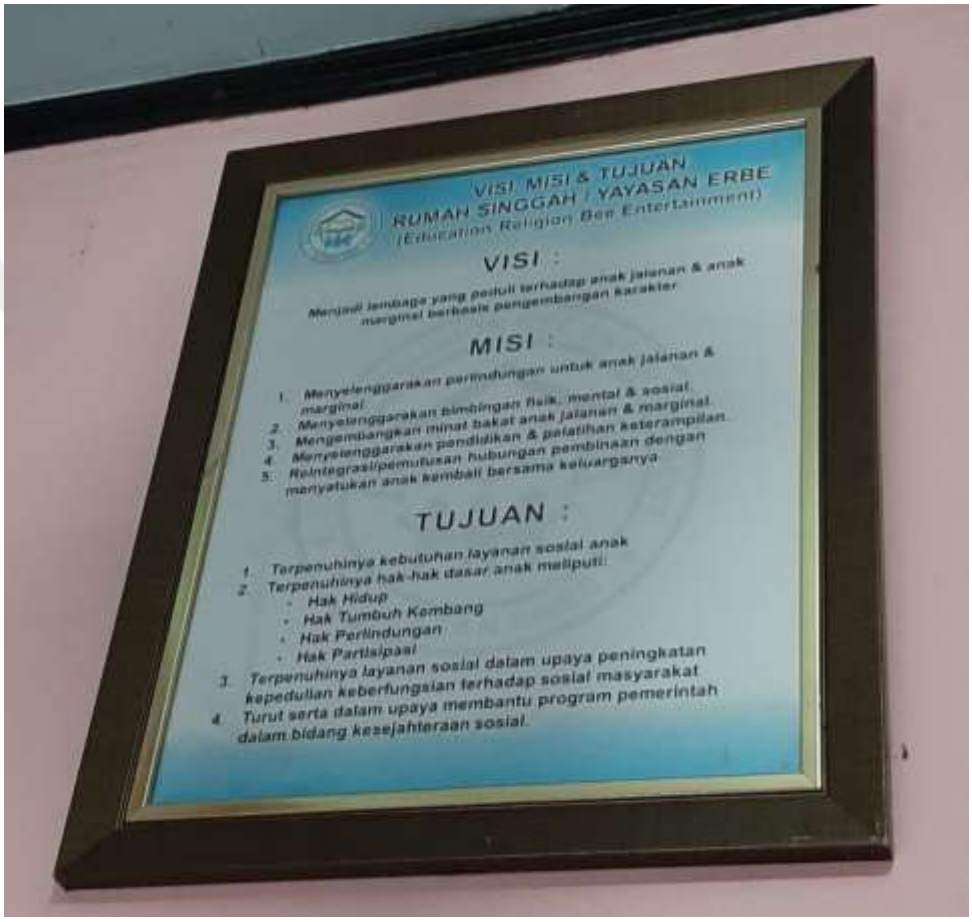
Din eğitini düzenleyen kurumlarından birinin başkanı ile yapılan görüşmelere göre, eğitim aldığı çoğu sokak çocuğu, ailelerinden ve hatta bazılarıyla hiç iletişim kurmamıştır. Bu durumu, Katılımcıların Anne Babalarının Birlikte Olma Durumuna Göre Dağılım tablosunda gösterilen veriler de desteklemektedir; çoğu ebeveynin ayrıldığı görülmektedir. Ebeveynlerin ayrılması, özellikle çocukların sokakta yaşamaya başladıktan sonra çocuklarla ebeveynler arasındaki iletişimi etkiler. Kurumlar tarafından sunulan din eğitimi, sokak çocukları ile ebeveynleri arasındaki kopmuş olan iletişimi yeniden kurup güçlendirmede önemli bir rol oynar. Bir sokak çocuğu ile yapılan bir görüşmede, din eğitimi almanın ardından, din öğretmeninden örnek alınan sağlıklı bir davranış ve ebeveynlerin rızasını kazanmanın öneminin farkına varıldığı belirtilmiştir. Sokak çocuğu olanların ailelerini kabul etmeyen ve iletişimi kesen ebeveynler, sonunda çocuklarını kabul ederek iletişimi yeniden kurarlar. Din, çocukların ebeveynlerine saygılı ve sevgi dolu çocuklar olmalarını öğretir. Bu değer, kurumlar tarafından uygulanan din eğitimi sürecinde vurgulanır.

Din eğitimi etkinlikleri, sokak çocuklarını iyi alışkanlıklar ve karakterler geliştirmeye yönlendirmede önemlidir.[170] Ahlâklarını düzeltmeye ve sapkın davranışları terk etmeye odaklanırlar. Sokak yaşamına geri dönme düşüncesi geldiğinde, her zaman öğretmenlerinin aktardıklarını hatırlarlar. Zamanla, sokak ortamından gelen davranışlar, katıldıkları din eğitimi ortamının etkisiyle değişmeye başlar. Hatta oldukça yoğun olan din eğitimi etkinlikleri, onlara kötü düşünceleri düşünmek için yeterli zaman vermez. Sokak çocuklarında bulunan sapkın davranışlar genellikle sert, stres dolu, rekabet dolu ve baskı dolu sokak ortamından kaynaklanır. Bu durum, onları sert davranmaya ve diğer insanlara güveni kaybetmeye zorlar. Din eğitimi aldıktan sonra, çevresindeki insanlara tekrar güvenmeye, sert davranışlarını değiştirmeye başlarlar. Eğitim kurumlarında düzenlenen din eğitimi etkinlikleri, onlara güven, huzur ve koruma sağlayıp sokak çocuklarının hissetmedikleri bir sevgiyi hissettirir. Belki de sokakta geçmiş yaşamlarıyla ilgili benzer hikâyelere sahip yeni arkadaşlar, ahlâklarını geliştirmede

[169] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 40.
[170] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 43.

birlikte hatırlatıcı olurlar. Katıldıkları din eğitimi etkinlikleri sayesinde, toplumla tekrar buluşurlar, kötü imajlarını düzeltirler ve toplumun sokak çocuklarını birer toplum üyesi olarak tanımasını sağlarlar. Sokak çocuklarının ahlâklarını geliştirmekte ve sapkın davranışlardan kaçınmada din eğitiminin önemli rolü, bazı kurumlar tarafından müfredatlarını tasarlarken ulaşılması gereken ana hedeflerden biri olarak fark edilmiştir. ERBE gibi kurumlarda, düzenlenen din eğitiminin temel amacı karakter gelişimini sağlamaktır.

Resim 3.1: ERBE Vakfı'nın Vizyon ve Misyonu

Toplum merkezli yaklaşımı kullanarak, *majelis taklim* aracılığıyla Cakarta'daki sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri, ahlâkı geliştirme konusunda toplumsal yaşamın bir parçası haline gelmiştir.[171] *Majelis taklim*'deki[172] öğretmenler, sokak çocuklarını din eğitimine katılmaya teşvik etmek için bireysel yaklaşımlar kullanarak başarı elde etmişlerdir. Toplum yaşamına odaklanan *majelis taklim*, sokak çocuklarının toplum tarafından kabul edilmesinde oldukça etkili bir kurum haline gelmiştir. *Majelis taklimin*, toplumla sokak çocukları arasındaki bağlantıyı kurmak için, din eğitiminin tüm kesimlere açık ve kapsayıcı bir yaklaşımla uygulanmasında önemli bir rolü sahiptir. Sokak

[171] Zidni, *Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan*, 3.
[172] Bkz. 43. s.

çocuklarının ahlâklarını geliştirmek için detaylı olarak tasarlanan din eğitimi faaliyetleri, toplum tarafından tekrar kabul edilmelerine yardımcı olacak şekilde düzenlenmiştir. Cakarta'daki sokak çocukları, din eğitimine katılarak ahlâklarında değişim yaşamış ve bu durum, dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerine yardımcı olurken, dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini engelleyebilecek unsurlardan uzak durmalarına da yardımcı olmaktadır.

Tasawuf Underground'ın yöneticileri ile yapılmış görüşmelere dayanarak, burada kalan ve din eğitimi alan bazı sokak çocuklarının uyuşturucu kullandığı kaydedilmiştir. *Tasawuf Underground*'da din eğitimi faaliyetlerinin uygulanmasında kullanılan tasavvuf yaklaşımı, uyuşturucu kullananlar için bir rehabilite yöntemi olarak rol oynamaktadır. Eğitim sürecinde sağlanan konaklama imkânları, sokak çocuklarının uyuşturucu ticareti ile yakın temas halinde olmalarını engelleyerek onları sokak yaşamından uzak tutarak geri dönmelerini engellemektedir. Aynı zamanda kurum, sigara, alkol ve uyuşturucu maddelerin tehlikeleri gibi fiziksel ve zihinsel sağlıkla ilgili dinî konuları içeren içerikler sunmaktadır. Bunun yanı sıra, ibadetin düzenli olarak yapılanması gibi bir tedavi yöntemi olarak ibadetin alışkanlık haline getirilmesine öncelik verir. Sokak çocuklarıyla yapılan görüşmelere göre, eğitim süreci boyunca kurum tarafından yönlendirilen ibadet rutini, onları her zaman pozitif düşünmeye teşvik edip dinî yasaklardan uzak durmalarına yardımcı olur. *Tasawuf underground, punk* gruplarını eğitmeye odaklanan ve onları uyuşturucu bağımlılığından kurtarmayı amaçlayan tasavvuf yaklaşımıyla din eğitimi faaliyetleri sunan kurumlardan biridir. *Punk* grupları genellikle uyuşturucu kullanmalarından kendilerine zarar verme eğilimindedirler. Kurum tarafından sunulan din eğitimi faaliyetlerinde kullanılan tasavvuf yaklaşımı, *punk* gruplarının zihinsel ve fiziksel sağlığı üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Bazı kurumlar, sokak çocuklarını uyuşturucu bağımlılığından kurtarmak için sadece uyuşturucu bağımlılığı olan sokak çocukların yönelik faaliyet göstermektedirler.

Her vatandaşın hakkı olan uygun bir eğitim almak, başkentteki ekonomik standartların çok yüksek olması nedeniyle, onlar ailelerine yardım etmek için çalışmayı tercih ederler. Sokak çocukları, ailenin eğitim ihtiyaçlarını karşılayamaması nedeniyle okulu bırakmak zorunda kalırlar. Sokak çocuklarına odaklanan bazı kurumlar, sokak çocuklarına yeniden resmi eğitim alma fırsatı vermek için çaba sarf ederler. Dinî duygu ve düşüncenin gelişimleri olumlu yönde ilerleyen sokak çocukları genellikle yeniden resmi eğitim alma fırsatı bulurlar. Ancak, eğitim alma elbette kolay değil, çünkü oldukça yüksek maliyet gerektirir. Genellikle kurumlar, kendi içlerinde yer alan sokak çocuklarını okula göndermek için ek finansman kaynakları ararlar. Bununla birlikte, bu durum, sokak çocuklarının yeniden resmi eğitim alma ve çocuk haklarını elde etme fırsatı bulma potansiyeline sahiptir. Sokak hayatı, para kazanma konusunu eğitimden daha önemli hale getirmelerine neden olmuştur. Din eğitimi aracılığıyla, sokak çocukları eğitimin kendileri için ne kadar önemli olduğunun farkına yeniden varmakta, para kazanmaktan daha önemli olduğunu anlamaktadırlar.

Cakarta'daki sokak çocuklarıyla yapılmış görüşmelerde, onların din eğitiminin önemine dair anlayışlarının insanları iyi davranmaya, nazik olmaya, anne babaya itaat etmeye, huzur verici olmaya ve günlük yaşamda rehberlik etmeye yöneldiğini belirtmişlerdir. Bazıları din eğitiminin öneminin cennete girmelerine yol gösterdiğini düşünmektedir. Aslında sokak çocuklarının dinle ilgili düşünceleri oldukça basittir. Bu toplum kesimi oldukça pragmatik bir yaşamla polarize olmuştur, bu nedenle din eğitiminin önemini daha derinlemesine arama çabasında değillerdir. Toplumsal çevrenin sosyal yapılanması, sokak çocuklarının düşünce ve davranış yapılarını büyük ölçüde etkiler. Dolayısıyla, kurumların din eğitimi alanında rehberlik sağlaması son derece önemlidir. Din eğitimi, insanın tüm gelişim yönlerini dikkate alan faaliyettir. Din sadece ruhsal ve fiziksel yönleri değil, aynı zamanda duygusal, sosyal ve ruhsal zekâ yönlerini de geliştirir. Din eğitimi, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini destekleyen bir ortamın oluşmasına yardımcı olmaktadır.

5. Cakarta'da Sokak Çocuklarına Din Eğitimi Veren Kuruluşlar

Endonezya'nın başkenti olarak, Cakarta ili, idare ve eğitim gibi her alanda merkezi bir konuma sahiptir. Bu alanda faaliyet gösteren resmi kurumlar, vakıf, dernek, çocuk evi, yarı yol evi, yatılı okul, sivil ve gönüllü kurum olmak üzere yediye ayrılmaktadır.

5.1 Resmî Kuruluşlar

Bu başlık altındaki kurumlar, yönetmelikleri, kuruluş misyonları, vizyonları, yönetim yapısı açısından ele alınıp incelenecektir.

5.1.1 Devlet (*Negara*)

Devlet, sokak çocuklarının güçlendirilmesinde en yüksek kontrolü elinde tutar. Sosyal İşler Bakanlığı, sokak çocuklarının refahı dâhil olmak üzere vatandaşların refahının başlıca sağlayıcısıdır. Sokak çocuklarının refahında devletin rolü, anayasal olarak devlet politikalarının uygulanmasıyla en üst seviyeye ulaşabilir. Sokak çocukları olgusu ilgili olarak çeşitli yönleri içeren uygulamalar gerçekleştirilmemiş olmasına rağmen, bazı kanun maddeleri çocuklar için çözüm yollarını ele almıştır. Hukuki açıdan, anayasada, devletin fakir ve kimsesiz çocukları koruyacağını belirten 1945 Anayasası'nın 34. maddesi ile çocuklara yasal koruma sağlanmaktadır. Ayrıca, çocuk koruma yasası olan 23 numaralı 2002 sayılı yasa, çocukların yaşamını, gelişimini, katılımını ve insan onuruna uygun en üst düzeyde yaşamalarını sağlamak için atılan tüm adımları içermektedir. Uygulamada, Sosyal İşler Bakanlığı aracılığıyla hükümet, sokak çocuklarını güçlendirmek için çeşitli programlar sunmaktadır. Sosyal İşler Bakanlığı'nın sunduğu programlar genellikle sosyal yetiştirme kurumları aracılığıyla uygulanmaktadır. Genellikle, sokaklarda yaşayan çocuklarla ilgili faaliyetler düzenlemekle görevlendirilmiş elemanlar, bu çocukları sokaklardan toplayarak sosyal evlere götürüp

yerleştirmektedir. Sosyal evlere yerleştirilen bu çocuklar, ya diğer kurumlara yönlendirilmekte ya da aileleriyle iletişime geçilerek teslim edilmektedir.

Sosyal evler çocukların temel ihtiyaçlarını karşılamanın yanında eğitim ihtiyaçları da karşılamaktadırlar. Bunlara arasında din eğitimi de bulunmaktadır.

Sosyal evler tarafından düzenlenen din eğitimi; bireylerin dini gereksinimleri için gerekli olan her türlü etkinlik uzman eğitmenler tarafından yapılmaktadır. Din eğitiminin amacı toplum içindeki dinî değerler ve toplumun genelinde geçerli olan kurallara uygun davranma alışkanlığı kazandırılmaktadır.

Cakarta'da, Sosyal İşler Bakanlığı sokak çocuklarını barındıran ve güçlendiren birkaç sosyal eve sahiptir. Her sosyal ev, Cakarta Özel İdare Bölgesi Valisi Yönetmeliği'ne göre farklı temel görevlere ve işlevlere sahiptir.

Sosyal evler dışında, sosyal sorunlarla ilgili yetkin bir devlet kurumu olan Sosyal İşler Bakanlığı, sokak çocuklarının sorunlarına yönelik kapsamlı ve sürdürülebilir bir hizmet tasarımı geliştirmiştir. Bir örnek olarak 2006 yılında Cakarta'da açılan *Social Development Center for Street Children*/Sokak Çocukları için Sosyal Gelişim Merkezi (SDC) ile gerçekleştirilmiştir. Bu kurum tarafından sunulan din eğitimi, fiziksel, zihinsel, sosyal ve ahlaki rehberlik üzerin daha fazla odaklanmıştır. Sokak çocukları eğitim süreci boyunca bir yurda yerleştirilmiş ve belirli izinlerle belirli zamanlarda aile ziyaretleri almışlardır. Sosyal evler ve SDC, ikisi de Sosyal İşler Bakanlığı'nın himayesi altında olmalarına rağmen, sosyal evler tüm yoksul, sokak ve terk edilmiş çocuklara hizmet sunarken, Doğu Cakarta'daki SDC yalnızca sokak çocuklarına hizmet eder.

Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi sunan bazı devlet kurumları arasında *Social Development Center for Street Children* (SDC), *Panti Sosial Bina Remaja Taruna Jaya,* ve *Bina Insan Bangun Daya 2 Cipayung* gibi kurumlar yer almaktadır. Bu kurumlar Sosyal İşler Bakanlığı'nın yönetimi altında bulunmaktadır, ayrıca Milli Zekât Fonu'na ait Sekolah Cendekia BAZNAS da bu kurumlar arasındadır.

Social Development Center for Street Children (SDC) başlıca olarak sokak çocuklarına yönelik kurumsal yaklaşımıyla sosyal hizmet sunma amacıyla Sosyal İşler Bakanlığı ve Birleşmiş Milletler Dünya Gıda Programı (WFP) arasındaki işbirliği sonucunda kurulan bir kurumdur.[173] SDC'de eğitim ve hizmet alan sokak çocukları, yarı-yol evlerinin yönlendirmesi sonucunda gelirler. Kurumsal temelli hizmet yöntemi kullanılarak, eğitim ve hizmet hedef kitlesi sokak çocukları ve sokak çocuklarının çevresinde bulunan kişilerdir; bu kişiler arasında ebeveynler, aile bireyleri, öğretmenler/rehberler (sokak çocuğunun kaynaklandığı barınakta) ve topluluk bulunmaktadır. SDC'de kalan sokak çocuklarına kesinlikle sokakta aktivite yapma izni verilmez. Bu kurumda din eğitimi, sosyal rehabilitasyon sürecinin

[173] Hafiz Sabilla Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2013), 44.

bir parçasıdır. Bu nedenle, din eğitimi etkinliklerinin düzenlenmesi, rehabilitasyon sürecini kolaylaştırmak için belirli bir yöntem ve amaçla gerçekleştirilir. SDC tarafından düzenlenen din eğitimi etkinlikleri, sokak çocuklarının zihinsel iyileşmesine ve dinî duygu ve düşüncenin gelişimine odaklanır. SDC'deki her din eğitimi etkinliği, danışma oturumu ile sonlandırılır. Sokak çocukları, dinî deneyimlerini anlatma fırsatı bulurlar. Öğretmenler, din eğitimi etkinliklerinde verilen materyaller aracılığıyla ahlaki değerleri aşılamaya çalışırlar. Dolayısıyla, SDC'deki din eğitimi etkinliklerinin çıktısı ahlaki değerlerle gösterilen manevi ve zihinsel zekâdır. 2006 yılında kurulan bu kurum, sokak çocuklarının ruhsal zekâlarını güçlendirmede din eğitimi etkinlikleri gibi faaliyetler aracılığıyla yardımcı olmuştur. Destekleyici altyapı ve nitelikli öğretmenlerin varlığı, SDC'deki din eğitimi programının başarısını destekleyen faktörlerdir. Sokak çocukları, kurumun düzenlediği din eğitimi programını başarıyla tamamladıktan sonra ailelerine veya yakınlarına teslim edilirler. SDC, sokak çocuklarına yönelik hizmet ve eğitimde son derece önemli bir kurumdur; diğer sosyal hizmet kurumları gibi, bu kurum sadece sokak çocuklarını kabul eder ve bu nedenle sunduğu tüm hizmetler ve eğitim, sokak çocuklarının özelliklerine uygun olarak yapılandırılmıştır. Hizmet ve eğitim vermek için gerekli tüm kaynaklar devlet bütçesine dâhil edilmiştir, bu nedenle kurum, sokak çocuklarına en uygun düzeyde hizmet ve eğitim sağlamaktadır.

Cakarta'da, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi sunan sosyal hizmet kurumularını koordinasyon Cakarta İl Hükümeti Sosyal Hizmetler Dairesi' tarafından yapılmaktadır. Cakarta'nın giderek karmaşık hale gelen sosyal sorunları göz önüne alındığında, Cakarta İl Sosyal Hizmetler Dairesi'nin gözetimindeki bu sosyal hizmet kurumları, Cakarta ilindeki genel düzeni düzenleyen 2007 yılı Yerel Yönetmelik No. 8'e göre sokak çocukları, *punk* çocukları, sokak çocukları, terk edilmiş çocuklar gibi sosyal sorunlu gençlerle ilgilenmektedir.[174] Cakarta'da, sosyal hizmet, eğitim, rehberlik ve toplumsal rehabilite hizmetleri sunmak üzere Cakarta İl Hükümeti tarafından dört sosyal hizmet kurumu kurulmuştur. Bu sosyal hizmet kurumları şunlardır: Bina Remaja Taruna Jaya 1, Bina Remaja Taruna Jaya 2, Bina Insan Bangun Daya 1 ve Bina Insan Bangun Daya 2.

Sosyal evlerdeki eğitim ve hizmetler, kurumsal tabanlı hizmet yöntemi kullanılarak uygulanmaktadır. Cakarta'nın şehir sosyal evlerde sokak çocukları için din eğitimi faaliyetleri, çocuklara din bilgisi ve dinin öğretilerine dayalı yaşamaları için motivasyon sağlamayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Müslüman olmayan sokak çocukları varsa, sosyal evler onlara kendi inançlarına uygun din eğitimi almaları için kolaylık sağlar. Sosyal evlerdeki din eğitimi sadece Müslüman'a özgü değildir çünkü devletin himayesinde resmi bir kurum olarak, sokak çocuklarına, din, etnik köken veya diğer farklı arka planlarla ilgili olarak herhangi bir kısıtlama olmaksızın hizmet sunmayı görev edinmiştir.

[174] Nur Ossa Velina, *Pengaruh Intensitas Bimbingan Agama Terhadap Pengetahuan Agama Anak Jalanan Di Panti Sosial Bina Remaja Taruna Jaya 2 Dinas Sosial DKI Jakarta* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2020), 96.

Sosyal evlerdeki çeşitli din eğitimi faaliyetleri aracılığıyla, sokak çocukları din bilgisi, zihinsel ve ruhsal rehberlik, ahlaki eğitim ve ibadet alışkanlıkları kazanırlar. Tüm faaliyetler, sosyal evler çalışanları tarafından belirlenen haftalık rutin program dâhilinde gerçekleştirilir. Sosyal evlerdeki din eğitimi, alanlarında uzman eğitimciler tarafından sunulmaktadır. Ayrıca, özel zamanlarda, örneğin Ramazan ayında, sosyal evler bazen diğer din görevlilerini davet ederek kısa süreli din eğitimi faaliyetleri düzenlenir. Cakarta'daki sosyal evler, bir devlet kurumu olup sokak çocukları için din eğitimi faaliyetlerinin başarısını destekleyen unsurlardan biridir. Çalışanlar, rehberler, eğitmenler ve personel uzmanlık alanlarında yeteneklidir ve çoğunluğu devlet memurudur. Bu nedenle, sokak çocukları için sosyal evlerde din eğitimi süreci, uygun tesisler, planlı etkinlikler ve net hedefler sunar.

Bu alanda faaliyet gösteren Milli Zekât Kurumu (BAZNAS); sokak çocukları, yetimler, fakir çocuklar, İslam'a dinîne dönüş yapan ve terk edilmiş çocuklar için bir okula sahiptir. *Badan Amil Zakat Nasional*/Milli Zekât Kurumu (BAZNAS), Cakarta merkezli, zekâtı toplayan ve dağıtan bir devlet kurumudur.[175] Programlarını uygularken, BAZNAS genellikle eğitim bursları sağlar, bu burslar tüm eğitim seviyeleri için geçerlidir. Eğitim alanındaki programlarından biri ise 2017 yılında Bogor şehrinde kurulan *Sekolah Cendekia* BAZNAS (SCB) okuludur. Bu okul, örgün eğitimin yanı sıra yaygın din eğitimi de sağlayan bir yurda sahiptir. SCB, İslami edep eğitimi, akademik eğitim, girişimcilik ve liderlik üzerine odaklanırken, aynı zamanda öğrencilere 2 yıl boyunca hafızlık eğitimi de içeren yaygın eğitim imkânları da sunmaktadır.[176] SCB, okul yurdunda yaygın ve derinlemesine din eğitimi düzenler. Yurtta, Kur'an eğitimi, hafızlık, ibadet uygulamaları ve ahlâk eğitimi gibi bir dizi yıllık program haline gelmiş din eğitim etkinliği bulunmaktadır. Ayrıca, bazen yurt öğrencileri ziyaret etkinliklerine katılarak dinî okulları ziyaret eder veya veli ve âlimlerin mezarlarını ziyaret ederler. SCB yurdu, Ramazan ayında Ramazan festivali düzenler ve Kur'an'ın indiriliş gününü kutlar. Bunun yanı sıra, SC sene boyunca İslam için önemli gün ve geçleri etkinliklerle kutlayan bir dizi etkinlik sunmaktadır.

SCB'nin yurtta din eğitimi etkinlikleri, Kur'an'ı seven nesillerin yetiştirilmesi amacına odaklanmaktadır. SCB'ye göre Kur'an'ı okuma ve ezberleme sevgisi, yurt öğrencilerinin iyi ahlaka sahip olmaları ve gerçek bir Müslüman olmaları için bir temel oluşturabilir. Öğrenciler, üç yıl boyunca tam bursla okul ve yurtta kalma imkânı elde ederler. Böylelikle, sokak çocukları tekrar sokaklara dönmek zorunda kalmaz ve bazıları aynı bursla daha sonraki eğitim seviyelerine devam edebilir, hatta bazıları üniversitede eğitime devam edebilir. Fakir ailelere mensup sokak çocukları, günlük ihtiyaçlarını karşılama konusunda yardım ve kolaylıklardan yararlanır. Aileler, çocuklarını Cakarta'dan uzak bir yurda bıraktıklarında dahi, çocuklarının fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarının karşılandığından emin

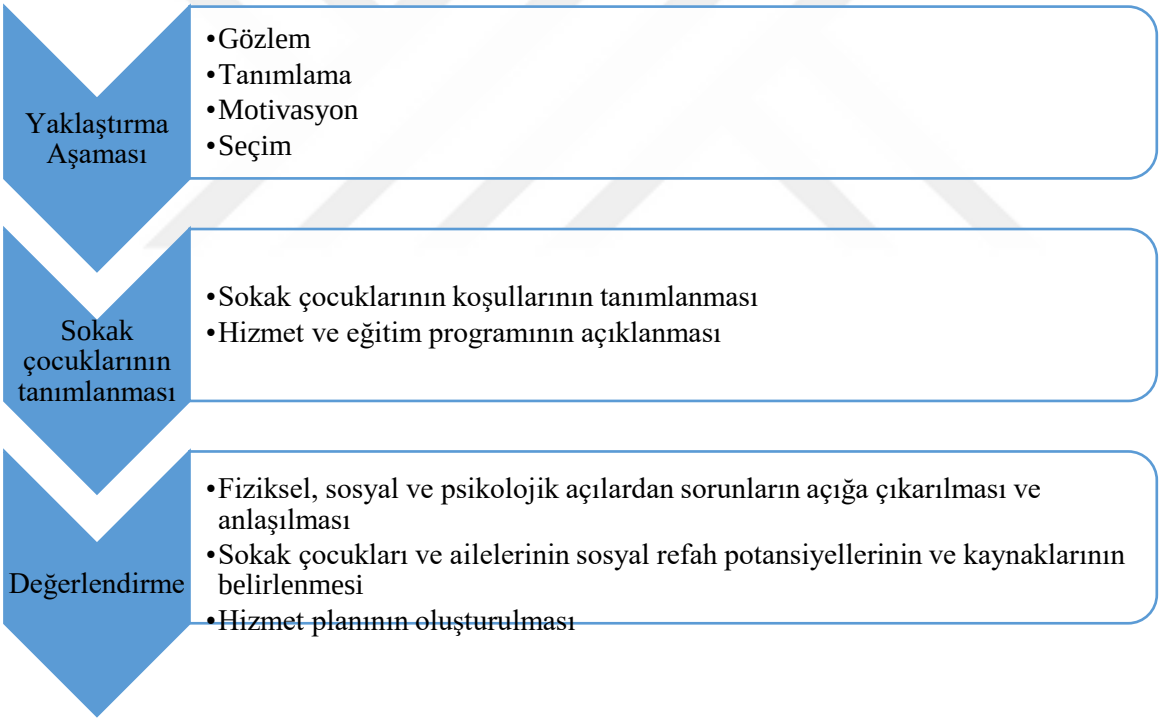
[175] https://baznas.go.id

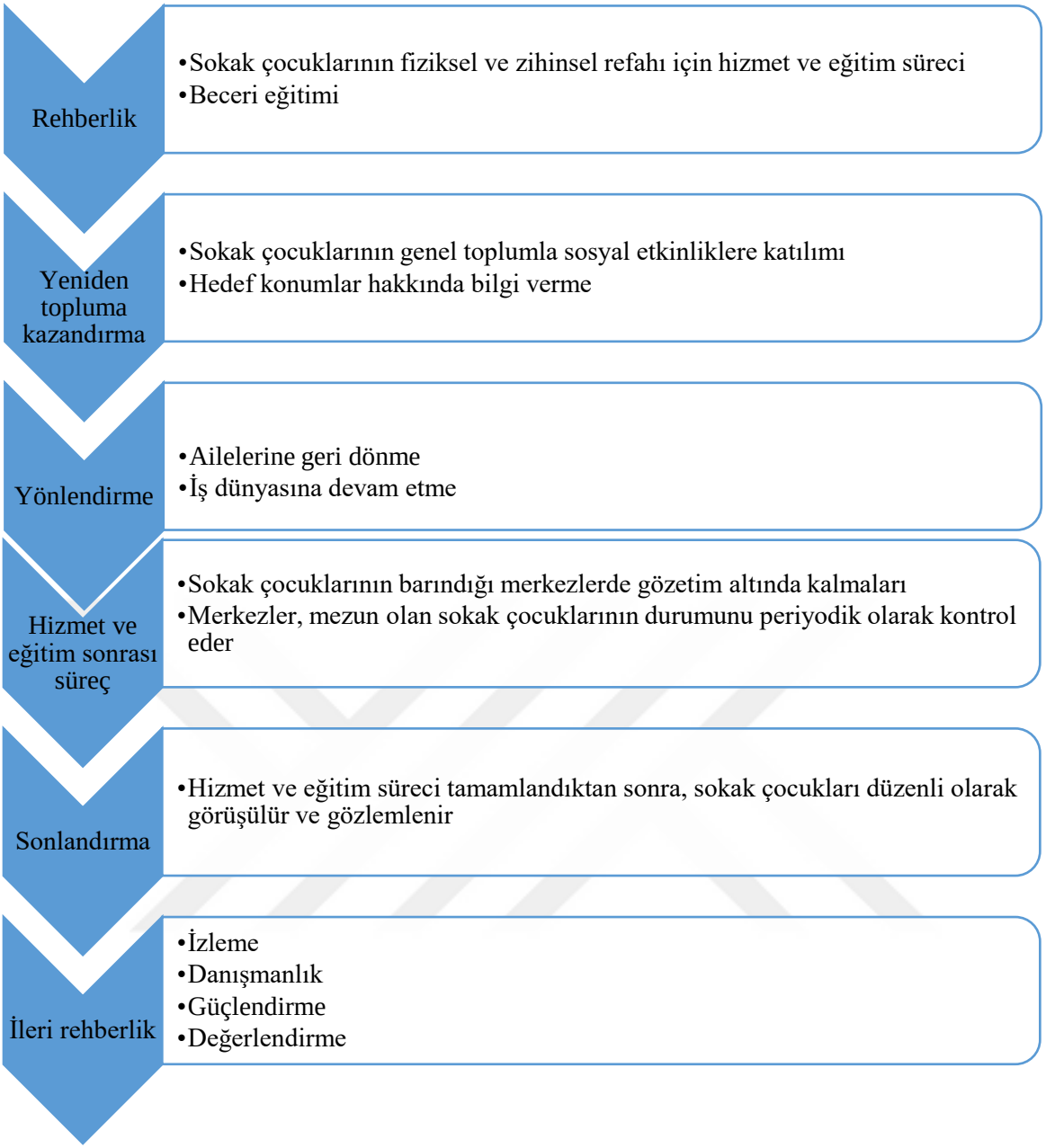
[176] Hikmawati, *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2023), 51.

olabilirler. SCB yurdu, din eğitimi etkinliklerini gerçekleştirirken yurtta kalan personel ve öğretmenlerin katılımını sağlar. Bu nedenle, SCB yurdundaki eğitimci kalitesi ve eğitim seviyesi, belirlenen eğitim hedeflerinin başarılmasında önemli bir etkendir.

Yukarıda ifade edildiği gibi, bu alanda faaliyet gösteren devlet kurumları, din eğitimi uygulamalarında eğitim maliyetleri konusunda zorluk yaşamazlar ve tüm din eğitimi faaliyetlerinin sürdürülmesi için uygun altyapıya sahiptirler. Kurumların sokak çocuklarına hizmet ve eğitim verirken kullanmayı tercih ettikleri kurumsal tabanlı hizmet yöntemi, devlet kurumları tarafından sokak çocuklarına hizmet ve eğitim verme konusunda en uygun bulunan yöntem olarak kabul edilir. Sokak çocuklarını toplama aşamasından başlayarak hizmet ve eğitimi başarıyla tamamlayan sokak çocuklarını mezun etme aşamasına kadar devlet kurumları, sokak çocuklarına hizmet ve eğitim verirken yapılanmış ve planlı bir aşamadan geçerler. Genel olarak, bu aşamalar şunlardır:

Grafik 3.2: Devlet Kurumun Sokak Çocuklarına Hizmet ve Eğitim Verdiğinde Aşamalar

5.1.2 Vakıf (*Yayasan*)

Vakıf bir hizmetin gelecekte yapılması, sürüp gitmesi için, belirli koşullarla ve resmi işlemle bırakılan gelir, para ya da mülktür. 2004 Yılı No. 28 Sayılı Yasa'nın 1. Maddesi 1. Fıkrasına göre, vakıf, toplumsal, dinî ve insani alanlarda belirli bir amaca ulaşmak için ayrılan ve üyeleri bulunmayan mal varlığından oluşan bir hukuki kişiliktir. Vakıf, bir noter tarafından düzenlenen bir senetle kurulur. Bu bölümdeki sokak çocuklarına din eğitimi veren vakıflar, başlangıçta yetimhane veya eğitim alanında faaliyet gösteren vakıflardır, ancak daha sonra sokak çocuklarına din eğitimi sağlamaya odaklanan birim ve programlara sahip olmuşlardır. Başka bir deyişle, vakfın kurulması din eğitimi vermeye yönelik olmayabilir, ancak vakfın ilerleyen sürecinde, sokak çocuklarının sosyal sorunlarını çözmek amacıyla bu programı eklemeye karar verilmiştir. Cakarta'da, sokak çocuklarına din eğitimi sağlama faaliyetini öne çıkaran bazı vakıfların şunlardır.

Al-Abror Vakfı, ilk olarak yetimhane ve sosyal evi olarak kurulmuş bir vakıftır. Ardından, 2000 yılında, Cakarta'nın çevresel koşullarına ve sokak çocuklarının durumuna duyulan sosyal sorumluluğun bir ifadesi olarak, sokak çocuklarına din eğitimi sunmaya başlamıştır, bu da yarı-yol evi yöntemiyle yapılmaktadır.[177] Bu vakıfta eğitimlerini tamamlamış olan çocuklar ailelerine döndüğü için her yıl vakıfta din eğitimi alan sokak çocuklarının sayısı sürekli değişmektedir. Vakıftaki din eğitimi, sokak çocuklarının dinî duygunun gelişimi, özellikle ahlâki yönlerini geliştirmeye odaklanmıştır. Vakıfta gerçekleştirilen din eğitimi programları sayesinde, sokak çocukları hayatlarında kararlar alabilecek ahlâki değerlere sahiptirler. Bu nedenle, din eğitimi aldıktan sonra sokak çocukları ailelerine döner ve sokak hayatını geride bırakırlar. Sokak çocuklarının dinî inanç, ibadet ve ahlâk yönlerinden geliştirmek için din eğitimi faaliyetlerini gerçekleştirilmesinde kısa ve uzun vadeli programlar bulunmaktadır. Haftalık olarak düzenlenen din eğitimi etkinliklerinden biri, vakıf yöneticileri tarafından yürütülen ve uzmanlık gerektiren din eğitimi programlarıdır. Vakıf, ahlâki eğitim için din eğitimini odakladığından, sıkça kullanılan öğrenme kaynaklarından biri Burhaneddin ez-Zernûci'nin "Ta'lim al-Muta'alim" adlı kitabıdır. Düzenli etkinliklerin yanı sıra, İslami bayramlarında, vakıf sokak çocukları için din eğitimi amaçlı etkinlikler düzenlemektedir. Örneğin, kurban bayramı günlerinde vakıf, kurban kesimini gerçekleştirir ve sokak çocuklarını öğrenme yöntemi olarak dâhil eder. Ramazan ayı boyunca genellikle din eğitimi etkinlikleri daha fazla ve çeşitlidir. Vakıf tarafından planlanan ve gerçekleştirilen tüm din eğitimi etkinlikleri, sokak çocuklarının dini büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Vakıf, işe alım için diğer kurumlarla işbirliği yapmaktadır ve işe alım yaşına ulaşmış olan sokak çocuklarının sokaklarda çalışmasını önlemektedir.

Ruhiyat Sulaiman Vakfı, başlangıçta yoksul grubuna odaklanarak sosyal faaliyetlerde bulunurken, zamanla sokak çocuklarının durumundan endişe duymuş ve çoğunun İslami eğitimden uzak olabileceğini fark etmiştir. Ruhiyat Sulaiman Vakfı'nın başlıca vizyonu, İslami eğitim aracılığıyla ahlâklı çocuklar yetiştirmektir.[178] Ruhiyat Sulaiman Vakfı'nda, vizyonunu gerçekleştirmek amacıyla sokak çocukları için din eğitimi programları düzenlemektedir. Vakıf, bazı sokak çocuklarını ailelerinden uzakta barındırmak için cami ve yurt gibi tesislere oluşturmuştur. Ancak, vakıfta din eğitimi alan çoğu sokak çocuğu, vakıfa yakın konumda bulunan yerlerden gelmektedir. Vakıf, konum temelli hizmet ve çocuk temelli hizmet yöntemini kullanmaktadır. Konum temelli hizmet yöntemini kullanarak, vakıf, çoğunlukla çöp toplayıcıların yaşadığı sokak çocuklarının asıl olduğu yerlerde öğrenme ortamları oluşturur. Çocuk temelli hizmet yöntemini kullanarak, vakfın öğretmenleri her hafta düzenli olarak, sokak çocuklarının buluştuğu farklı noktalara ziyaretlerde bulunur. Din eğitimi, çocukların buluştuğu

[177] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 39.

[178] Anasrudin Anasrudin, *Peran Yayasan Ruhiyat Sulaiman dalam Pembelajaran Pendidikan İslam di Lingkungan Anak Jalanan* (Jakarta: UIN Jakarta, 2017), 41.

yerlerde gerçekleşir, hatta bu yerler bazen evsizlerin yaşadığı köprü altları gibi yerlerdir. Din eğitimi uygulamasında, vakıf yöneticileri dışındaki gönüllüleri de ders vermek için görevlendirilir. Vakıf tarafından sahip olunan finansal kaynaklar, öğrenme tesislerinin ve öğretmenlerin günlük ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmaktadır. Sınırlı finansal kaynaklardan dolayı vakıf din eğitimi alan sokak çocuklarını yatılı olarak barındıramamaktadır. Bu durum, sokak çocuklarının sık sık tekrar sokaklara dönmesi, eğitim sürecini terk etmesi, vakfın karşılaştığı sorunlardan biridir. Bu nedenle her hafta, din eğitimi alan sokak çocuklarının sayısında azalma veya artış olabilmektedir. Ancak, bu sorun, vakfın sokak çocuklarına din eğitimi vermeyi durdurmasına engel olmamaktadır. Bir çözüm olarak başka kurumlarla, hatta devlet kurumlarıyla iş birliği yapmaktadır. Ruhiyat Sulaiman Vakfı tarafından düzenlenen sokak çocukları için din eğitimi, dış destek alarak kesintisiz bir şekilde devam ettirilmesi için çevredeki toplumun da katılımını sağlamaktadır.

ERBE Vakfı, Ruhiyat Sulaiman vakfında olduğu gibi, sokak çocuklarına konum temelli hizmet yöntemiyle din eğitimi sağlamaktadır. Vakıf, çöp toplayıcıların dinlendiği yerlerin ortasında veya Cakarta'da yaygın olarak bilinen çöpçüler köyünde bulunmaktadır. Kuruluşunun başlangıcında, vakıf okulu terk eden çocuklar için rehberlik dersleri vermeye odaklanmıştır. Ancak, zamanla, vakıf yöneticileri, ofisi ve eğitim alanını çöpçüler köyüne taşımaya ve sokak çocuklarına din eğitimi ve beceri eğitimi sağlamaya karar vermişlerdir. İnsanların yaşaması için uygun olmayan bir yer olduğundan, vakıf ayrıca temizlik merkezleri ve tuvalet gibi sosyal tesislerinin inşası için çaba harcamaktadır. Vakıf tarafından düzenlenen din eğitimi etkinlikleri çeşitlidir. Haftalık etkinliklerin yanı sıra, yıllık dinî bayram kutlamaları gibi etkinlikler de bulunmaktadır. Vakıf, çeşitli şirketlerle iş birliği yaparak sokak çocuklarına uygun eğitim olanakları sunma maliyetlerini karşılamaktadır. Din eğitimi programına katılan bazı sokak çocukları tekrar sokaklara dönmemektedir. 2012 yılında kurulan vakıf, sokak çocuklarına din eğitimi verme konusunda başarılı olmuştur; hatta vakıftaki bir öğretmen uzun süredir mezun olan ve yetişkinliğe adım atan bir sokak çocuğudur. Sokak çocuğu olan öğretmen din eğitimini başarıyla tamamlamış ve daha sonra yetişkinlik çağına kadar vakıfta kalmasına ve sonraki nesil sokak çocuklarına ders vermesine izin verilmiştir.

ERBE vakfı, televizyon röportajlarına sokak çocukları için din eğitimi uygulayan kurum olarak sıkça davet edilen ve diğer kurumları ilham veren bir kuruluş olarak tanınmaktadır. Planlı ve düzenli bir şekilde yapılan, sokak çocukları için din eğitimi, toplum tarafından takdirle karşılanmaktadır. Vakfın sokak çocuklarına din eğitimi sağlama konusunda yaşadığı zorluklardan biri, çocukları barındıramamasıdır. Bu nedenle bazıları zaman zaman sokaklara geri dönmektedir. Sokak çocuklarının bulunduğu yerde ofis kurmak, bu engeli aşmanın bir çözümü olarak uygulanmaktadır.

5.1.3 İslami Yatılı Okul (Pondok Pesantren)

Pondok pesantren, Endonezya'nın kendine özgü din eğitimi kurumları olan yaygın eğitim kurumlarıdır.[179] Pesantrenin inşası, Endonezya toplumunun kültür ve geleneklerinden kaynaklanmaktadır. Yaygın din eğitimi kurumu olarak, her pesantrenin kuruluşunda farklı ana hedefleri vardır. Örneğin, Cakarta'da hafızlık pesantren, uyuşturucu bağımlılarına yönelik pesantren, tasavvuf pesantren, modern pesantren, geleneksel pesantren ve sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren pesantrenler bulunmaktadır. Sokak çocuklarına din eğitimi veren pesantrenler, genel olarak Endonezya'nın geleneksel pesantrenlerine benzer. Bu pesantrenlerde sokak çocukları, diğer pesantrenlerdeki öğrenciler gibi *santri* olarak adlandırılır, din eğitimi faaliyetlerinden biri olan klasik İslami kitabın incelenmesi ile meşgul olurlar. Ayrıca, bu çocuklar *"pondok"* olarak adlandırılan yurtlarda barındırılır ve böylece sokak yaşamından uzak tutulurlar. Cakarta'da, sokak çocuklarına din eğitimi veren en az iki pesantren bulunmaktadır: *Pondok Pesantren Tasawuf Underground* ve *Pondok Pesantren Bina Insan Kamil*.

Pondok Pesantren Tasawuf Underground, 2012 yılında kurulmuş, ancak din eğitimi programları 2015 yılında başlamıştır. 2020 yılında, punk topluluğundan oluşan sokak çocukları, Tasawuf Underground tarafından daha yoğun din eğitimi vermek amacıyla yerleştirilmiştir.[180] Pondok'taki din eğitimi faaliyetleri son derece çeşitli ve sistematik bir şekilde düzenlenmiştir. Pondok müdürünün punk topluluğunu santri olarak kabul etme amacı, onlara daha iyi bir Müslüman olmaları ve bağımsız bir birey haline gelmeleri için din eğitimi alma imkânı sağlamaktır. Punk topluluğu, toplum tarafından en çok marjinaliz edilen sokak çocukları grubudur. Punk çocukları sıklıkla suçlu olarak görülür. Pondok lideri, Cakarta'da bu sorunun giderek kötüleştiğini ve bu topluluğun daha da dışlanmasının, sosyal refah ve genel sosyal hayat için potansiyel bir sorun kaynağı olabileceğini fark etmiştir. Bu nedenle, pondok kurucusu, punk çocuklarını sokak hayatından uzaklaştırarak daha yoğun din eğitimi vermek amacıyla santri olarak kabul etmeye karar vermiştir. Santriler, vücutlarındaki dövmeler diğerlerinden farklı ve benzersiz görünmektedir. Pondok müdürü tasavvuf alanında uzman olduğu için sokak çocuklarına verilen din eğitiminde tasavvuf yaklaşımı kullanılmaktadır. Pondok müdürünün yanı sıra, santriler diğer İslam eğitimi uzmanları tarafından eğitilmektedir. Şu anda pondok, yer ve mali kısıtlama nedeniyle yalnızca 40 sokak çocuğunu barındırabilmektedir. Sokak çocuklarının yeniden sokağa dönmemesi için pondok, oto yıkama, kuaför ve kafe gibi iş alanları sağlamaktadır. Bu nedenle, pondok tarafından verilen beceri eğitimi, pondok'un ana finansal kaynağı olan bu işlerin yönetimine odaklanmaktadır. Meslek eğitimi faaliyetleri, din eğitimi faaliyetlerini aksatmayacak şekilde programlanmıştır. Aynı şekilde,

[179] Bkz. 38. s.
[180] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 38.

santrilerin pondok'a ait iş yerlerindeki çalışma saatleri de ana eğitim faaliyetleriyle çakışmamaktadır. Pondok'taki din eğitimi faaliyetleri, süreklilik gerektiren düzenli faaliyetlerdir. Din eğitimini başarıyla tamamladığı düşünülen santriler, diğer punk çocuklarına öğretmenlik yapabilir ve resmi eğitim almaları için burs verilebilir. Tasavvuf yaklaşımıyla sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri sayesinde, Tasawuf Underground, punk çocuklarının sokak hayatına geri dönmemelerini, iyi bir Müslüman olmalarını ve aileleriyle yeniden iletişim kurmalarını sağlamada başarılı kabul edilmektedir. Pondok'taki öğretmen ve santriler arasındaki yakınlık kültürü, din eğitimi sürecinde bir insanlık kavramı oluşturmuştur. Yapılmış görüşmelerde, Tasawuf Underground'da santri olan punk çocukları, Pondok'taki din eğitimi etkinliklerine katıldıkça insani değerleri bulduklarını ifade etmişlerdir. Ayrıca, punk çocukları, olumlu değişimlerinden dolayı toplum tarafından yeniden kabul edildiklerini hissetmektelerdir.

Pesantren Tasawuf Underground'un punk çocuklarının güçlendirilmesine odaklanmasının aksine, Pesantren Bina Insan Kamil, Cakarta'daki trafik lambalarında şarkı söyleyen sokak çocuklarına yönelmektedir. Pesantren, bu sokak çocuklarına din eğitimi vermek amacıyla, eğitmen olarak yetiştirdiği dinî eğitmenler görevlendirmektedir. Başlangıçtan itibaren, pesantrende eğitmenler sokak çocuklarına eğitim vermek üzere yönlendirilmiştir. Bunun nedeni, pesantrenin amacının marjinal grupları kucaklayan din adamları yetiştirmek olmasıdır. Pesantrende din eğitimi veren eğitmen sayısı çok sayıda bulunduğu için sokak çocuklarına verilen din eğitimi çoğunlukla bireysel yaklaşımla gerçekleştirilmektedir.

Bahsedilen her iki pesantren de din eğitimi sürecinde maddi ve manevi destek sağlamak amacıyla toplumla iletişim kurmaya çalışıp işbirliği yapmaktadır. Her ikisi de devlet kurumu olmadığından, toplumsal desteği açıkça kabul edebilmektelerdir. Böylece, pesantrenler sokak çocuklarının din eğitimi aldıkları ve aynı zamanda toplumla yeniden sosyal ilişkiler kurdukları bir kurumdur.

5.1.4 Çocuk Evi (Sanggar Anak)

Cakarta'da, yerel halk tarafından yetim, sokak çocukları, terkedilmiş çocuklar ve diğer dezavantajlı çocuklar için rahat bir ortam sağlama düşüncesiyle inşa edilen çocuk evleri bulunmaktadır. Bu çocuk evleri genellikle hem yaygın hem de örgün eğitim programları sunmaktadır. Sokak çocuklarına din eğitimi veren çocuk evlerinden biri de *Cahaya Anak Negeri'*dir. Sokak çocuklarının eğitim fırsatlarına duyduğu endişeden yola çıkan kurucusu, 2006 yılında örgün ve yaygın eğitim programlarını hayata geçirmiştir.[181] İlk başta çocuklarının aile çalışmasını istediği için aileler bu kurumu

[181] Muhamad Sirojudin, *Peran Rumah Singgah Cahaya Anak Negeri Dalam Meningkatkan Akhlak Anak Jalanan* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2015), 43.

reddetmiştir. Aileye merkezli hizmet yöntemini kullanarak, kurum ailelerden çocuklarının çalışmaması izni almıştır. Sokak çocuklarının tekrar çalışmaya dönme isteğini aşmak için kurum, yoğun eğitim programları düzenlemiştir. Çocuklar sabahtan akşama kadar kurum tarafından finanse edilen örgün eğitimi alırken, akşamdan geceye kadar yaygın din eğitimi faaliyetlerine katılmaktadır.

Resmî kurumlar, sokak çocuklarına din eğitimi verme konusunda, işlevlerini yürütmek için daha kolay finansal destek almaktadır. İdari olarak resmiyet kazanmış kurumlar, özellikle eğitim ve sosyal alanda faaliyet gösterirse, toplumun güvenini daha kolay kazanır. Resmî kurumlar tarafından verilen din eğitimi, daha çeşitli ve uzun süreli olmaktadır. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi faaliyetleri düzenli ve planlı bir şekilde yürütülmektedir. Sokak çocuklarına din eğitimi veren resmî kurumlar, destekleyici öğrenme olanaklarına sahiptir. Bu kurumlar, sokak çocuklarına uygun din eğitimi sunabilmek için sık sık diğer kurumlarla iş birliği yapmaktadır. Genel olarak, sokak çocuklarının eğitim sürecinde en azından uygun bir konaklama yeri olarak bir yurt sağlanmaktadır. Yurtlar çocukların tekrar sokağa dönme isteğini engellemenin bir çözümü olarak görülmektedir. Sokak çocukları hâlâ sokaklara geri dönüyor veya sokaklarda dolaşıyorsa, din eğitiminin etkili bir şekilde gerçekleşmesi zordur.

İdari olarak kayıtlı resmî kurumların yanı sıra, Cakarta'da sokak çocuklarının dinî duygunun gelişimine katkıda bulunmaya başlayan ancak henüz resmiyet kazanmamış kurumlar da bulunmaktadır. Genel olarak, resmi olmayan kurumlar, toplumun bir parçası olan topluluklar, sivil kuruluşlar ve gönüllülük hareketler olarak ortaya çıkmaktadır.

5.2 Gönüllülük/Sivil Kuruluşlar

5.2.1 Yarı-yol Evi (Rumah Singgah)

Yarı-yol evi, çocukları sokaklardan uzak tutmayı amaçlayan ve aile ile toplumu dâhil eden bir yaklaşım kullanan bir kurumdur. Aile ve topluma dayalı hizmet yöntemi, sokak çocukları sorununu çözmede aile üyeleri ve toplumun farkındalık, sorumluluk ve katılımını artırmaya yönelik çabalara işaret eder.[182] Cakarta'da sokak çocuklarına din eğitimi veren yarı-yol evlerinden biri, Anak Kurnia'dır. Anak Kurnia yarı-yol evinde, sokak çocukları için düzenli olarak din eğitimi ve ahlâk eğitimi verilmektedir. Yarı-yol evinde din eğitimi alanında uzman eksikliği olduğundan, sık sık dışarıdan, örneğin pesantrenlerden eğitimciler davet edilmektedir. Yarı-yol evinde sokak çocuklarına yönelik din eğitimi ve ahlâk eğitimi, çocukların dinî duygu ve düşüncenin gelişimini etkilemektedir. Ancak, sokak çocuklarının konaklaması için yeterli alanın olmaması ve sokak çocuklarının ebeveynlerinin bilinç eksikliği nedeniyle, din eğitimi çocukların dinî duygu ve düşüncenin gelişiminde henüz tam anlamıyla

[182] Siti Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2010), 47.

etkili olamamaktadır. Buna rağmen, Anak Kurnia yarı-yol evinde, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programını ebeveynler ve toplumla iletişim halinde sürdürmektedir.

5.2.2 Gönüllülük Hareketi (Gerakan Relawan)

Cakarta'da, eğitim alanında faaliyet gösteren birçok gönüllü topluluk bulunmaktadır. Bu topluluklar, maddi imkânı kısıtlı, sokak çocukları ve diğer eğitim fırsatlarından mahrum kalan çocuklara ücretsiz eğitim sunmaktadır. Sokak çocuklarına din eğitimi veren topluluklardan biri, 2012 yılından bu yana faaliyet gösteren Sekolah Bersama gönüllü topluluğudur. Gönüllüler, ebeveynleriyle birlikte hurdalıkta çalışan sokak çocuklarına din eğitimi vermeye odaklanmaktadır. Hurdalıkta yaşayan çocuklar genellikle din eğitimi faaliyetlerinden uzak kalmaktadır. Büyüme döneminde olan bu çocuklar, çevrelerindeki yetişkinlerin kötü davranışlarını sıkça taklit etmektedir. Gönüllü ekip, hurdalıkta çalışan çocuklara din eğitimi vererek onların özelliklerine uygun bir şekilde ahlâk ve güçlü bir dinî inanç geliştirmeyi ummaktadır.[183] Genellikle hurdalıkta yaşayan sokak çocukları tüm ailelerle hurdacılıkla uğraşır. Bu nedenle, gönüllülük hareketin kullandığı yöntem, konum merkezli hizmettir. Gönüllü ekip, hurdalık alanına giderek burada din eğitimi vermek için bir çadır kurar. Hurdalıkta yaşayan çocuklara verilen din eğitimi, inanç, ibadet ve insanlara ve çevreye karşı ahlâki davranışlar üzerine odaklanmaktadır. Hurdalık alanları genellikle güvenlik güçleri tarafından boşaltılmaktadır. Bu nedenle gönüllü ekibin din eğitimi faaliyetleri sürekli olarak yer değiştirmektedir. Ancak, bu sorun, gönüllülerin hurdalıkta yaşayan çocuklara din eğitimi verme çabalarını durdurmasına engel olmamaktadır. Çocuğunu hurdalığa gönderen ebeveynler, bazen çocuklarının eğitim faaliyetlerine katılmasını engellemektedir. Bu nedenle gönüllü ekip, çocuklara özel olarak sadece haftada bir gün 3 saatlik bir program sunmaktadır. Ders süresi diğer kuruluşların din eğitimi faaliyetlerinde belirlenen sürelerle karşılaştırıldığında oldukça kısıtlıdır.

5.2.3 Meclis (Majelis Taklim)

Majelis taklim, din eğitimi üzerine odaklanan ve Cakarta'nın özelliği haline gelmiş bir toplumsal örgütlenmedir. Genellikle majelis taklim, cemaat olarak adlandırılan üyelerine din eğitimi verir. Cakarta'daki her cami genellikle en az bir majelis taklime sahiptir. Ancak, Cakarta'da, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimine önem veren, cemaate ek olarak sokak çocuklarına din eğitimi vermeyi karar alan bir majelis taklim bulunmaktadır. Al Anwar Lida'watil Mukhtar adlı majelis taklim, düzenli olarak gerçekleştirdikleri dinî öğrenim süreçlerine sokak çocuklarını dâhil etmektedir. Sokak çocuklarına verilen din eğitimi, ahlâki değerlere odaklanmaktadır. Sokak çocuklarını majelis taklime katılmaları için toplamak suretiyle, eğitmenler sokak çocuklarıyla doğrudan iletişim kurarak

[183] Ahmad Zulfikar, *Pola Komunikasi Relawan dengan Anak Pemulung dalam Pembinaan Keagamaan pada Komunitas Sekolah Bersama Lapak Pemulung Pejaten* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2017), 51.

onları eğitim sürecine katılmaya ikna etmiştir. Toplum merkezli hizmet yöntemini kullanarak, majelis taklim, cemaati din eğitimi sürecine yardımcı olmaları için dâhil etmektedir. Bu sayede, sokak çocukları ve mahalle sakinleri olan cemaat, bir araya gelir ve sosyal ilişkiler kurar. Bu sonuç, Al Anwar Lida'watil Mukhtar Majelis Taklimi'ndeki eğitmenlerin sokak çocuklarının ahlaki gelişimini desteklemedeki rolü olarak kabul edilir.[184] Majelis taklimde din eğitimine katılan sokak çocukları ile cemaat arasında kurulan sosyal ilişkiler, sokak çocuklarının sıklıkla dışlanmış hissettiklerini düzeltmeye yardımcı olmaktadır. Sokak çocukları cemaatle rahatça etkileşim kurup din eğitimi sürecine katılmaya istekli olurlar. Aynı zamanda sokak çocuklarına yönelik toplumun genellikle suçlu olarak algıladığı ve camiye gitmemesi gerektiği görüşünü değiştirmeye de yardımcı olabilir. Bu nedenle, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, sadece sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimine katkı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda toplumun sokak çocuklarına yönelik algısını değiştirmede de etkilidir.

5.2.4 Geçici Program (Program Temporal)

Cakarta'da topluluklar, çeşitli alanlarda faaliyet gösterirken genellikle sokak çocuklarına yönelik periyodik din eğitimi programları sunmaktadır. Örneğin, Cakarta'daki Darut Taubah Pesantren'in bir kez sokak çocukları için din eğitimi etkinliği düzenlediği kaydedilmiştir. Genellikle Cakarta'da özellikle Ramazan ayı boyunca sokak çocuklarına yönelik din eğitimi sunan birçok kuruluş bulunmaktadır. Din eğitimi programları sadece Ramazan ayında geçici olmasına rağmen, bu programlar sokak çocuklarının din eğitiminin önemini yeniden fark etmeleri için bir başlangıç adımı olabilir. Bu nedenle, Cakarta'da Ramazan ayının özelliklerinden biri, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programlarının çeşitli topluluk tarafından sunulmasıdır.

[184] Zidni, *Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan*, 3.

Resim 3.2: Geçici Program Olarak Sokak Çocuklarına Yönelik Din Eğitimi

Toplumun sokak çocuklarının din eğitimi fırsatlarını arttırmaya katılma farkındalığı giderek artmaktadır. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programının sürdürülebilirliğinde, toplum ile devlet arasındaki iş birliği büyük önem taşımaktadır. Din eğitimi programına katılan sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin hallerindeki olumlu gelişmeler, sokak çocukları tarafından oluşturulan sosyal sorunları azaltmaya yardımcı olabilir. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, genel din eğitiminden farklı ve özel hedefleri, müfredatı, yöntemleri ve faaliyetleri olan bir yaklaşım gerektirir. Din eğitiminin uygulanması, sokak çocuklarının genel özelliklerine uygun şekilde yapılarak daha etkili ve verimli bir hale getirilmelidir.

6. Cakarta'da Sokak Çocuklarının Din Eğitimi Etkinlikleri

6.1 Din Eğitiminin Amacı

Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik gerçekleştirilmiş din eğitiminin yapılandırılmış ve planlı bir şekilde uygulanması, din eğitimi sürecinde ulaşılmak istenen hedeflerin belirlenmesiyle başlar. Din eğitimi sürecinde belirlenen hedeflere ulaşmak amacıyla, sokak çocuklarının özelliklerine uygun bir içerik, yöntemler ve din eğitimi etkinlikleri oluşturulabilir. Sokak çocukları için din eğitiminin düzenlenmesinin ana amacı, sokak çocuklarına uygun bir eğitim hakkı verilmesidir. Yapılmış çalışmaların analiz edilmesinin ardından, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren kurumların belirlediği din eğitimi amaçları aşağıdaki açıklanmaktadır:

Din eğitiminin amacı, sokak çocuklarına günlük yaşamlarında dinî değerleri kazandırmaktır.[185] Bu amaca ulaşıldığında sokak çocuklarının bir daha sokaklara dönmemesidir.[186] Din eğitimi sürecine uygun bir yaşam tarzına alışan sokak çocukları, toplumda geçerli olan kurallara da uyum sağlayabilir.[187] Kurum tarafından yurt ortamında sokak çocuklarına verilen din eğitimi, özellikle günlük yaşamla ilgili dinî bilgileri ve uygulamaları kazandırmayı amaçlamaktadır. Kurum, din eğitiminden uzak sokaklarda başıboş bir yaşam süren sokak çocuklarının günlük hayatlarını olumsuz etkilediğinden endişe duymaktadır. Sokak çocuklarının para kazanmanın eğitim almaktan daha önemli olduğunu düşünmeleri, onları sürekli sokaklarda kalmaya itebilir. Bu nedenle, bu düşünce yapısının, günlük yaşamla ilgili dinî değerlerin kazandırılması yoluyla düzeltilmesi gerekmektedir. Sokak çocuklarının dini doğru tanımayı ve anlamayı desteklemeyen çevreleri gelişimini engeller niteliktedir. Bu durum, günlük yaşamla ilgili dinî öğretilerle düzeltilebilir. Bu nedenle, program sokak çocuklarının din eğitiminde sağlam bir temel oluşturmayı hedeflenmektedir. Amaca ulaşıldığında, sokak çocuklarının içselleştirdiği sokak yaşamına ait değerler, dinî öğretilerin değerleriyle yer değiştirebilir. Sokak çocukları, dinî öğretilere uygun bir günlük yaşam tarzına alıştıklarında, sokaklara geri dönmek istemeyeceklerdir.

Sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin amacı, onların ruhsal ve manevi sağlıklarını artırmaktır.[188] Sokak çocuklarının uyuşturucu ve suça düşmeleri, genellikle yetersiz ruhsal ve manevi sağlıklarından kaynaklanır. Bu nedenle, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi onların ruhsal ve manevi sağlığını geliştirerek duygusal dengelerini sağlamayı hedefler. Böylece, sokak çocukları daha iyi bireyler haline gelip Allah'a yakınlaşabilirler.[189] Sokak çocuklarına din eğitimi veren kurumlar, özellikle bu hedefe ulaşmayı destekleyen din eğitimi etkinlikleriyle onların ruhsal ve manevi sağlıklarını iyileştirmeye çalışmaktadır. Sokak çocuklarının büyük bir kısmı, ayrılmış ailelerden gelmekte veya fiziksel ve zihinsel şiddet yaşamaktadır. Bu durum onların ruhsal ve zihinsel travmalar yaşamalarına neden olup dinî gelişimlerini olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla, sokak çocuklarının ruhsal ve manevi sağlıklarını iyileştirmeyi amaçlanan din eğitimiyle, yaşlarına uygun ve yönlendirilmiş bir dinî gelişim yaşamaları sağlanabilir. İnsanlar doğaları ve çevrelerine göre gelişirler. Ruhsal yaraları veya travmaları olan sokak çocukları, agresif davranışlar sergileyip dine karşı ilgisiz olabilirler. Ruhsal yaralar ve travmalar, aynı zamanda sokak çocuklarının ebeveynlerinden ve ailelerinden kaçınmalarına da neden olur. Ancak, bu durum, sokak çocuklarının özelliklerine uygun olarak tasarlanmış din eğitimi süreciyle

[185] Hikmawati, *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf*, 81.
[186] Indah Mulyaningsih, *Peran Pembimbing Agama dalam Pembinaan Akhlak Anak Jalanan di Panti Sosial Bina Insan Bangun Daya 2 CIpayung Jakarta Timur* (Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2014), 64.
[187] Velina, *Pengaruh Intensitas Bimbingan Agama Terhadap Pengetahuan Agama Anak Jalanan Di Panti Sosial Bina Remaja Taruna Jaya 2 Dinas Sosial DKI Jakarta*, 106.
[188] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 62.
[189] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 42.

düzeltilebilir. Bu amaca odaklanan kurumlar, genellikle sokak çocuklarına din eğitimi verirken tasavvuf psikoterapi yaklaşımını kullanmaktalardır.

Ahlâk eğitiminin gerçekleştirilmesi, sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin temel amaçlarından biridir.[190] Sokak çocuklarının ahlaki eğitimi, onların birey aynı zamanda bir grubun veya toplumun parçası olarak davranışlarını düzeltebilmeleri, yeteneklerini güçlendirebilmeleri ve bu süreçte kendilerini güçlendirebilmeleri için yapılır.[191] Suça eğilimli veya suça bulaşmış sokak çocuklarının doğru yönlendirmelere ihtiyacı vardır. Bu sayede, çocukların gelişim sürecine uygun olarak yeniden yönlendirilmeleri sağlanır. Sokakta düzensiz bir yaşam, onların ahlâki yeteneklerini geliştirme ve kendi potansiyellerini tanıma becerisinden uzaklaştırır. Sokak çocukları, bireyin sahip olduğu yeteneklerin aktif hale getirilmesini teşvik eden bilgi ve davranışları geliştirme süreci olan eğitimden yoksun kalırlar. Ahlâki eğitim rehberliği olmadan sokakta başıboş ve düzensiz bir hayat sürerler. Sokak çocuklarına verilen din eğitimi, ahlâki eğitimi gerçekleştirmek için bir girişimdir. Sonucunda, sokak çocukları ahlâklı bireyler haline gelir, sahip oldukları yetenekleri, hayatta kalma ve topluma katkı sağlama amaçları doğrultusunda kullanabilirler.

Din eğitiminin amacı sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimini desteklemek.[192] Yeni doğan bir çocuk, Allah'a inanan bir insan olma potansiyeline sahiptir. Bir kişinin dinî duygu ve düşüncenin gelişimi, bu potansiyele ve çevresine bağlıdır. Sokak çocukları, dinî duygunun gelişimini desteklemeyen bir ortamda zamanlarının çoğunu geçirirler. Ayrıca, birçoğu çocuklarının gelişimini destekleyen bir ortam yaratma konusunda yetersiz olan ailelerden gelmektedir. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren kurumlar, çocukların dinî duygu ve düşüncelerinin gelişimini destekleyen bir ortam oluşturmayı amaçlamaktadır. Kurum ortamın sokak çocuklarının bireysel ve sosyal varlıklar olarak günlük yaşamlarında olumlu etkiler yaratacağını düşünmektedir.

6.2 Din Eğitiminin İçeriği

Eğitim hedeflerine ulaşmanın önemli araçlarından biri içeriktir. Bu bağlamda, içerik öğretim hedeflerine yönelik bilgi, beceri, tutum, vb. özelliklerin tümünü kapsar. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren kurumlar, eğitim sürecinde verilecek dersler hazırlamıştır. Her kurumun, sokak çocuklarına vereceği din eğitimi derslerinin arasında benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır. Genel olarak, sokak çocuklarına yönelik din eğitiminde sunulan dersler şunlardır:

[190] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 51.
[191] Sirojudin, *Peran Rumah Singgah Cahaya Anak Negeri Dalam Meningkatkan Akhlak Anak Jalanan*, 55.
[192] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 47.

- **İnanç ve Tevhit:** Kurumların din eğitimi sürecinde verdikleri eğitimlerden biri, çocukları her zaman Allah'tan yardım istemeye yönlendirmektir.[193] Tasawuf Underground müdürü ile yapılmış mülakatta, tevhid konusunu öğretmek için kullanılan öğrenim kaynaklarından biri Endonezyalı büyük âlim Şeyh Marzuki'nin eseri Aqidatul Awam kitabının olduğu belirtilmiştir. Bunun yanı sıra, tevhid konuları temel kavramlardan, yani tevhit kelimesi ve anlamı ile başlar. Tevhit eğitimi bazen Esmaü'l Hüsna ve anlamlarının ezberletilmesiyle yapılır. Bu yöntemle eğitmenler, çocuklara Allah'ı güzel isimleri aracılığıyla tanıtır. Ayrıca, inanç esasları, özellikle peygamberlik, ayrıntılı olarak öğretilir. ERBE vakfındaki sokak çocuklarıyla yapılmış mülakatta, eğitmenlerin Allah'ın ve peygamberlerin sıfatlarını öğrettiklerini belirtmişlerdir. Esmaü'l-Hüsna ve kelime-ı tayyibe ezberletilerek, sokak çocukları Allah'ı tanımaya başlarlar. Kurumların verdiği inanç ve tevhit derslerinin, özellikle inanç yönüyle sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimini şekillendirmesi beklenmektedir.
- **Kur'an:** Kur'an, insan için bir rehber olarak, din eğitiminde önemlidir. Genelde sokak çocuklarına öğretilen temel Kur'an materyali *iqro*'dur. *İqro*, Arap harflerini ayrı ayrı tanımaktan başlayarak adım adım Kur'an öğrenme yöntemidir. Sokak çocukları *iqro*'yu tamamladıklarında, Kur'an okuma üzerine eğitim devam eder. Kur'an okumayı öğrenmenin yanı sıra, kısa sûreleri ve tecvit bilgisini ezberletirler. SCB gibi hafızlık üzerine odaklanan kurumlar da bulunmaktadır. Sokak çocuklarına din eğitimi veren neredeyse tüm kurumlar da Kur'an öğrenimi temel dini eğitimin esasını oluşturur. Sokak çocukları ve eğitmenleri, zaman zaman bir Kur'an meali ve günlük hayatta uygulanışı hakkında sohbetler yaparlar.
- **Hadis:** İslam toplumu için Kur'an'dan sonra ikinci dini kaynağı olarak kabul edilen hadis, din eğitiminin önemli bir unsuru olarak değerlendirilir. Hadis öğretimi, sokak çocuklarının Hz. Muhammed'i örnek almasını sağlamak amacıyla yapılır. Sokak çocukları, popüler hadislerin yanı sıra[194] günlük yaşamla ilgili özellikle hadislerin anlamlarını öğrenirler. Ailelerinden örnek alma şansını kaybeden sokak çocukları, günlük yaşamda Hz. Peygamber'i örnek alarak kötü davranışlardan kaçınabilmelerini sağlamak maksadıyla Hz. Peygamberin öğretileri öğretilir. Etkinliklerinde hadis öğretimi sunan tüm kurumlar, hadis içeriğine ve günlük yaşamda uygulanabilir değerlerine odaklanır.
- **Ahlâk:** Sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin başarı göstergelerinden biri, çocuklarda ahlâkın oluşmasıdır. Kurumlar, sokak çocuklarına ahlak eğitimi ve gelişimi sağlamaktadır. Bazı kurumlar Kur'an-ı Kerim ezberine odaklansa da ahlâk eğitimi ve gelişimi yine de müfredatlarına dâhildir.[195]

[193] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 68.
[194] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 54.
[195] Hikmawati, *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf*, 89.

Ahlâk eğitimi genellikle her ibadetten elde edilen iyilik ve hikmet değerlerinin aktarılması yoluyla gerçekleşir. Bunun yanı sıra, her kurum sokak çocuklarına ibadet, temizlik, birbirine karşı davranışlar gibi konularda ahlâkı alışkanlık haline getirmektedir. Başka bir deyişle, ahlâk eğitimi, her ne kadar bağımsız bir ders programı bulunsa da diğer eğitimlerden ayrılamaz. Ahlâk eğitiminin diğer derslerle bütünleşmesi, sokak çocuklarına ahlâklı olma alışkanlığı kazanmasına yönelik bir çabadır.

- **Peygamberlerin Kıssaları:** ERBE Vakfı'ndaki eğitimcilerle yapılmış görüşmelere göre, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişiminde önemli bir etki yaratan ve sokak çocukları tarafından sevilen derslerden biri, Kuranda geçen 25 peygamberin hayat hikâyelerinin anlatıldığı kıssa dersleridir. Mülakata katılan sokak çocuklarına göre, peygamber kıssaları aracılığıyla yapılan eğitim daha ilgi çekici ve sıkıcı değildir. Kıssalar, sokak çocuklarını ahlâklı olmaya teşvik edici olarak görülmektedir.[196] Peygamber kıssaları çocukları iyi ve kötü bir davranışın sonuçlarını düşünmeye yönlendirir. Peygamber kıssalarında, günümüz yaşamıyla ilişkilendirilebilecek örnekler sunulmaktadır. Peygamber kıssalarının yanı sıra, bazı kurumlar genellikle ahlâk veya hadis dersine Kur'an'da geçen kıssalarla başlayarak verilecek ahlâki değerler için bir model oluşturmaktadır. Kurumlar tarafından sokak çocuklarına verilen Kur'an'da geçen kıssalar, aynı zamanda dikkat çekici, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimini artırmada oldukça etkili bir eğitim yöntemi olarak kabul edilmektedir. Sokak çocuklarının yaşı, masal dinlemeyi sevdikleri bir gelişim dönemidir.
- **Fıkıh:** Fıkıh, dinin hukuki kuralları veya şeriat hakkında bilgi veren bir ilimdir. Dinî duygu ve düşüncenin gelişiminin önemli boyutlarından biri ibadet boyutudur. Bu nedenle, sokak çocuklarına din eğitimi veren kurumlar, ibadetleri gerçekleştirmeleri için fıkıh derslerini teorik ve pratik olarak öğretirler.[197] Kurumlar tarafından öğretilen en temel fıkıh konusu temizliktir. Sokak çocuklarına abdest almanın usulleri öğretilip her namazdan önce abdest almaları pratiği yaptırılır. Abdest aldıktan sonra, sokak çocuklarına farz namazları öğretilir. İbadet dersi aşamalı olarak yapılır. Örneğin, Tasawuf Underground'daki sokak çocuklarıyla yapılmış görüşmelere göre, çocuklar abdest almayı ve farz namazları kılmayı öğrendikten sonra Ramazan orucunu tutmayı ve nafile namazları kılmayı öğrenirler. SCB'deki sokak çocuklarıyla yapılan görüşmelere göre ise, Kurban Bayramı'nda kurban kesme sürecine katılarak bu ibadeti öğrenirler. Kurumlar tarafından sokak çocuklarına verilen fıkıh dersi, özellikle ibadet konusu, genel olarak günlük ibadetlere odaklanır. Günlük ibadetler arasında temizlik, namaz kılma, dua etme, zikir çekme gibi konular yer alır. Fıkıh

[196] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 60.

[197] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 69.

dersinin ana amacı, sokak çocuklarının ibadet etme farkındalığını artırmak, disiplinli ve düzenli bir şekilde ibadet etmelerini sağlamaktır. Fıkıh dersleri sadece teori ve pratikle sınırlı kalmaz, eğitimciler abdestte temizlik değeri, namaz kılmada disiplin değeri ve oruçta dürüstlük değeri gibi her ibadetin değerlerini de öğretmeye çalışırlar.

- **Tarih:** Tarih dersi, kurumlar tarafından çocuklara geçmişte yaşanan önemli olaylardan değerler ve örnekler sunmak amacıyla verilir.[198] Tarih konuları genellikle Müslüman şahsiyetler ve İslam tarihindeki önemli olaylarla ilgilidir. Ayrıca, tarihsel olaylar, mevlit kandili, Miraç Kandili, Kadir gecesi gibi önemli günlerin kutlanması yoluyla da öğrenilir. Bu şekilde, öğrenme süreci sadece bilgi aktarımı ile sınırlı kalmaz, aynı zamanda sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişiminde rol oynayabilecek değerlerin de aşılanması hedeflenir.

6.3 Din Eğitiminin Yöntemi

Kurumlar tarafından verilen din eğitimi genellikle sokak çocuklarının önceden sahip oldukları temel yeteneklere uygun olarak aşamalı verilir. Sokak çocuklarının temel dinî bilgilere sahip olup olmadığını belirlemek amacıyla öncesinde bir görüşme yapılır. Böylece, kurumlar din eğitimi sürecinde hangi aşamaların veya sınıfların oluşturulması gerektiğine karar verebilirler. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, çocukların özelliklerine uygun öğrenme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilir. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi programında kullanılan öğrenme ve etkinlik yöntemleri şunlardır:

- **Anlatma yöntemi:** Din eğitimi sürecinde kullanılan yöntemlerden biri anlatma yöntemidir.[199] Öğretmenler etkileyici iletişim tekniklerini kullanarak öğrenme materyalini sokak çocuklarına aktarırlar[200].Derste öğretmen ve öğrenci arasında sözlü iletişim kurulur.[201] Anlatma yönteminde kullanılan sözcükler sokak çocukları tarafından kolayca anlaşılabilir şekilde seçilir. Din eğitimi için anlatma yönteminde katı ve sıkıcı bir yaklaşım benimsenmez. Öğretmenler, her zaman kendilerini sokak çocuklarının arkadaşı olarak konumlandırarak kolayca kabul edilirler. Öğrenme ortamı her zaman elverişli ve keyifli tutulur. *Iqro* materyalleri, peygamber kıssaları, hadis, fıkıh, inanç ve tevhid, tarih gibi konularda anlatma yöntemi kullanılır. Öğrenme sürecinin ortasında, öğretmenler genellikle İslami şarkılar söyleyerek veya eğitici oyunlar oynatarak etkileyici etkinliklerle dersi

[198] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 70.
[199] Mulyaningsih, *Peran Pembimbing Agama dalam Pembinaan Akhlak Anak Jalanan di Panti Sosial Bina Insan Bangun Daya 2 CIpayung Jakarta Timur*, 75.
[200] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 66.
[201] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 57.

canlandırırlar. Hatta öğretmenler, ders materyallerini ilgi çekici hale getirmek için şarkı formatında sunabilirler.[202]

- **Tartışma ve soru-cevap yöntemi:** Eğitimci ile sokak çocukları arasında ilişki geliştirmek amacıyla din eğitimi faaliyetleri sırasında veya ders dışında, eğitimciler sokak çocuklarına soru sorma, tartışma yapma ve diyalog kurma imkânı tanır.[203] Tartışma yöntemi kullanılırken, eğitimci sokak çocuklarıyla iki yönlü iletişim gerçekleştirmiştir. Çocuğun doğası gereği, merak duygularıyla birçok soru sorarlar. Bu nedenle, sokak çocukları, merak ettikleri konular hakkında cevap arama fırsatı buldukları için tartışma yöntemini çok sevmektelerdir. Ayrıca, eğitimci sokak çocuklarının durumu veya karşılaştıkları sorunlar hakkında sorular sorarak, birlikte çözüm bulmak için iş birliği yapmaktadır.
- **Uygulamalı yöntemi:** Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi sürecinde önemli bir temel konu, ibadetleri düzenli bir şekilde yerine getirme alışkanlığıdır. Bu alışkanlığı oluşturmak için eğitimciler, teorik olarak sunulan her günlük ibadet öğretiminde uygulamalı bir metot kullanır. Bazı durumlarda, uygulamalı yöntemi anlatma yöntemi ile birlikte kullanılır.[204] Sokak çocuklarının ibadet uygulamalarını takip edebilmeleri için, eğitimciler ayrıntılı ve net bir şekilde ibadet hareketlerini gösterirler. Tüm ibadet niteliğindeki etkinlikler, eğitimcilerin rehberliğinde uygulamalı olarak gerçekleştirilir. Uygulamalı yönteminin bir parçası olan tekrar tekniği, sokak çocuklarının ibadet uygulamalarını öğrenmeleri için eğitimciler tarafından kullanılır. Örneğin, abdest alma pratiğinde ders süreci boyunca eğitimciler abdest alma hareketlerini ve okumalarını tekrarladıktan sonra sokak çocukları uygularlar. Ders dışında, sokak çocukları abdest alarak doğrudan uygularlar. Bu şekilde, öğrenme süreci sadece belirlenen zamanlarda değil, aynı zamanda sokak çocuklarının gerçek hayatında da gerçekleşir.
- **Kıssa metodu:** Çocuk her zaman kıssalarla ilgilenir. Aynı şekilde, kurumlar sokak çocuklarına din eğitimi verirken kıssa anlatma metodunu kullanırlar. Eğitimciler, kıssalar aracılığıyla sokak çocuklarını eğitmek suretiyle onlara iyilik yapmayı teşvik ederler.[205] Peygamber kıssaları, İslam âlimlerinin kıssaları, İslam tarihindeki önemli olaylar gibi değer dolu kıssalar sokak çocuklarının günlük hayatına içselleştirecek değerler sunabilir. Bu sayede ahlâk eğitimi, somut örnekler ve soyut bir değer sisteminden ziyade, sokak çocukları tarafından kolayca kabul edilebilir.

---

[202] Zulfikar, *Pola Komunikasi Relawan dengan Anak Pemulung dalam Pembinaan Keagamaan pada Komunitas Sekolah Bersama Lapak Pemulung Pejaten*, 53.

[203] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 66.

[204] Mulyaningsih, *Peran Pembimbing Agama dalam Pembinaan Akhlak Anak Jalanan di Panti Sosial Bina Insan Bangun Daya 2 CIpayung Jakarta Timur*, 74.

[205] Hikmawati, *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf*, 86.

- **Inabah metodu:** *İnabah* metodu, kötü alışkanlıkları terk edip abdest alma, Kur'an okuma, namaz kılma, zikir çekme gibi ibadetler yaparak sokak çocuklarının kendilerini düzeltmeye teşvik etme metodudur.[206] Bu metot, din eğitimi ve rehabilitasyona odaklanan kurumlar tarafından sıkça kullanılır. Aynı zamanda, daha önce uyuşturucu kullanan veya alkol tüketen sokak çocukları için bir tür tedavi olarak da kullanılmaktadır.
- **Alışkanlık edinme yöntemi:** Alışkanlık edinme yöntemi, belirli bir etkinliği veya davranışı sokak çocuklarına düzenli olarak ve programlı bir şekilde takip etmeleri için kullanılır. Alışkanlık edinme yöntemi genellikle dua etmeyi, Kur'an okumayı, namaz kılmayı, temizlik yapmayı ve benzeri şeyleri öğretmek için kullanılır. Tekrarlanan faaliyetler zamanla sokak çocuklarının alışkanlıklarına dönüşür.[207] Alışkanlık edinme yöntemi etkili olabilmesi için, planlanan etkinliklerin düzenli olarak gerçekleştirilmesi ve sokak çocuklarının birbirlerini hatırlatmalarına izin verilmesi gerekir. Ayrıca, eğitimciler alışkanlık edinme yöntemi kullanırken sokak çocuklarını hatırlatan ve etkinlikleri başlatan bir rol üstlenirler. Örneğin, farz namaz kılmayı alışkanlık haline getirmek için, namaz saatlerinde sokak çocuklarını namaza davet ederek eğitimciler cemaatle namaz kılma programını düzenler. Alışkanlık edinme yönteminde sokak çocukları en az dört önemli aşamadan geçer: müdahale, alışkanlık, durum ve koşulların oluşturulması ve güçlendirme. Müdahale, eğitimcilerin sokak çocuklarına alışkanlık edinmeyi istedikleri davranış, aktivite veya ibadet hakkında açıklamalarda bulunmasıyla gerçekleşir. Alışkanlık, sokak çocuklarının aynı uygulamayı tekrarlamasıyla gerçekleşir. Ardından, kurum, eğitimciler ve sokak çocukları birlikte alışkanlığı destekleyen bir ortam ve koşullar oluştururlar. Sokak çocukları bir aktivite veya ibadet etmeye alıştığında, eğitimciler bunu sürdürmek ve kalıcı hale getirmek için güçlendirme sağlarlar. Alışkanlık edinme yöntemi sadece sokak çocukları tarafından değil, eğitimcilerle birlikte uygulanır. Bu nedenle, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi sürecinde eğitimcilerin rolü sadece bilgi aktarmakla sınırlı kalmaz; aynı zamanda bir kolaylaştırıcı ve arkadaş olarak da görev yaparlar.
- **Manevi İslami Sistem yöntemi:** Her din eğitimi etkinliği gerçekleştirildiğinde, genellikle eğitimciler sokak çocuklarını şehadet, istiğfar ve salavat okumaya davet ederek başlarlar.[208] Bu yöntem, sokak çocuklarında manevi bir huzur oluşturarak onların dinî tecrübe kazanmalarını sağlar. Eğitimciler, çocuklara bu üç okumanın anlamını ve faydalarını açıklayarak onların anlayış ve inanç geliştirmelerini hedeflerler. Tasawuf Underground'daki sokak çocuklarının katıldığı görüşmelere göre, bu okumalar öfkelendiklerinde onları sakinleştirir ve kötü niyetli davranışlardan kaçınmalarına yardımcı olur. Aynı şekilde, günah veya kötü bir eylemde bulunmak istediklerinde,

[206] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 57.

[207] Sirojudin, *Peran Rumah Singgah Cahaya Anak Negeri Dalam Meningkatkan Akhlak Anak Jalanan*, 61.

[208] Rosyad, *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*, 67.

bu okumaları hatırlayarak kötü niyetlerinden vazgeçerler. Din eğitimi, sokak çocuklarının öz kontrol geliştirmesine yardımcı olur.

6.4 Din Eğitiminin Etkinlikleri

Dersler dışında gerçekleştirilen din eğitimi etkinlikleri genellikle sınıflara ayrılmadan yapılmaktadır. Bazı din eğitimi etkinliklerinde, tüm sokak çocukları etkinliklere birlikte katılmaktadır. Dersler dışında gerçekleştirilen din eğitimi etkinlikleri şunlardır:

- **Dinî öğretim ve manevi rehberlik:** Sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin uygulanmasındaki ana faaliyet, din eğitimi materyallerinin öğretilmesidir. Bazı kurumlar, haftada beş gün din eğitimi materyallerinin öğretimi için program sunmaktadır. Ancak, haftada sadece iki gün din eğitimi verebilen kurumlar, zaman kısıtlaması nedeniyle sokak çocuklarının dinî gelişimlerine büyük desteği sağlamakta zorluk yaşamaktadır.[209] Din eğitimi derslerinde, eğitimci ve sokak çocukları arasında doğrudan sözlü iletişim kurulmaktadır. Bunun yanı sıra, sokak çocuklarının manevi ruh halini güçlendirmek amacıyla kurum, manevi rehberlik etkinlikleri de düzenlemektedir. Manevi rehberlikte, eğitimciler sokak çocuklarına mevcut sorunlarını dile getirme veya sadece düşüncelerini ve hislerini ifade etme fırsatı sunar. Daha sonra, eğitimci çocukların sorunlarına dinî yaklaşımla yanıt verir. Manevi rehberlik sayesinde, sokak çocukları hem sorunlarını anlatabilecekleri bir yer bulur hem de çözüm arayışına girerler. Eğitimciler de sokak çocuklarını daha iyi tanıma fırsatı bularak onların durumu hakkında doğru bir izlenim edinip gerçekleşecek çözümleri belirlerler. Düzenli olarak gerçekleştirilen dinî dersleri ve manevi rehberlik, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini destekleyen bir ortam oluşturur. Ancak, bu faaliyetlerin gerçekleşmelerinde etkileyen destekleyici ve engelleyici faktörler bulunmaktadır.
- **İbadet uygulamaları:** İbadet uygulamaları, dersler dışındaki ayrı bir etkinlik olarak gerçekleştirilir. Bu etkinlikte, eğitimciler daha önce öğrenilen günlük ibadetlerin nasıl yapılacağını uygular. İbadet pratikleri, sadece usul bilgisiyle sınırlı kalmaz; abdest alma, cemaatle namaz kılma, dua etme ve Kur'an okuma gibi ibadetlerin zamanında gerçekleştirilmesini de içerir. Ayrıca, Kurban Bayramı'nda kurban kesme gibi uygulamalar da yapılır. Bu sayede sokak çocukları, bilgi, beceri ve alışkanlık yoluyla dinî tecrübeleri kazanırlar. Sokak çocuklarının kazandıkları ibadet alışkanlığı kurumdan ayrıldıktan sonra da bu iyi alışkanlıkları sürdürebilmeleri hedeflenir. İbadet artık bir zorunlu ders değil, sokak çocuklarının yaşamlarının bir ihtiyacı haline gelir. Sorunlarla karşılaştıklarında, uyuşturucuya yönelmek yerine dua edip Allah'a yakınlaşırlar. İbadet pratiklerinin, sokak çocuklarının zihinsel ve ruhsal rehabilitasyon sürecine de yardımcı olduğu

[209] Handayani, *Peranan Pembelajaran Pendidikan agama Islam Terhadap Perilaku Anak Jalanan di Rumah Singgah Charity of Children Education*, 50.

düşünülmektedir.[210] Yapılmış görüşmelerde, sokak çocuğunun öfkelendiğinde abdest alarak öfkesinin kötü sonuçlar doğurmasını engellediği belirtilmiştir.

- **Zikir:** Haftanın her günü düzenli olarak gerçekleştirilen faaliyetlerden biri de zikir çekmedir.[211] Bazı kurumlar, zikir çekme etkinliğini her ders başlamadan önce gerçekleştirirken, zihinsel ve ruhsal rehabilitasyona odaklanan kurumlar genellikle daha uzun süreli özel zikir programlarına sahiptir. Kurumlar, zikir çekme etkinliğinin sokak çocuklarının yaşadıkları çeşitli duygusal sarsıntılar karşısında onlara huzur sağlamakta çok önemli olduğunu düşünmektedir. Sokak çocuklarının huzuru, din eğitimi kabul etmelerini kolaylaştırır. Bazen sokak çocukları, zihinlerinin hâlâ sokaklara bağlı olması ve sokakları terk ettiklerinde yarının getireceği belirsizlikten korkmaları nedeniyle din eğitimine katılmak istemezler. Bu düşünce din eğitiminin etkili ve verimli bir şekilde gerçekleşmesini engelleyebilir. Bu nedenle, zikir çekme sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini engelleyebilecek düşünceleri ortadan kaldırmak için bir araç olarak kullanılmaktadır.
- **Kur'an ve hadis eğitimi**: Kurum, sokak çocuklarına Kur'an'ı tanıtmak ve okuma alışkanlığını kazandırmak amacıyla Kur'an eğitimi düzenlemektedir. Kur'an ve Hadis eğitimi programının bir parçası olarak, sokak çocukları her perşembe gecesi Yasin Suresi ve mevlit okumalarına katılırlar.[212] Okumalar genellikle akşam namazından sonra gerçekleştirilir.[213] Endonezya'da Yasin Suresi ve mevlit okumaları, genel toplum içinde dinî gelenek haline gelmiştir. Hafızlık üzerine yoğunlaşan kurumlar ise genellikle sokak çocukları için belirli bir ezber programı ve hedef ayet veya hadis sayısı belirler.[214] Kur'an ve Hadis eğitimi etkinliklerinde, eğitimciler bazen Kur'an okumanın önemine dair oturumlar düzenleyerek sokak çocuklarına Kur'an okuma alışkanlığı kazandırmayı amaçlar. Eğitimciler, çocuklara ele alınan ayet veya hadisin değerlerini açıklayarak onların dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini etkilemeye çalışırlar.
- **Hadroh Sanatı:** Sokak çocukları, sokakta yaşadıkları süre boyunca müzikle oldukça iç içedirler. Bu nedenle kurum, sokak çocuklarının hobisi olan müzik eğitimi etkinlikleri düzenlemektedir. *Hadroh*, Arapça şarkılarla birlikte çalınan bir dizi Orta Doğu tarzı müzik aletidir. *Hadroh* sanatı dersinde, sokak çocukları en az haftada bir kez katılma fırsatına sahiptir.[215] Dinî kutlamalarda, sokak çocuklarına *hadroh* sanatını sergileme fırsatı verilir. Bu nedenle, *hadroh* sanatı sokak çocuklarının en sevdiği din eğitimi etkinliklerinden biridir.

[210] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 55.
[211] Hikmawati, *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf*, 95.
[212] Sirojudin, *Peran Rumah Singgah Cahaya Anak Negeri Dalam Meningkatkan Akhlak Anak Jalanan*, 56.
[213] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 61.
[214] Hikmawati, *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf*, 94.
[215] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 45.

- **Dinî kutlamalar:** ERBE Vakfı'ndaki sokak çocuklarıyla yaptığımız görüşme sırasında, çocuklar mevlid kandili kutlaması için prova yapıyorlardı. Sokak çocuklarına yönelik uzun vadeli din eğitimi etkinliklerinden biri, Mevlit Kandili, Miraç Kandili ve diğer dinî kutlamalardır. Sokak çocukları, kutlamalarda etkinliklere katılımcı olarak yer alırlar. Kurum, İslam dinini tanıtmak ve önemli İslami olayları öğretmek amacıyla bu kutlamaları düzenler. Böylece sokak çocukları İslam dinindeki önemli olayları öğrenebilirler. Ayrıca, dinî kutlamalar, sokak çocuklarının kurumda öğrendiklerini değerlendirmek için bir fırsat sağlar. Çocuklar genellikle kurumda öğrendiklerine dayanan performanslar sergilerler. Örneğin, *hadroh* sanatı gösterisi, peygamber kıssaları anlatma, vaaz verme, Kur'an tilaveti gibi etkinlikler gerçekleştirirler.

Kurum, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi kapsamında düzenli, kısa vadeli ve uzun vadeli etkinlikler planlamıştır. Çeşitli etkinlikler, kurum tarafından din eğitiminin amaçlarına, sokak çocuklarının koşullarına ve özelliklerine uygun olarak planlanmıştır. Çeşitli din eğitimi etkinlikleri, sokak çocuklarının eğitim sürecinde aktif olarak yer almalarını daha cazip hale getirecektir. Eğitimcilerin sokak çocuklarını her etkinliğe dâhil etme çabası oldukça önemlidir. Süreklilik arz eden din eğitimi faaliyetleri, sokak çocuklarının sokakta yaşadıkları süre boyunca gerçekleştirdikleri faaliyetlerin yerini alacaktır. Böylece, sokak çocukları yeni bir yaşam deneyimi, duygu ve düşünce gelişimlerini destekleyen bir eğitim ortamına sahip olacaklardır. Kurum, din eğitimini verimli ve etkili bir şekilde gerçekleştirmek amacıyla düzenli olarak değerlendirme ve izleme yapmalıdır. Sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin sürekliliği, aynı zamanda çocukların ebeveynlerinin veya ailelerinin (varsa) desteğine de bağlıdır. Ebeveynler ve aileler, sokak çocuklarını tüm din eğitimi etkinliklerine aktif olarak katılmaya teşvik ettiklerinde, çocukların din eğitimini tamamlamaya yönelik isteklerinin artacağı söylenebilir. Din eğitiminin sokak çocuklarının topluma geri döndüklerinde yaşamları için bir rehber olduğu düşünülmektedir.

7. İlgili Araştırmalar

Konu ile ilgili hem Türkiye'de hem Endonezya'da yapılmış araştırmalardan bazıları şunlardır:

Hatice Dülgeroğlu'nun (2017) yaptığı araştırma sokakta çalışan çocukların dinî duygu ve düşünce gelişimlerini incelemiştir. Bunun için sokakta çalışan ve Üsküdar Belediyesi'nin yürüttüğü Çocuk Eğitim Merkezi projesi kapsamında ilgilenilen 20 çocuk ile mülakat yapılmış, araştırmaya konu olan çocukların sosyo-demografik özelliklerini, sokakta çalışma nedenlerini, sokakta çalışan çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimi üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlanmıştır.

Siti Nur Adilawahdah (2014) tarafından Cakarta'da, Al-Abror vakfı'nın düzenlediği din eğitimine katılan 40 sokak çocuğun sosyo-demografik incelenmiş, vakfının düzenlediği din eğitimi programının sokak çocuklarının ahlâk gelişimlerine katkısı ortaya çıkarılmıştır. Gözlem ve vakfının müdürü, öğretmenler, din eğitimi etkinlikleri konusunda derinlemesine mülakat tekniği kullanılmıştır.

Mega Kusumawati (2021) Cakarta'daki *Pondok Tasawuf Underground'*de yatılı öğrenciler olan sokak çocukları ile din eğitimi etkinlikleri konusunda derinlemesine mülakat yaparak onların ahlâk gelişimlerini ortaya çıkarmıştır. *Tasawuf Underground* yatılı okulundaki din eğitimi etkinliklerinde kullanılan stratejilerin sokak çocuklarının dinî davranışları ve ahlâk gelişimlerine katkısı incelenmiştir.

Nisrina Nur Fadia'nın (2023) yaptığı araştırma Cakarta'daki ERBE vakfının sokak çocuklarına yönelik iyileştirme programını incelemiştir. Vakıfta sokak çocuklarının ruh sağlıkları, becerikleri, eğitimlerine sağlayan iyileştirme programı bulunmuştur. Araştırmacı gözlem, görüşme ve doküman analiz tekniğini kullanarak vakfının yürüttüğü herhangi iyileştirme programlarını ortaya çıkarmıştır.

Fitri Handayani (2015) Cakarta'daki sivil kurum olarak *Charity of Children Education* (CCE) çocuk evinin düzenlediği sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerini ortaya çıkarmayı amaçlanan araştırma yapmıştır. Bunun için gözlem, görüşme, anket, doküman analizi yöntemi uygulanmıştır. CCE'nin düzenlediği din eğitimi etkinliklerine katılan sokak çocuklarının dinî duygunun gelişimleri de incelenmiştir. Sokak çocuklarının eğitimleri konusunda ekonomi düzeyleri düşük olduğu için sokağa bağlı, eğitime önem vermedikleri tespit edilmiştir. Buna bağlı, CCE sokak çocuklarının din eğitimi etkinliklerine katılım sayısının artmasını zorlanmıştır.

İrfan Zidni (2019) Cakarta'daki *Al Anwar Lida'watil Mukhtar* Kur'an kursunda öğretmenlerin verdikleri din eğitiminin sokak çocuklarının ahlâk gelişimlerine sağladıklarını tespit etmiştir. Bu araştırmada derinlemesine mülakat ve doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Kur'an kursundaki öğretmenler ile birebir etkinliklerin içerikleri konusuna derinlemesine mülakat uygulanmıştır. Bunun yanında, din eğitimi etkinliklerine katılan sokak çocuklarının ahlâk gelişimlerini incelemek üzere onlarla birebir derinlemesine mülakat yapılmıştır. Araştırmacı doküman analizi tekniğinden faydalanarak etkinlik ile ilgili ayrıntılı bilgi ele almıştır.

Imas Kania Rahman ve Lukman Anwar (2023) Sekolah Master Indonesia okulunun sokak çocuklarının din eğitimleri ve dinî duygunun gelişimlerine katkısını incelemiştir. Araştırma verileri doküman analizi yöntemi ile ortaya çıkarılmıştır. Araştırma resmi kurum kapsamında Sekolah Master Indonesia sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri ücretsiz olarak sunduğunu incelemiştir. Okulun düzenlediği din eğitimi etkinlikleri sokak çocuklarının dinî duygunun gelişimlerine sağladığı tespit edilmiştir.

Siti Shofiah (2010) Cakarta'daki *Anak Kurnia* yarı-yol evinde öğretmenlerin verdikleri din eğitiminin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimlerini etkilediğini tespit etmiştir. Araştırmanın eskide yapılmış olmasına rağmen, bugünkü duruma benzetilmesi mümkündür. Araştırmada derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak, din eğitiminin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimlerini olumlu yönünde etkilemesi ortaya çıkarılmıştır.

BÖLÜM IV: YÖNTEM

1. Araştırma Modeli

Araştırmanın konusunun, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri ve bu etkinliklerin dinî duygu gelişimi üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi olduğu göz önüne alındığında, incelenen konunun düzeni ve ayrıntılarıyla şekillenmiş olması, sorunun derinliğini anlama gerekliliği ortaya çıkarır. Ayrıca, çalışmanın sınırlı sayıda katılımcı ile yürütülmesi, nitel araştırma yönteminin tercih edilmesine sebep olmuştur. Sokak çocuklarına din eğitimi veren kurumlar ile ilgili makale, gazete yazıları, akademik tezler ve bilimsel çalışmalardan faydalanılmıştır. Bu kapsamda Cakarta'da yayınlanan bilimsel çalışmalar detaylı bir şekilde incelenerek doküman taraması ve analizi yapılmıştır.

Hedeflenen din eğitimi etkinliklere katılan sokak çocuklarının dinî duygunun gelişimi değerlendirilmek üzere gözlem ve birebir derinlemesine mülakat yapılmıştır. Araştırmanın kuramsal bölümünde, veri toplama yöntemlerinden birisi olarak yazılı doküman inceleme tekniği tercih edilmiştir, Cakarta'da sokak çocuklarına din eğitimi veren kurumlar içeren doküman incelenmiş, çocuklarının dinî duygularının gelişimi bölümünde ise katılımlı gözlem ve derinlemesine mülakat yöntemleri uygulanmıştır. Uygulanan mülakat tekniği, mülakatı yapan kişinin esnekliğini sağlayarak araştırmada daha güvenilir bilgilere ulaşmaya çalışılmış; bu esneklik, mülakat sırasında araştırmacının araya girmesine, ek sorular sormasına veya katılımcıya göre soruların ifade biçimini değiştirmesine olanak tanımıştır. Görüşmelerin ortalama süresi yirmi beş dakika, görüşmeler sırasında katılımcının izniyle yazılı notlar alınmış ve ses kayıtları yapılmıştır. Kayıtlar hemen transkript edilmiş ve yazılı notlarla birlikte veri olarak yeniden düzenlenmiştir.

2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Cakarta'da bulunan kurumların sokak çocuklarına yönelik din eğitimine katılan sokak çocuklarıdır. Ancak, büyük bir şehir olan Cakarta'da bu geniş popülasyonu tam olarak tasvir etmek mümkün olmadığından, bu geniş evrenden amaçlı rastgele örnekleme yöntemi kullanılarak bir örneklem çıkarılmış ve bu örneklem aracılığıyla evren hakkında genellemelere gidilmiştir. Araştırmanın örneklemi *Tasawuf Underground* yatılı okulu, ERBE vakfı, devlete ait olan *Sekolah Cendekia BAZNAS* yatılı okulunda kalan kurumun yürüttüğü din eğitimi etkinlikleri kapsamında ilgilenilen 9-15 yaş aralığındaki 73 çocuktan oluşmaktadır. Aşağıdaki tablolarda araştırmanın örnekleminin cinsiyet ve yaşına göre dağılım gösterilmektedir:

Tablo 4.1: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılım

Cinsiyet	Sayı (N)	Yüzde (%)
Kız	29	40

Erkek	44	60
Toplam	73	100

Tabloda gösterildiği üzere araştırmaya katılan sokak çocuklarının %40'ı kız (n=29), %60'ı erkek (n=44) çocuklardır.

Tablo 4.2: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılım

Yaş	Sayı (N)	Yüzde (%)
9 yaş	5	7
10 yaş	6	8
11 yaş	6	8
13 yaş	16	22
14 yaş	7	10
15 yaş	33	45
Toplam	73	100

Kurumların düzenledikleri din eğitimine katılan sokak çocuklarının %7'si 9 yaşında (n=5), %8'i 10 yaşında (n=6), %8'i 11 yaşında (n=6), %22'si 13 yaşında (n=16), %10'u 14 yaşında (n=7), %45'i 15 yaşında (n=33) olup araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları kişisel bilgi formu, mülakat soruları ve konuyla ilgili dokümanlardır. Kişisel bilgi formu araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Görüşmeden önce mülakat soruları çalışmanın amacına uygun olarak ana başlık sırasında alt başlıklara ayrılarak konuyu ayrıntılandıracak şekilde belirlenmiştir. Hatice Dülgeroğlu'nun tezi, Mega Kusumawati'ninki, Nisrina Nur Fadia'nınki, Fitri Handayani'ninki, İrfan Zidni'ninki, Imas Kania Rahman ve Lukman Anwar'ınki, Siti Shofiah'ınki gibi konu ile ilgili çalışmalar incelenerek mülakatta sokak çocuklarının din eğitimi almadan önceki ve sonraki dinî duygunun boyutlarına ilişkin bu araştırmaya ait mülakat sorular sorulmuştur.

Mülakatta katılımcıların verdikleri cevapların frekans dağılımları ve yüzdelikleri hesaplanmıştır.

4. Veri Toplama İşlemi

Araştırmanın Cakarta'da din eğitiminin önemi, amacı, içeriği, yöntemi, etkinlikleri gibi teorik kısımları, doküman analizi, gözlem ve görüşme yöntemi ile şekillendirilmiştir. Veri toplama işleminde Cakarta örneği üzerinden hareketle, zorunlu eğitim dönemine rağmen okula gitmeyip aile ekonomisine katkıda bulunmak veya kendi harcamalarını karşılamak amacıyla sokakta yaşayan, çalışan veya çalıştırılan çocukları ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Sokak çocukları ile derinlemesine

görüşme kurumlarda yapılmıştır. Yüz yüze görüşemeyen sokak çocukları ile görüşme Zoom Meeting uygulamasında gerçekleştirilmiştir.

5. Verilerin Analizi

Uygulama ve araştırma bölümü ise doküman analizi, gözlem ve derinlemesine mülakat teknikleri kullanılarak elde edilen verilerden oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin incelenmesinde 3 aşama ele alınmıştır: verilerin değerlendirilmesi, verilerin sunulması ve veri sonuçlarının biçimlendirilmesi aşamasıdır. Elde edilen veriler anlamlı bölümlere ayrılmış ve her bölümün kavramsal olarak ne ifade ettiği bulunmaya çalışılmıştır. Kendi içinde anlamlı bir bütün oluşturan bu bölümler araştırmacı tarafından isimlendirilip kodlanmıştır. Kodlardan yola çıkarak veriler düzenlenmiş, belirli kavramlara ve olgulara göre veriler tanımlanmış ve yorumlanmıştır. Ayrıntılı bir biçimde tanımlanan ve sunulan bulguların yorumlanması ve bazı sonuçların açıklanması son aşamada yapılmıştır. Araştırmada elde edilen sokak çocuklarının görüşme cevapları sınıflandırılıp frekans dağılımı ve yüzdelikte olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, araştırmada sokak çocuklarının demografik bilgilerine (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, yaptıkları işler, anne babalarının hayatta olma durumu ve birlikte yaşama durumu, programa katılma süresi vb.) detaylı bir profil oluşturmak amacıyla da yer verilmiştir.

6. Araştırmaya Katılanların Sosyo-Demografik Özellikleri

Araştırmanın örneklemini teşkil eden katılımcıların bazı sosyo-demografik özelliklerinin dağılımını gösteren tablolar, aşağıda sıralanmıştır:

Tablo 4.3: Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Dağılım

Cinsiyet	Sayı (N)	Yüzde (%)
Kız	29	40
Erkek	44	60
Toplam	73	100

Katılımcıların sayısı Tablo 3.3'te gösterildiği üzere toplam 73'dür. Bunlardan 29'u (%40) kız çocuğu, 44'ü (%60) ise erkek çocuğudur.

Tabloya göre sokak çocuklarının büyük kısmını erkek çocuklar oluşturmaktadır. Ayrıca daha önce yapılan çalışmalar da erkek çocukların sayısının kız çocuklardan daha fazla olduğunu tespit etmektedir.[216] Bu veri bizim varsayımıza doğrulanmaktadır.

Tablo 4.4: Katılımcıların Yaşlarına Göre Dağılım

Yaş	Sayı (N)	Yüzde (%)
9 yaş	5	7

[216] Hatice, *Sokakta Çalışan Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği*; Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*; Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*.

10 yaş	6	8
11 yaş	6	8
13 yaş	16	22
14 yaş	7	10
15 yaş	33	45
Toplam	73	100

Katılımcıların yaşlarına göre dağılım, Tablo 4.4'te sunulmuştur. Verilere göre araştırmaya katılanlar 9, 10, 11, 13, 14 veya 15 yaşındadır. 10 ve 11 yaş grubu 6'şar çocuktan oluşmaktadır ve eşit dağılıma sahiptir. Çocukların çoğu 15 yaşındadır.

Bulgulara göre sokak çocuklarının yaşı yaklaşık olarak ilköğretim döneminde bulunmaktadır. Siti Nur Adilawahdah'ın 2014 yılında tamamladığı "Sokak Çocuklarının Ahlâk Eğitimlerine Çocuk Evinin Katkısı" araştırmasında sokak çocuklarının %90'ının ilköğretim döneminde olduğunu tespit etmiştir. 2017 yılında yaptığı "Sokakta Çalışan Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği" adlı araştırmasında Hatice Dülgeroğlu'nun elde ettiği verilere göre de sokak çocuklarının %100'ü ilköğretim döneminden oluşmaktadır.

Tablo 4.5: Katılımcıların Annelerinin Hayatta Olma Durumuna Göre Dağılım

Anne	Sayı (N)	Yüzde (%)
Sağ	73	100
Ölü	0	0
Toplam	73	100

Araştırmaya katılanların annelerinin hayatta olup olmama durumuna göre dağılımı Tablo 4.5'te gösterildiği üzere çocukların tamamının annesi hayattadır.

Tablo 4.6: Katılımcıların Babalarının Hayatta Olma Durumuna Göre Dağılım

Baba	Sayı (N)	Yüzde (%)
Sağ	73	100
Ölü	0	0
Toplam	73	100

Katılımcıların babalarının hayatta olup olmama durumuna göre dağılımı Tablo 4.6'da gösterildiği gibi çocukların tamamının babası hayattadır.

Tablo 4.7: Katılımcıların Anne Babalarının Birlikte Olma Durumuna Göre Dağılım

Anne-Baba Birlikteliği	Sayı (N)	Yüzde (%)
Birlikte	27	37
Ayrı	46	63
Toplam	73	100

Araştırmaya katılanlarının anne babalarının birlikte olma durumlarına göre dağılımı Tablo 4.7'de bulunmuştur. Buna göre 27 çocuğun (%37) anne ve babası birlikte, 46 çocuğun (%63) ise ayrı yaşamaktadır.

Verilere göre sokak çocuklarının çoğunun anne babası ayrı yaşamaktadır. Sokak çocukları daha çok parçalanmış ailelerin çocuklarıdır. Cakarta'da çok göçmen bulunmakla beraber ailenin ekonomik durumu düşük olması boşanma sebeplerinden biridir. Cakarta'daki sokak çocukları arasında yer alan *punk* çocuk gerçeği, aile içi uyumsuzlukların bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.[217]

Hatice Dülgeroğlu'nun Sokakta Çalışan Çocuklarda Dinî Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği üzerine yaptığı çalışmada ise sokakta çalışan çocukların çoğu (%90) anne babalarının hayatta ve birlikte olduğu bulunmuştur. Buna karşı, Siti Nur Adilawahdah'ın 2014 yılında tamamladığı "Sokak Çocuklarının Ahlâk Eğitimlerine Çocuk Evinin Katkısı" araştırmasında sokak çocuklarının babası %50'sinden hayatta değildir. Bunun sonucu olarak çocukların çoğu annesi ile beraber yaşamaktadır.

Tablo 4.8: Katılımcıların Eğitim Durumlarına Göre Dağılım

Eğitim Durumu	Sınıf	Sayı (N)	Yüzde (%)
Okumayan		20	27
İlkokul	3.sınıf	5	7
	4.sınıf	6	8
	5.sınıf	6	8
Ortaokul	7.sınıf	6	8
	8.sınıf	7	10
	9.sınıf	23	32
Toplam		73	100

Yukarıdaki Tablo 4.8'de katılımcıların eğitim durumları ilköğretim ve okumayan olmak üzere 2 genel kategoriye ayrılmıştır. 20 çocuk (%27) okumayan, diğerleri ise ilkokul ve ortaokul düzeyindedir. 5 çocuk (%7) ilkokul 3.sınıf, 6 çocuk (%8) ilkokul 4.sınıf, 6 çocuk (%8) ilkokul 5.sınıf, 6 çocuk (%8) ise ortaokul 7.sınıf, 7 çocuk (%10) ortaokul 8.sınıf, 10 çocuk (%32) ise ortaokul 9.sınıfta okumaktadır.

20 çocuk ortaokul çağında olmalarına rağmen eğitimlerine devam etmemek/edememektedir. Benzer şekilde 2021 yılında Mega Kusumawati'nin yaptığı araştırmada çoğu katılımcıların sokakta yaşamalarının okula devam etmeleri konusunda büyük bir engel oluşturduğunu, çocukların çoğunun sokak ile okul arasında kaldığında sokağı tercih ettikleri tespit edilmiştir. Okuyan sokak çocukları çoğu vakıf tarafında okutulan yatılı okullarda kalan çocuklardır.

Tablo 4.9: Mülakata Katılan Sokak Çocuklarının Yaptıkları İş Türüne Göre Dağılım

İş Türü	Sayı (N)	Yüzde (%)
Mendil, su, şeker vb. satma	19	26
Tartıda durma/gümüş insan	5	7
Punk olan dilenci	20	27
Çöpçü/hurdacı	19	26
Çalışmayan	10	14
Toplam	73	100

[217] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 41.

Mülakata katılan sokak çocuklarının yaptıkları iş türüne göre dağılımı Tablo 4.9'da görüldüğü üzere 19 çocuk (%26) mendil, su, şeker, vb. şeylerin satmak, 5 çocuk (%7) tartıda durarak para kazanmaya çalışmak, 20 çocuk (%37) *punk* olan dilenci, 19 çocuk (%26) çöpçü olurken 10 çocuk (%14) ise herhangi bir iş yapmadan sokakta akranları ile dolaşmaktadır. Bunun nedeni de ise, sağlıklı aile ortamına sahip olmayan çocukların evlerinden kaçıp sokakta akranları ile yaşamayı tercih etmekleridir.[218]

Tablo 4.10: Katılımcıların Programa Katılma Sürecine Göre Dağılım

Anne-Baba Birlikteliği	Sayı (N)	Yüzde (%)
<1 yıl	10	14
1 yıl	11	15
2 yıl	22	30
4 yıl	17	23
6 yıl	13	18
Toplam	73	100

Tablo 4.10'da gösterildiği üzere katılımcıların çoğu (%30) kurumun düzenlediği din eğitimi etkinliklerine 2 yıl boyunca katılmaktalardır. 10 çocuk (%14) ise bir yıldan daha az programa katılmakta, bu sıradan sonra 11 çocuk (%15) 1 yıl katılırken 17 çocuk (%23) ise 4 yıl, 13 çocuk (%18) en uzun yıl katılmaktalardır. Sokak çocuklarının Dinî duygunun gelişimlerine kurumun düzenlediği din eğitimi etkinliklerine katılma sürecin etkileyip etkilememesi daha sonra araştırıldığı tavsiye edilir.

Yukarıdaki tablolar, bu araştırmada örnek olarak alınan Cakarta'daki sokak çocuklarının profilini göstermektedir. Sokak çocuklarının çoğu, din eğitimi aldıkları yer olan yurda veya sosyal bakım evlerine yerleşmek zorunda kaldıkları için artık çalışmamaktadır. Hala çalışanlar ise kurum tarafından sağlanan beceri eğitimi almış ve kurum tarafından sağlanan işlerde çalışmaktadır. Bu sayede yaşamları güvence altına alınmıştır. Ancak, bu kurumda çalışabilmek için din eğitimi başarıyla tamamlamak gereklidir. Kurum tarafından verilen işler arasında araba yıkama, berberlik ve restoran hizmetçiliği gibi örnekler bulunmaktadır. Bu tür örneklerden biri, Tasawuf Underground'da görülebilir. Mezun olan ve din eğitimi başarıyla tamamlayan sokak çocukları, çalışabilir hatta diğer sokak çocuklarına eğitim verebilirler. Görüşmeye katılan sokak çocuklarının çoğu resmi eğitimden ayrılmış olmakla birlikte, bazıları din eğitimi kurumlarının burslarıyla resmi eğitimlerine devam etmektedir. Sokak çocuklarını en çok eğiten kurum, *Sekolah Cendekia BAZNAS* (SCB), çünkü bu kurum devlet kurumu olduğu için operasyonel maliyetlerle ilgili bir engeli yoktur; ayrıca SCB kendi resmi eğitim kurumuna sahiptir. Tasawuf Underground'da, örgün eğitimlerine devam eden sokak çocukları sayısı azdır, çünkü kurumun finansal kaynakları sınırlıdır, ana maliyetlerini sokak çocukları için resmi olmayan din eğitiminin operasyonel maliyetlerine odaklanır. ERBE Vakfı'ndaki sokak çocuklarının

[218] Sevil Atauz, "Dünya Kentlerinin Yeni Olgusu: Sokak Çocukları", *Birikim Dergisi* 116 (Aralık 1998), 71-72.

çoğu hala temel eğitim seviyesindedir, bu nedenle birçokları resmi eğitimlerine devam etmektedir. Bazı ERBE Vakfı'ndaki sokak çocukları, sokak çocuklarının yerleşim alanlarına yakın olduğu için kurumdan burs alarak resmi eğitimlerine devam etmektedir. Bununla birlikte, bu durum bazı sokak çocuklarının eğitim sürecinden ayrılıp tekrar sokaklara dönmesine neden olduğu için din eğitiminin uygulanmasında bir engel oluşturur.

BÖLÜM V: BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın hipotezine göre, her kurumda din eğitimi programına katılan sokak çocukları ile yapılmış görüşmelere göre, onların dinî duygunun gelişimi üç aşamada ele alınmıştır. İnanç, ibadet ve ahlâk aşaması. Bu aşamaların her birinde, mülakat soruları sokak çocuklarının programa katılmadan önceki ve programa katıldıktan sonraki inanç, ibadet ve ahlâk durumlarına ilişkin görüşlerini kapsamaktadır. Aşağıda, görüşme cevapları ve yorumlarıyla birlikte daha ayrıntılı olarak gösterilecektir.

1. İnanca İlişkin Bulgular

1.1 Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Dinî İnanç Durumları

Katılımcılarla gerçekleştirilen görüşme esnasında, kurumlarda din eğitimi almadan önceki dinî inancı durumlarına ilişkin sorular yöneltilmiş, verdikleri cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5.1: Sokak Çocuklarının Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Dinî İnanca İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
1.	Allah'ın varlığına ve birliğine ne zaman fark etmeye başladın?	- Küçüklüğümden beri	11	15
		- Uzun zamandan beri	8	11
		- 4-5 yaşımdan beri	5	7
		- Kur'an kursuna gittiğimden beri	7	10
		- 6-7 yaşımdan beri	4	5
		- On yaşından beri	9	12
		- Programa katıldığımdan beri	18	25
		- Kendimi bildim bileli	3	4
		- Hatırlamıyorum	8	11
		Toplam	73	100

Tabloda gösterildiği gibi "Allah'ın varlığına ve birliğine ne zaman fark etmeye başladın?" sorusuna katılımcılardan 18 çocuk (%25) "Programa katıldığımdan beri", 11 çocuk (%15) "Küçüklüğümden beri", 9 çocuk (%12) "On yaşından beri", 8 çocuk (%11) "Uzun zamandan beri", 8 çocuk (%11) "Hatırlamıyorum", 7 çocuk (%10) "Kur'an kursuna gittiğimden beri", 5 çocuk (%7) "4-5 yaşımdan beri", 4 çocuk (%5) "6-7 yaşımdan beri", 3 çocuk (%4) "Kendimi bildim bileli" diye cevap vermiştir. Katılımcıların çoğu programa

katıldığından beri Allah'ın varlığına ve birliğine fark etmeye başlamışlar. Ancak, verilere genel baktığımızda, sokak çocuklarının Allah'ın varlığına ve birliğine küçüklüğünden beri fark etmeye başladıkları görülmüştür.

Bir çocuk doğduğunda dinî bir içgüdüye sahiptir. Bu içgüdülerden biri, çocuğun inanma potansiyelidir. Çocuğun dinî inancı dış etkenlerden büyük ölçüde etkilenir. Doğuştan getirilen dinî içgüdülerin veya potansiyellerin ortaya çıkması, çevresel faktörlere bağlıdır. Çocuğun dinî öğretilere bağlılığı, ebeveynlerinden ve öğretmenlerinden edindikleri kazanımlarladır.[219]

	Ne hissettin?	- Korku	20	27
		- Sevgi	9	12
		- Merak	19	26
		- Sorumluluk	1	2
		- Sevinç	2	3
		- Karışık	2	3
		- Saygı	6	8
		- Aşk	2	3
		- Bağlılık	5	7
		- Bilmiyorum	3	4
		- Hiçbir şey hissetmedim	4	5
		Toplam	73	100

Katılımcıların çoğu Allah'ın varlığına ve birliğine fark etmeye başladığında korku (%27) ve merak (%26) hissettiğini söylemiştir. Onu takip eden diğer kategoriler ise sevgi (%12), saygı (%8), bağlılık (%7), hiçbir şey (%5), bilmediği (%4), aşk (%3), sevinç (%3), karışık (%3), ve sorumluluk (%2) olmuştur. Çocuklar, içlerinde tehdit olarak algıladıkları yeni bir şeyi tanıdıklarında rahatsızlık hissedebilirler. Bu durum onların kişilik bütünlüğünü tehdit ettiğini düşündükleri bir durumdur. Bunun sebebi, bu aşamada çocuğun Allah'a yönelik bakış açısı bazen korku ve endişe içerebilir. Ancak, zamanla ve bu duruma uyum sağladıkça, çocuk Allah'ın gerçekliğini kabul edebilir.[220]

2.	Allah'ın insanı her zaman ve her yerde tehlikelere karşı koruyacağını daha önce düşündün mü?	- Düşünmedim	45	62
		- Düşündüm	28	38

[219] Darajat, *Ilmu Jiwa Agama,* 43-45.
[220] Darajat, *Ilmu Jiwa Agama,* 43-45.

Tabloda gösterildiği üzere 28 katılımcının (%38) Allah'ın insanı her zaman ve her yerde tehlikelere karşı koruduğunu düşündüğünü ifade etmişlerdir. Çocukların çoğu ise programa katılmadan önce sokakta yaşayıp her zaman tehlikelere karşıladıkları için Allah'ın koruyucu olduğunu düşünmemişler.

		Toplam	73	100
3.	Allah inancıyla ilgili zorluklarla karşılaştığında nasıl başa çıktın?	- Bıraktım	28	38
		- Dua ettim	5	7
		- Yakınlarımdan yardım alma (danışmanlık)	4	5
		- Yalnız kalarak karar verdim	7	10
		- Vazgeçtim	29	40
		Toplam	73	100

Verilere göre, katılımcıların çoğu (%78) Allah inancıyla ilgili zorluklarla karşılaştığında yardım almadan, ya da diğerlere soru sormadan zorlukları bırakmıştır. Çocuğun %7'si dua ettiği, %5'i yakınlarından yardım aldığı, %10'u yalnız kalarak karar verdiği tespit edilmiştir. Demek ki, Allah'a inancı ile ilgili bir soru, sorun, ya da engel varsa cevap aramamışlar. Programa katılmadan önce, sokak çocuklarının çoğu dinî soruları sorabilecek biri bulamamışlardır. Ebeveynlere sormadan soruyu bırakmalarını ya da sorundan vazgeçmelerini tercih etmişlerdir.

4.	Günlük hayatında Hz. Muhammed'i örnek aldın mı?	- Aldım	12	16
		- Almadım	24	33
		- Kim olduğunu bilmedim	37	51
		Toplam	73	100

Katılımcıların çoğu "Daha önce günlük hayatında Hz. Muhammed'den örnek aldın mı?" sorusuna olumlu cevap verelerin oranı, almadım diyenlere göre %50 oranında daha düşüktür. Hz. Muhammed'in kim olduğunu hakkında bir bilgiye sahip olmayanların oranı genel yekün içinde %51 oranındadır. Hz. Muhammed'in bilgisine sahip olmak, dinî inançlarla ilgili öğrenme ve büyüme süreçleriyle ilişkili olan bir yönü temsil eder. Dinî duygu, insanın doğuştan sahip olduğu bir eğilim olmasına rağmen, gelişimi öğrenme ve büyüme koşullarına bağlıdır.[221]

[221] Mehmedoğlu, *Allah'yı Tasavvur Etmek*, 86.

1.2 Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Dinî İnanç Durumları

Katılımcılara yöneltilen, kurumlarda din eğitimi aldıktan sonraki dinî inancı durumlarına ilişkin sorulara çocukların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5.2: Sokak Çocuklarının Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Dinî İnanca İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
1.	Allah'a karşı ne hissettiğini ifade etmek istersen bunlar neler olurdu? (Sevgi, saygı, korku, merak, kırgınlık, öfke, sorumluluk, bağlılık, vs.)	- Sevgi - Saygı - Korku - Merak - Bağlılık - Sorumluluk - Açıklık - Umut	24 10 4 7 8 2 5 13	33 14 5 10 11 3 7 18
		Toplam	73	100
Çocuklara yöneltilen "Allah'a karşı ne hissettiğini ifade etmek istersen bunlar neler olurdu?" sorusuna verilen cevapların dağılımı tablodaki gibidir. Çocuklar tarafından en çok tercih edilen (%33) kategori sevgidir. Onu takip eden diğer kategoriler ise umut (%18), saygı (%14), bağlılık (%11), merak (%10), açıklık (%7), korku (%5) ve sorumluluk (%3) olmuştur. Geçmişteki sokak çocuklarının Allah'a karşı ilk hissettiklerine baktığımızda, en çok tercih edilen ifade korkudur. Sokaklarda yaşayan çocuklar, zorluklarla ve tehlikelerle dolu bir ortamda sürekli olarak güvende hissetmezler. Bu nedenle korkuları Allah ile ilgili düşünceler de dâhil olmak üzere zihinlerini işgal eder.				
2.	Şimdiye kadar Allah'ı tanımaya çalıştın mı?	- Evet - Hayır	73 0	100
		Toplam	73	100
Katılımcıların tümü (%100) şimdiye kadar Allah'ı tanımaya çalıştığını ifade etmiştir. Çocuk giderek insan gücünün ötesinde, dolayısıyla Allah'ın varlığına inanan bir güce sahip olduğunu kabul etmeye başlar.[222] Bu aşamada, din eğitimi çocuğun Allah'ı tanımasını				

[222] Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, 27.

etkilemektedir. Kurumun verdiği din eğitimi sokak çocuklarının Allah arayışı sürecinde rol oynamaktadır.				
3.	Allah inancı günlük yaşamını nasıl etkiliyor?	- Daha fazla dinî bilgileri derinleştirmek istiyorum - Anne baba ile daha fazla konuşuyorum - Daha rahat hissediyorum - Doğru yanlış aralarında daha dikkatliyim - İyilik yapmaya odaklanıyorum	9 24 12 17 11	12 33 17 23 15
		Toplam	73	100
Mülakata katılan sokak çocuklarının tümü (%100) günlük hayat davranışlarından örnek vererek Allah'a inancının günlük yaşamını etkilediğini ifade etmiştir. Bunlardan ifade "Daha fazla dinî bilgileri derinleştirmek istiyorum" (%12), "Anne baba ile daha fazla konuşuyorum" (%33), "Daha rahat hissediyorum" (%17), "Doğru yanlış aralarında daha dikkatliyim" (%23), "İyilik yapmaya odaklanıyorum" (%15) olmuştur. Din eğitimine katılmadan önce sokakta her tür risklere karşı karşıya olan sokak çocuğunun çevresi dinî duygu ve düşüncenin gelişimi engellemektedir.[223] Kurumda din eğitimi etkinlikleri sayesinde, sokak çocuklarının somut ve soyut düşünce yeteneği geliştirilerek çocukların inancı güçlendirilmektedir..				
4.	Hz. Muhammed hakkında ne düşünüyorsun?	- Örnek - İyi insan - Merhametli - Akıllı - Adaletli - Efendimiz - Son Peygamber - Kur'an Kerim'in indirildiği kişi - Doğruluğu anlatmak için seçilen kişi - Rehber	2 4 1 1 1 2 9 3 2 2	3 5 2 2 2 3 11 4 3 3

[223] Oğuz, *Çocuk ve Şiddet*, 30-31.

		- İslam'ı öğretmek için gönderilen kişi - Peygamberimiz - Hadis söyleyen kişi - Güzel ahlâklı - Yardımsever - Güvenilir, dürüst - Allah'ın en sevdiği peygamber - Allah'ın vahiylerini bize ileten kişi - İnsanlığın peygamberi - Allah'ın kulu ve elçisi - Bizi dine yakınlaştıran kişi - Allah tarafından seçilmiş kişi	4 14 2 6 3 2 3 2 5 3 1 1	5 18 3 8 4 3 4 3 6 4 2 2
		Toplam	73	100

Çocukların programa katıldıkları süreci, ifadelerden oluşturulan kategoriler ve alt birim sayıları ile belirlenen anlamsal içeriğe göre çocukların %71'i Hz. Muhammed'i peygamberlik sıfatı ve Allah'ın vahyini insanlara ulaştıran seçilmiş insanlar olarak, %29'u insanlık mükemmel sıfatlara sahibe olan olarak tarif etmiştir.

Verilere göre katılımcıların Hz. Muhammed ile ilgili düşünceleri daha çok peygamberlik ve vazife odaklıdır. Hz. Muhammed'i insanlık sıfatları ile tarif eden çocukların yaşı daha büyüktür ve programa katılım süresi daha uzundur.

	Günlük hayattınız da Onu örnek olarak alıyor musun?	- Alıyorum - Bazen - Almıyorum	38 35 0	52 48
		Toplam	73	100

Çocuklar "Günlük hayatta Onu örnek olarak alıyor musun?" sorusuna yanıtlarken biraz vakit almışlar. Çocuğun %52'si Hz. Muhammed'den örnek aldığı, %48'i bazı zamanlarda Hz. Muhammed'den örnek aldığını ifade etmiştir. Bu soru soyut düşünce bir sorudur. Tablodan görebileceğimiz gibi, 40 sokak çocuğu 13 yaşından küçükken, 33 sokak çocuğu ise 13 yaşından büyük veya 13 yaşındadır. Soyut düşünce (yaklaşık 13-14 yaş ve yukarısı), bu aşamada,

çocuklar yüksek duygusal duyarlılığa sahiptirler. Din artık sadece ibadet ritüelleri olarak tanımlanmaz, aynı zamanda ahlaki değerlerin bir ifadesi olarak da algılanır.[224] Bu aşamada çocuklar, Peygamber Muhammed'in sadece Allah'ın elçisi olarak değil, aynı zamanda bir örnek olarak takip edilmesi gereken biri olduğunu düşünebilirler.

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
5.	Allah'ın yaptığı senin istediğine göre olmadığında ne düşüneceksin?	- İstediğimden daha iyi bir şeyin gelmesine inanırım	3	4
		- Allah'ın planı vardır	5	7
		- Demek ki daha fazla uğraşmam gerektiğini düşünürüm	7	10
		- İstediğimin zamanına henüz gelmediğini düşünürüm	8	11
		- Duamın eksik olduğunu düşünürüm	12	16
		- Daha sabırlı olacağım	29	40
		- İbadetim eksik olduğunu düşünürüm	6	8
		- Kırgınlık, sonra dua edeceğim	3	4
		Toplam	73	100

Katılımcılar "Allah'ın yaptığı senin istediğine göre olmadığında ne düşüneceksin?" sorusuna yanıtlarken Allah'ı suçlamaktansa daha kendilerine odaklıdırlar. Katılımcıların çoğu (%40) Allah'ın yaptığı istediğine göre olmadığında daha sabırlı olması gerektiğini düşünmüştür. Onu tekip eden ifade "Duamın eksik olduğunu düşünürüm" (%16), "Zamanına henüz gelmediğini düşünürüm" (%11), "Demek ki daha fazla uğraşmam gerektiğini düşünürüm" (%10), "İbadetim eksik olduğunu düşünürüm" (%8), "Allah'ın planı vardır" (%7), "İstediğimden daha iyi bir şeyin gelmesine inanırım" (%4), "Kırgınlık, sonra dua edeceğim" (%4) olmuştur.

[224] Jalaludin, *Psikologi Agama*, 65.

Sezgisel-Yansıtıcı İnanç aşamasında, çocuk kendi bilincine ulaşırken genellikle kendine odaklanır.[225] Çocukların dinî inançları, kendi bakış açılarından gelen bir kavramı vurgulayarak öne çıkar ve onların dinî görüşlerini şekillendirir.[226] Bu dönemde, çocukların gelişen dinî inançları genellikle kendilerine odaklanmış ve çevrelerindekilerle ilgili olabilir, dışsal faktörlerden ziyade içsel düşüncelere dayanabilir. Sokaklarda yaşayan çocuklar, eğitim ve dinî rehberlik almadıkları takdirde, dinî inançlarında öz merkezli bir yaklaşım geliştirebilirler. Bu durumda, istenmeyen olaylarla karşılaştıklarında Allah'ı suçlamaları olasıdır. Sokak çocukları, istediklerine ulaşamadıklarında Allah'ı suçlama eğilimindedirler.

6.	Allah'a inanma ile ilgili sorunlarla karşılaştığında, bu durumlarla nasıl başa çıkarın?	- Dua edeceğim - Hocamla görüşeceğim - Kur'an okuyacağım - Yalnız kalarak düşüneceğim - Hocamdan dua isteyeceğim - Hocamdan yardım alacağım - Boş bırakacağım - Hocamın söylediklerini hatırlamaya çalışacağım (abdest alma, iyi düşünme, dua etme, vb.)	15 21 6 4 2 5 3 17	21 29 8 5 3 7 4 23
		Toplam	73	100

Programa katılmadan önce, katılımcıların çoğu (%78) Allah'a inanma ilgili zorluklarla karşıladığında soru sormadan, çözüm aramadan vazgeçmişler (Tablo 10, 3. Soru). Programa katıldıktan sonra, çocukların çoğu (%59) Allah'a inancıyla ilgili zorluklarla karşıladığında hocalarını dâhil edeceğini ifade etmiştir. Çocuğun %21'i dua edeceği, %8'i Kur'an okuyacağı, %5'i yalnız kalarak düşünüceği, %4'ü boş bırakacağı, %3'ü hocadan dua isteyeceğini ifade etmiştir.

Çocuğun dinle ilk teması, genellikle sosyal çevresi ve dolayısıyla ailesi aracılığıyla gerçekleşir.[227] Eğer sokak çocukları, dinî sorularını veya sorunlarını çözebilecek uygun bir kişi bulamazlarsa, dinî inançlarından vazgeçebilir ve onu terk edebilirler. Din eğitimi alanında

[225] Fowler, *İman Bilincinin Evreleri*, 92-101.
[226] Darajat, *Ilmu Jiwa Agama,* 43-45.
[227] Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitimi*, 222.

uzman kişilerin varlığı, sokak çocuklarına dinî duygu ve düşünceleri hakkında konuşma, soru sorma, dertleşme ve tartışma imkânı sunar.				
7.	Allah'ın senin isteklerine/hayal ettiklerine müdahale edeceğini düşünüyor musun?	- Düşünüyorum - Bilmiyorum	67 6	92 8
		Toplam	73	100
Mülakatta "Allah'ın senin isteklerine/hayal ettiklerine müdahale edeceğini düşünüyor musun?" sorusuna 67 çocuk (%92) düşündüğü ve 6 çocuk (%8) ise bir fikri olmadığını belirtmiştir.. Din eğitimi sayesinde somut düşünme yeteneği gelişmeye başlamıştır.[228] Din eğitimi, sokak çocuklarının dinî alanda somut düşünme becerilerini geliştirerek soyut düşünme yeteneklerine doğru ilerlemelerine yardımcı olur. Hayal ile gerçek dünya arasında ayrım yapabilir ve başkalarının bakış açılarını ayırt edebilir hâle gelir.				
8.	Daha iyi bir insan olmak için günlük hayatta Hz. Muhammed'i hep örnek alacak mısın?	- Alacağım - - Almayacağım	73 0	100 0
		Toplam	73	100
Sokak çocuklarının Peygamber Muhammed'e ilişkin anlayışı, onları günlük yaşamlarında Peygamber'in öğretilerine uygun davranışlar sergilemeye yönlendirebilir.[229] Din eğitimi sayesinde, tüm katılımcılar (%100) Hz. Muhammed'in kim olduğunu bilmiş olmakla beraber günlük hayatta Hz. Muhammed'den hep örnek olarak alacaklarını düşünmektedirler.				

2. İbadete İlişkin Bulgular

2.1 Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının İbadet Durumları

Kurumlarda din eğitimi almadan önceki ibadet ve dua ile ilgili sorulara katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5.3: Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının İbadete İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%

[228] Hüseyin, *Din ve Ahlak Eğitimi*, 222.

[229] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 53.

1.	Dua etmeye ihtiyaç hiç duydun mu?	- Daha önce hiç ihtiyaç duymadım - Duydum - Duruma göre değişti	31 23 19	42 32 26
		Toplam	73	100

Tabloda görüldüğü üzere katılımcılardan 31 çocuk (%42) geçmişte (sokaktayken) dua etmeye hiç ihtiyaç duyduğunu; 23 çocuk (%32) dua etmeye ihtiyaç duyduğunu ve 19 çocuk (%26) dua etmeye ihtiyaç duyması duruma göre değiştiğini ifade etmiştir.

Sokak yaşamı, din eğitimi ve rehberlikten uzak bir ortamda çocukların dini ve Allah'a olan bağımlılıklarını engelleyebilir.[230] Çocukların dinî davranışları genellikle taklit sürecinden kaynaklanır. Bu taklit niteliği, çocuklar için din eğitiminde oldukça etkili bir araçtır.[231] Eğer çocuğun yaşadığı çevrede takip edilecek bir örnek veya din eğitim veren bir yetişkin yoksa çocuğun dinî duygu ve düşüncenin gelişimi engellenebilir.

		Toplam	73	100
2.	Ne zaman Kur'an okumaya başladın?	- Küçüklüğümden beri - Altı-yedi yaşımdan beri - Kur'an kursuna gittiğimden beri - Programa katıldığımdan beri - Yeni başladım - Hatırlamıyorum	3 12 7 21 22 8	4 16 10 29 30 11
		Toplam	73	100

Katılımcıların cevaplarından ne zaman Kur'an okumaya başladıkları iki kategoriye ayrılmaktadır; "Küçüklüğümden beri" ifadesi (%4), "Altı-yedi yaşımdan beri" ifadesi (%16), "Hatırlamıyorum" (%11) ifadesi uzun zamandan beri kategorisi ve "Kur'an kursuna gittiğimden beri" ifadesi (%10), "Programa katıldığımdan beri" ifadesi (%29), "Yeni başladım" (%30) ifadesi programa katıldığından beri kategorisine barınmaktadır. Çocukların %31'i uzun zamandan beri Kur'an okumaya başladığını ifade etmiştir. Çocukların %69'u programa katıldığından beri Kur'an okumaya başladığını ifade etmiştir.

[230] Mahmud Yunus, *Metodik Khusus Pendidikan Agama* (Jakarta: PT. Hidakarya Agung, ts.), 9.
[231] Darajat, *Ilmu Jiwa Agama*, 43-45.

Sokak çocukları için din eğitimi imkânı kaçırma mümkün olabilir. Sokak çocukları için din eğitimi aslında tamamen yabancı bir kavram değildir. Bazıları, sokaklara düşmeden önce ailelerinden veya çevrelerinden din eğitimi almış olabilirler. Ancak, sokak çocukları olduktan sonra, din eğitimi hayatlarında artık bir gereksinim değilmiş gibi görünebilir.[232] Özellikle çok küçük yaşta sokak çocuğu olanlar için, din eğitimi deneyimini hiç yaşamadan önce sokak çocuğu olmuş olabilirler. Ya da sokak çocukları, sokaklara düşmeden önce evdeki ilk öğretmenleri olan ebeveynlerini kaybetmiş olabilirler.

3.	Sokakta namaz vakti girdiğinde ne yapıyordun?	- Çalışmaya devam ediyordum - Boş veriyordum - Bilmiyordum - Ezana saygı gösterip çalışmaya ara veriyordum - Namaz kılmıyordum - Camiye yaklaşmaktan korkuyordum, herkes bana şüpheli bakıyordu	36 8 3 9 11 6	50 11 4 12 15 8
		Toplam	73	100

Tüm katılımcı geçmişte sokakta namaz vaktinin girdiğinde namaz kılmayı bıraktığını ifade etmiştir. Bunlardan ifade "Çalışmaya devam ediyordum" (%50), "Boş veriyordum" (%11), "Bilmiyordum" (%4), "Ezan saygı gösterip çalışmaya ara veriyordum" (%12), "Namaz kılmıyordum" (%15), "Camiye yaklaşmaktan korkuyordum, herkes bana şüpheli bakıyordu" (%8) ifadesi olmuştur. Çoğu zamanda sokakta dolaşılan, çalışan, çalıştırılan, ya da yaşayan sokak çocukları uygun olmayan bir çevreyle karşı karşıya kalıp, ibadete öncelik vermemiştir. Sokak çocukları sık sık çevrelerindeki toplumdan saldırıya uğrama ve hakaret etme gibi durumlarla karşılaşıp camiye yaklaşmaktan da korkmuştur[233]. *Majelis Taklim Al Anwar Lida'watil Mukhtar'ın*, sokak çocuklarının ahlakını şekillendirmedeki rolü, toplumun sokak çocuklarına önem verdiğini ve onları marjinalleştirmek yerine desteklediğini göstermeyi beklemektedir.[234]

Çocuklar, kendilerine öğretilen rehberlik doğrultusunda ibadetlerini yerine getirirler. Ancak sokaklarda, bu rehberliği elde etmekte zorlanabilirler. Uzun süre sokaklarda yaşayan ve

[232] Khozin, "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan", 49.
[233] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 47.
[234] Zidni, *Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan*.

sokak yaşamının etkisine maruz kalmış olan çocuklar, ibadetleri yerine getirmenin gerekli olmadığını düşünebilirler. Bazıları, ezan okunduğunda çalışmayı durdurup ezanı dinler, ancak namaz kılmazlar. Bazıları ise namaz kılmak istese de camiye yaklaştıklarında kötü deneyimler yaşarlar. Bu durum, sokak çocuklarının ibadet önemi farkındalığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.				
4.	Ramazan ayında oruç tuttun mu?	- Tuttum - Tutmadım - Sokağa düşmeden önce bazen tuttum, sokaktayken tutamadım	12 47 14	16 64 20
		Toplam	73	100
Katılımcının %16'sı sokakta yaşadığında ramazan ayında oruç tutmuş, %64'ü tutmamış, %20'si sokağa girmeden önce bazen tutmuş ancak sokak çocuğu olduktan sonra sokakta yaşam koşulu yoğun olduğu için tutamamıştır.				

2.2 Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının İbadet Durumları

Kurumlarda din eğitimi aldıktan sonraki ibadet ve dua durumları ile ilgili sorulara katılımcıların verdikleri cevapların dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 5.4: Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının İbadete İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
1.	Hangi durumlarda dua etmeye ihtiyaç duyuyorsun?	- Öğrendiğimde - Gerçekleşmesini istediğim bir dileğim olduğunda - Hediye istediğimde - Yarışmalarda - Rızık istediğimde - Anne babam için dua - Her zaman - Korktuğumda - Namaz kıldıktan sonra - İyi hissetmediğimde	3 10 3 1 12 15 3 17 1 5	4 13 4 2 16 20 4 23 2 7

		- Yardıma ihtiyacım olduğunda	3	4
		Toplam	73	100

Tabloda gösterildiği üzere 73 katılımcı kendilerine yöneltilen aynı soru 11 farklı cevap vermiş, cevapların içeriği kategoriler hâlinde sunulmuştur. Buna göre en çok öne çıkan ifade "korktuğumda" (%23) kategorisidir ve sayısı 17'dir. Buna benzer ifade "İyi hissetmediğimde" (%50) sayısı 5'tir. Çocuğun %30'u ise "Öğrendiğimde", "Anne babama dua" (%20), "Her zaman" (%4), veya "Namaz kıldıktan sonra" (%2) gibi ifadelerini kullanarak günlük hayat durumlarda dua etmeye ihtiyaç duymaktadır. Kalan tercih edilen ifadeler çocukların %39'unun yardıma ihtiyacı olduğunda veya gerçekleşmesini istediği bir dileği olduğunda dua etmeye ihtiyaç duyduğunu göstermiştir.

Bulgulara göre din eğitimine katılan sokak çocuklarının kendilerinden daha güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı duyduklarını, birçok şeye güç yetiremediklerinin bilincinde olduklarını ve bu bilinçli Allah'a teslim olduklarını göstermektedir.

2.	Kur'an okumayı seviyor musun?	- Seviyorum - Sevmiyorum	73 0	100
		Toplam	73	100

Tabloya göre kurumların verdikleri din eğitimine katılan mülakata girilen sokak çocuklarının tümü (%100) Kur'an okumayı sevdiğini ifade etmiştir. Temel olarak, çocuklar namaz kılma, dua etme, oruç tutma ve Kur'an okuma gibi ibadetleri yerine getirmeye ciddi bir istek duyarlar.[235] Sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin bir parçası olarak, Kur'an öğretimi gibi belirli öğretiler sağlanmaktadır.[236]

Sokaklarda, çocuklar dinî duygu ve düşüncenin geliştirmek için özellikle ibadet alanında fırsat ve destekleyici bir ortama sahip olmakta zorluk çekerler. Ancak, çocuklar bir kuruma yerleştirilip din eğitimi aldıktan sonra, Kur'an öğrenme fırsatı bulurlar. Bu fırsat onların Kur'an okumayı sevmelerini sağlar.

3.	Kur'an okuma, dua etme, namaz kılma gibi ibadetlerin seni Allah'a yaklaştırdığını düşünüyor musun?	- Düşünüyorum - Düşünmüyorum - Bilmiyorum	58 0 15	80 20
		Toplam	73	100

[235] Jalaludin, *Psikologi Agama,* 68.

[236] Anasrudin, *Peran Yayasan Ruhiyat Sulaiman dalam Pembelajaran Pendidikan İslam di Lingkungan Anak Jalanan,* 53.

Tabloda gösterildiği üzere katılımcıların %80'i ibadetlerin onları Allah'a yaklaştırdığını düşündüğünü ifade etmiş, %20'si bu sorunun cevabını bilmediğini belirtmiştir.

Bulgulara göre din eğitimi esnasında sokak çocuklarının ibadet alışkanlığı artmaktadır. Kurumların düzenledikleri din eğitimi sayesinde, sokak çocukları düzenli ibadet etme fırsatını kazanmaktadır. İbadet etmek çocukların manevi duygularını harekete geçirmektedir.

4.	Ramazan ayında oruç tutmak sana nasıl bir duygu veriyor?	- Daha rahatım - Daha sabır olmalıyım - Açım, susuzum - Allah'a şükrediyorum - Burada benim ilk yılım olup ramazan ayına gelmediği için gelecek ramazan ayında ilk orucum olacak	9 12 5 37 10	12 16 7 51 14
		Toplam	73	100

Katılımcılardan 9 çocuk (%12) Ramazan ayında orucun daha rahat, 12 çocuk (%16) daha sabır, 5 çocuk (%7) acık ve susuz, 37 çocuk (%51) Allah'a şükretme duygusunu ifade etmiş, 10 çocuk (%14) ise kurumda kalarak din eğitimine yeni katıldığım için ramazan ayına geçmemiştir. Ergenlik dönemine denk gelen sokak çocukları, değer yargıları içselleştirilerek yeni değerler oluşturulur.[237] Din artık sadece ibadet ritüelleri olarak tanımlanmaz, aynı zamanda ahlaki değerlerin bir ifadesi olarak da algılanır.[238]

Uzun zamandan beri kurumda kalan sokak çocukları ramazan ayının orucu bir gerçek deneyim olarak algılanıp değerleri çıkarmaktadır. Kurumun düzenlediği din eğitimi sokak çocuklarına ramazan ayında orucun zorunlu olduğunu öğreterek ibadetler ve değerler benimsenmesine yardım etmektedir. İbadetleri sadece fiziksel aktiviteler olarak değerlendirmenin ötesinde, çocuklar artık her ibadetin değerini fark etme yeteneğine sahip olmaya başlamaktadır. Her çocukta değer canlandırma yeteneği potansiyel olarak mevcuttur, ancak aktif hale getirilmezse ortaya çıkmayabilir. Din eğitimi, bu yeteneği harekete geçirebilecek bir uyarıcı olarak işlev görür. Din eğitimi, maddi ve manevi yönleri dengelemeye yardımcı olur.

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%

[237] Fowler, *İman Bilincinin Evreleri*, 92-101.

[238] Jalaludin, *Psikologi Agama*, 66.

5.	En çok hangi isteklerine dua edersin?	- Rızık - Anne baba ile birlikte olma - Hayallerim - Dünyada ve ahirette mutluluğu - İlim öğrenme - Allah'ın rızası	17 15 9 23 5 4	23 21 12 32 7 5
		Toplam	73	100
"En çok hangi isteklerine dua edeceksin?" sorusu için katılımcılardan 17 çocuk (%23) rızık, 15 çocuk (%21) anne baba ile birlikte olma, 9 çocuk (%12) hayallerim, 23 çocuk (%32) dünyada ve ahirette mutluluk, 5 çocuk (%7) herkese faydalı öğrendiğim ilim ve 4 çocuk (%5) Allah'ın rızası cevabını tercih etmişlerdir. Zayıf ekonomik koşullarda bulunan sokak çocukları, ailelerinin işlerine katılmak zorunda kalırlar.[239] Sokaktayken dua etmeye ihtiyaç duymaktansa para kazanmayı önemseyen sokak çocuklarının istekleri hep madde şeylere odaklanmıştır.[240] Kurumda kalıp din eğitimine katılan sokak çocuklarının düşünceleri giderek değişmektedir. Günümüzde çocuklar sadece dua kişi arasında dua etmekten daha fazlasını yapmak istemektedir. Kendi iyiliği için dua etmeye ek olarak, gelecekteki günler için dualarına dünya ve ahiret mutluluğu, faydalı bilgi, hatta Allah'ın rızasını almak gibi unsurları da eklemişlerdir. Egosantrik dinî karakterler, din eğitimi sayesinde etkili bir şekilde yönetilebilir.			
6.	Kur'an mealini öğrenmeyi düşünüyor musun?	- Düşünüyorum - Düşünmüyorum - Öğreniyorum	52 0 11	71 29
		Toplam	73	100
Katılımcıların %71'i Kur'an anlamını öğrenmeyi düşündüğü, %29'u Kur'an anlamını öğrendiğini ifade etmiştir.				
7.	Kur'an okuma, dua etme, namaz kılma gibi ibadetleri yapmaya devam edecek misin?	- Devam edeceğim - Devam etmeyeceğim	73 0	100
		Toplam	73	100
Katılımcıların tümü (%100) Kur'an okuma, dua etme, namaz kılma gibi ibadetleri yapmaya devam edeceğini ifade etmiştir.				

[239] Tan, "Pemenuhan Hak Pendidikan Anak Jalanan di Kota Batam: Tantangan dalam Mewujudkan Sustainable Development Goals (SDGs)", 54.

[240] Anasrudin, *Peran Yayasan Ruhiyat Sulaiman dalam Pembelajaran Pendidikan İslam di Lingkungan Anak Jalanan*, 54.

8.	Gelecek Ramazan ayında oruç tutarken nelere dikkat edeceksin?	- Sağlık durumum - İbadetlerim - Dengeli yaşam - Beslenme - Zaman ayırmada düzenli olma - Daha çok şükredeceğim - Oruç tutma ve çalışma arasında denge kuracağım	9 12 3 18 6 19 6	13 16 4 25 8 26 8
		Toplam	73	100

Gelecek Ramazan ayında oruç tutarken katılımcıların %13'ü sağlık durumu, %16'sı ibadetler, %4'ü dengeli yaşam, %25'i beslenme, %8'i zaman ayırmada düzenli olma, %26'sı daha çok şükretme, %8'i oruç tutma ve çalışma arasında dengeli olmaya dikkat edeceğini ifade etmiştir.

Tablodaki 2., 3., ve 4. sorunun cevabının çoğu sokak çocuklarının örendikleri ibadetlere devam edeceklerini göstermiştir. Din eğitimi etkinlikleri sırasında alışkanlık haline getirilen ibadet uygulamaları, çocukların dini alanda sözlü ve ritüel özelliklerini optimize etmelerine yardımcı olur. İbadetlerin uygulanmasına alıştıkları gibi, zamanla ibadeti sadece bir ritüel olarak değil, aynı zamanda bir değer ve ahlak kavramı olarak da tanımlamaya başlarlar. Bu sayede, ibadetin gerçekçi bir anlamını kavrarlar. Kurumdan ayrıldıktan sonra bile bu ibadetlere olan taahhütlerini sürdürme konusunda kendi kendilerine bir bağlılık geliştirirler.

3. Ahlâka İlişkin Bulgular

3.1 Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Ahlâk Durumları

Mülakatta katılımcılara yöneltilen kurumlarda din eğitimi almadan önceki ahlâk durumu ile ilgili soruların cevaplarının dağılımı Tablo 5.5'te görülmüştür:

Tablo 5.5: Kurumlarda Din Eğitimi Almadan Önceki Sokak Çocuklarının Ahlâka İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
1.	En son ne zaman Allah'a şükrettin?	- Dün, namazda - Geçen hafta anne babayla görüştüğümde - Bugün, kahvaltıda - Bugün, namazda	6 1 10 17	8 2 13 23

		- Geçen ay yarışma kazandım - Burada kaldığımda şükretmeye başladım. - Şimdi her gün şükrediyorum - Geçen hafta kaza yaptığımda - Hatırlamıyorum - Dün yemek yiyebildiği için	1 19 8 1 3 7	2 26 11 2 4 9
		Toplam	73	100

Tabloda gösterildiği üzere katılımcılardan 6 çocuk (%8) en son dün, 1 çocuk (%2) geçen hafta anne basıyla görüştüğünde, 10 çocuk (%13) bugün kahvaltıda, 17 çocuk (%23) bugün namazda, 1 çocuk (%2) geçen ay yarışmayı kazanmış, 19 çocuk (%26) kurumda kaldığımdan beri, 8 çocuk (%11) her gün, 1 çocuk (%2) geçen hafta kaza yaptığında (bir şey olmamış), 7 çocuk (%9) dün yemek yiyebildiği için şükrettiğini, 3 çocuk (%4) ise en son ne zaman şükrettiğini hatırlamadığını ifade etmiştir.

Allport'a göre, çocuklar büyüdükçe, her şeyi somut düşünme zorunluluğundan kurtulup dinîn soyut yönlerini anlamaya başlarlar.[241] Kurumda gerçekleştirilen din eğitimi etkinlikleri aracılığıyla yapılan alışkanlıklar, sokak çocuklarının düşünme süreçlerinde somut düşünmeden soyut düşünmeye geçişlerinde etkili olmaktadır. [242] Din eğitimi sürecine başladıklarından beri, sokak çocukları artık dinin sembollerle sınırlı olmadığını düşünme yeteneğine sahip olmaya başlarlar. Dualarını sadece bir ritüel olarak değil, Allah'a daha yakın olmanın bir yolu olarak görmeye başlarlar.

2.	Daha önce alkol ya da uyuşturucu hiç kullandın mı?	- Kullandım - Kullanmadım	33 40	45 56
		Toplam	73	100

Bulgulara göre, sokaktayken çocukların %45'i alkol ya da uyuşturucu kullanmış, %56'sı kullanmamıştır. Ailelerinden uzakta oldukları için denetimsiz bir yaşam sürdüklerini ve istediklerini özgürce yapabildiklerini hissederler.[243] Sokaklarda yaşayan çocuklar arasında, sokak hayatının getirdiği zorluklardan, aile hasretinden, maddi sıkıntılardan, sevgi ve ilgi

[241] Karaca, *Dinî Gelişim Teorileri*, 27.

[242] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 54.

[243] Samara - Wuryaningish, "Motivasi Sembuh pada Anak Jalanan Korban Penyalahgunaan NAPZA".

eksikliğinden kaynaklanan ruhsal sorunlarla birlikte madde kullanımına bağlı ruhsal sorunlar da gözlemlenmektedir.				
3.	Eğitime katılmadan önce kötü alışkanlık var mıydı? Nelerdi?	- Evet, erteleme - Evet, uyuşturucu kullanma - Evet, ibadet bırakma - Evet, tembellik - Evet, anne baba ile konuşmama - Evet, namaz bırakma - Evet, hiçbir şey öğrenmeme - Evet, boşa zaman harcama - Evet, geceleri sokakta dolaşma - Evet, sigara içme - Evet, sağlığıma dikkat etmeme - Evet, temizliğe dikkat etmeme - Evet, kurallara uymama - Yok	4 7 9 6 3 5 2 3 6 2 10 12 2 2	5 10 12 8 4 7 3 4 8 3 14 16 3 3
		Toplam	73	100

Aynı soru "Önceki sende kötü alışkanlık var mıydı? Nelerdi?" için farklı cevabın sonucu iki kategoriye ayrılmıştır; toplam katılımcıların %97'si kendilerinde eskiden kötü alışkanlık bulunduğunu, %3'ü ise bulunmadığını ifade etmiştir.

Sokak çocukları, kendi yaşam tarzlarına yönelik bir bakış açısına sahiptir ve hayatta kalmak, toplumdan tanınma elde etmek için kendi yönergelerine ve sosyal davranış normlarına sahiptirler. Bu karakteristik, sokak çocuklarını, egemen kültüre karşı duran ve sapkın davranışlar sergileyen bireyler haline getirir.[244] Sokak çocuklarının günlük yaşamlarını sürdürdüğü ortam, sokak çocuklarını olumsuz alışkanlıklara yönlendirebilecek risklerle doludur. Bu ortamdaki din eğitimi eksikliği, kötü alışkanlıklara karşı bir filtre görevi görmez. Bu nedenle, sürekli olarak göz ardı edilirse, alışkanlıklar zorunlu bir karakteristik haline gelebilir.

[244] Astri, "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour", 153.

4.	Ne zaman doğru olanı yapmak üzerine odaklanmaya başladın?	- Burada kaldığımdan beri - Burada dinî öğrendiğimden beri - Namaz kıldığımdan beri - Hocamızın öğrencisi olduğumdan beri - Kur'an öğrendiğimden beri - On yaş olduğumdan beri - Yaklaşık on dört yaş olduğumdan beri - Uyuşturucu kullanmayı bıraktığımdan beri - 10.sınıfta olduğumdan beri - Dokuz yaş olduğumdan beri	9 18 8 17 5 3 1 9 1 2	12 24 11 23 7 4 2 12 2 3
		Toplam	73	100

"Ne zaman doğru olanı yapmak üzerine odaklanmaya başladınız?" en çok verilen cevap (%24) "Burada dinî öğrendiğimden beri" ifadesidir. Onu takip eden ifade "Hocamızın öğrencisi olduğumdan beri" (%23), "Uyuşturucu bıraktıktan sonra" (%12), "Burada kaldığımdan beri" (%12), "Namaz kıldığımdan beri" (%11), "Kur'an öğrendiğimden beri" (%7), "On yaş olduğumdan beri" (%4), "Dokuz yaş olduğumdan beri" (%3), "10.sınıfta olduğumdan beri" (%2), "Yaklaşık on dört yaş olduğumdan beri" (%2) ifadesi olmuştur. Verilere baktığımızda katılımcıların çoğu kurumda din eğitimi etkinliklerine katıldığı sürecinde doğru olanı yapmak üzerine odaklanmaya çalışmaktadır.

Din eğitimine katıldıktan sonra sokak çocukları yavaş yavaş iyi davranışlar sergileme konusunda farkındalık kazanmaya başlarlar. [245] Kurumda, sokak çocukları karakter gelişimi ve ahlaki eğitim için uygun bir ortam bulurlar.

[245] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 82.

3.2 Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Ahlâk Durumları

Mülakatta katılımcılara yöneltilen kurumlarda din eğitimi aldıktan sonraki ahlâk durumu ile ilgili soruların cevaplarının dağılımı Tablo 5.6'da görülmüştür:

Tablo 5.6: Kurumlarda Din Eğitimi Aldıktan Sonraki Sokak Çocuklarının Ahlâka İlişkin Görüşlerinin Dağılımı

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
1.	Günlük hayatında yapacağın işlerde Allah'ın senin nasıl davranmanı istediğini düşünerek karar veriyor musun?	- Düşünerek karar veriyorum - Allah'ın sevip sevmediğine göre karar veriyorum - Düşünmeden karar veriyorum	57 16 0	78 22
		Toplam	73	100
Katılımcıların %78'i "Günlük hayatında yapacağın işlerde Allah'ın senin nasıl davranmanı istediğini düşünerek karar veriyor musun?" sorusuna düşünerek karar verdiğini cevap vermiştir. %22'si ise aynı soruya "Allah'ın sevip sevmediğine göre karar veriyorum" ifadesini tercih etmiştir. Bulgulara göre din eğitimine katılan sokak çocukları günlük hayatta Allah'ın sevip sevmediğine göre davranma önemli olduğuna, din ve ahlâkın birbirlerine bağlı olduğuna, dinî inancın ahlâka yansıtması gerektiğine inanmaktalardır. Din eğitiminin bu fikrinin oluşmasını etkili olduğu söylenebilir.				
2.	En sevdiğin iyi alışkanlığın neler?	- Paylaşma - Daha sabırlı olma - Ders çalışma (öğrenme) - Dua ve kısa sure ezberleme - Kur'an okuma - Daha gayretli olma - Şükretme	24 3 17 8 5 9 7	34 4 23 11 7 12 10
		Toplam	73	100
Katılımcılardan 24 çocuk (%34) paylaşma, 3 çocuk (%4) daha sabır olma, 17 çocuk (%23) ders çalışma, 8 çocuk (%11) dua ve kısa sure ezberleme, 5 çocuk (%7) Kur'an okuma, 9 çocuk (%12) daha gayretli olma, 7 çocuk (%10) şükretmeyi en sevdiği alışkanlık olarak tercih etmiştir.				

Katılımcılar sokaktan kuruma geçip eski kötü olan alışkanlığı bırakarak yeni yaşam tarzı sürdürmeyi çalışmaktalardır. Kurumdaki din eğitimi çeşitli etkinlikler düzenleyerek sokak çocuklarının düzenli yaşam sürdürmelerini sağlamaktadır.				
3.	Hangi durumlarda şükrediyorsun?	- Her küçük şeye bile - Her namaz kıldıktan sonra - Her gün - Rızık - Öğrenebildiğim için şükrediyorum - Yiyebildiğim için şükrediyorum - Mutlu zamanda - Anne baba ile görüştüğümde - Aile ile konuştuğumda - Sınavdan geçtiğimde - Sorunları çözebildiğimde	8 14 11 9 5 9 6 5 3 1 2	11 19 15 12 7 12 8 7 4 2 3
		Toplam	73	100
Katılımcıların çoğu (%19) namaz kıldıktan sonra şükrettiğini ifade etmiştir. Onu takip eden ifade "Her gün" (%15) , "Yiyebildiğim için şükrediyorum" (%12), "Rızık" (%12), "Her küçük şeye bile" (%11), "Mutlu zamanda" (%8), "Anne baba ile görüştüğümde" (%7), "Öğrenebildiğim için şükrediyorum" (%7), "Aile ile konuştuğumda" (%4), "Sorunlardan başa çıkabildiğimde" (%3), "Sınavdan geçtiğimde" (%2) ifadesi olmuştur. Din eğitimi veren kurumlar sokak çocuklarına özellikle namaz katıldıktan sonra şükretmeyi alıştırmaktadır. Bunun yanı sıra, kurumdaki din eğitimciler bir örnek olarak sokak çocuklarına şükretmeyi göstermektedir.				
4.	Doğruluk kavramını nasıl tanımlarsın? Senin için doğruluk ne anlama geliyor?	- Allah'ın yapmamızı istediği şeyler - İyi ve doğru işler - Allah'ın sevdiği şeyler - İçten, dürüst işler - Allah'ın yoluna uygun şeyler - Dinîye uygun şeyler	8 23 19 3 5 12	11 31 26 4 7 16

		- Diğer insana iyi yapılan işler - İnsan'ın gayretli öğrendiği şeyler	2 1	3 2
		Toplam	73	100

Tabloda görüldüğü üzere çocukların doğruluk tasavvurları ile ilgili çeşitli ifade bulunmaktadır. Katılımcıların verdikleri cevaplardaki ifadeler esas alınarak iki kategoriye ayrılmıştır. Sayısı 8 (%11) "Allah'ın yapmamızı istediği şeyler" ifadesi, sayısı 19 (%26) "Allah'ın sevdiği şeyler" ifadesi, sayısı 5 (%7) "Allah'ın yoluna uygun şeyler" (%7) ifadesi, sayısı 12(%16) "Dinîye uygun şeyler" ifadesi iman etme ve dinî yerine getirme kategorisinde barınmaktadır. Sayısı 23 (%31) "İyi ve doğru işler" ifadesi, sayısı 3 (%4) "İçten, dürüst işler" ifadesi, sayısı 2 (%3) "Diğer insana iyi yapılan işler" ifadesi, sayısı 1 (%2) "İnsanın gayretli öğrendiği şeyler" ifadesi doğruluk ahlaki vasıflar ve davranışlar kategorisinde barınmaktadır.

Verilen cevaplardan oluşturulan kategorilere göre çocukların %60'ı doğruluk tarifini iman etmesi ve dinî yerine getirmesine göre, %40'ı ahlaki vasıflar ve davranışlara göre yapmıştır.

No.	Soru	Kategoriler	Sayı	%
5.	Gelecekte yapacakların hususunda Allah'ın senin nasıl davranmanı istediğini düşünerek karar verecek misin?	- Evet - İnşallah	49 24	67 33
		Toplam	73	100

Katılımcıların tümü gelecekte Allah'ın istediği davranışlara göre düşünerek karar vereceğine inanmaktadır. Kurumdaki din eğitimi sokak çocuklarının geleceğe bakış açılarını etkilemektedir. Din eğitimi etkinliklerinden sokak çocuklarının öğrendikleri nasıl karar vereceklerine yansıtmaktadır.

Din duygusu sağlıklı bir şekilde gelişmediğinde bireyin hayatı anlamlandırmada sıkıntı çekeceği kaçınılmazdır.[246] Din eğitimine katıldıktan sonra, çocukların duyguları sağlık bir şekilde gelişmekte, sokak çocuklarının düşünerek karar alıp yapacaklarına yardım etmektedir.

6.	Varsayalım ki, çok zengin oldun ama Allah'a hiç şükretmiyorsun; yine	- İhtiyaçlarıma karşılayacak kadar zenginliğim var ve	69	95

[246] Kılavuz - Yılmaz, "Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi", 125.

	varsayalım ki, ihtiyaçlarına karşılayacak kadar zenginliğin var ve Allah'a şükretmeyi seven bir insansın. Bu ikisinden hangisini tercih edersin?	Allah'a şükretmeyi seven bir insanım - Zengin oldum ama Allah'a hiç şükretmiyorum - Bilmiyorum	 0 4	 0 5
		Toplam	73	100
Katılımcılara aynı soru sorulurken %95'i "İhtiyaçlarıma karşılayacak kadar zenginliğim var ve Allah'a şükretmeyi seven bir insanım", %5'i "bilmiyorum" ifasini kullanarak cevap vermiştir. Sokak çocuklarının özelliklerinden biri, aile ekonomisine odaklanarak eğitimi terk etmeleridir. Ancak kurumdaki din eğitimi süreci ilerledikçe, sokak çocuklarının dünyevi meselelere odaklanma eğilimi, dinin etkisiyle değişmeye başlar. Sokak çocuklarının değişen bakış açısı, yaşam tarzı seçimlerini daha bilge ve ahlaki bir şekilde etkiler.				
7.	Geçmişten daha iyi bir insan olmak için ne yapacaksın?	- Daha gayretli öğreneceğim - İbadet etmeye devam edeceğim - İyilik yapmakyı alışacağım - Her zaman Allah'ı hatırlamaya çalışacağım - İyilik yapmaya odaklanacağım - Dinî öğreneceğim - Sık sık hocaya gelip danışacağım	21 8 6 9 7 17 5	29 11 8 12 10 23 7
		Toplam	73	100
"Geçmişten daha iyi bir insan olmak için ne yapacaksın?" sorusuna katılımcılardan 21 çocuk daha gayretli öğreneceğini, 8 çocuk (%11) ibadet etmeye devam edeceğini, 6 çocuk (%8) iyilik yapmayı alışacağını, 9 çocuk (%12) her zaman Allah'ı hatırlamaya çalışacağını, 7 çocuk (%10) iyilik yapmayı unuttuğunda kendisini hatırlatacağını, 17 çocuk (%23) daha derin dinî öğreneceğini, 5 çocuk (%7) sık sık hocaya gelip danışmanlık yapacağını diyerek cevap vermiştir. Verilerden esas alınarak çocukların %46'sı geçmişten daha iyi bir insan olmak için Allah'a yaklaşma yolunu, %54'ü iyi alışkanlık katma yolunu tercih etmektedir.				

8.	Doğruluk kavramının hayatının farklı alanlarında nasıl yansıdığını düşüneceksin?	- İyilik yapacağım - Tembellikten kurtulacağım - Allah rızası için davranacağım - Allah'ın sevdiği şeylere göre davranacağım - Dinîye uygun olan şeyler yapacağım - İyilik yapmakta daha sabırlı olacağım - İbadet edeceğim, Allah, hoca, anne babanın söylediklerine göre davranacağım - Her zaman her yerde öğreneceğim	17 8 11 12 10 3 7 5	23 11 15 16 14 4 10 7
		Toplam	73	100
Verilerden katılımcıların tümü farklı ifadeler kullanarak doğruluk kavramının hayatına yansıdığına inanmaktadır. Bunlardan ifade "Gayretli iyilik yapacağım" (%23), "Tembellik bırakacağım" (%11), "Allah rızası için davranacağım" (%15), "Allah'ın sevdiği şeylere göre davranacağım" (%16), "Dinîye uygun olan şeyler yapacağım" (%14), "İyilik yapmakta daha sabırlı olacağım" (%4), "İbadet edeceğim, Allah, hoca, anne babanın söylediklerine göre davranacağım" (%10), "Her zaman her yerde öğreneceğim" (%7) ifadesi olmuştur.				

Konu ile ilgili yapılmış araştırmalar birlikte değerlendirildiğinde sokak çocukları için din eğitimi almanın ciddi bir ihtiyaç olduğu, din eğitiminin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini etkilediği görülmektedir. Bir çocuğun dinî duygu ve düşüncesi büyük ölçüde çevresinden etkilenir. Doğuştan dinî bir potansiyele sahip her çocuk, farklı dinî deneyimleri yaşayabilir. Ancak, ailedeki din eğitimi, eğitim kurumları ve toplumun rolü, çocuğun dinî duygu ve düşünce gelişiminin şekillendirmesini kolaylaştırabilir. Aile, toplum, örgün ve yaygın eğitim kurumları, devlet, insanlık ve dinî kurumlar, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişiminin sağlanmasında önemli bir rol

oynayabilir. Belirli yaklaşımlar ve eğitim modelleri kullanılarak, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi en uygun düzeyde desteklenebilir.[247]

[247] Fatimah, *Keberagamaan dan Pola Pendidikan Agama Anak Jalanan*, 124.

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

1. Sonuç ve Tartışma

İnsan yaratılış itibariyle Yüce bir güce inanma eğilimiyle doğar. Bu fıtrat, aile, eğitim ve çevre gibi dış faktörler tarafından aktive edilmesi gereken bir potansiyeldir. Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, bu dinî potansiyeli erken yaşlarda etkinleştirmede önemli rol oynar. Sokak çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimi süreci, normal bir çocukta olması gerektiği gibi değildir. Ancak, birçok yoksunluklara sahip sokak çocukları, resmi veya sosyal teşekküllerin tarafından oluşturulan kurumların sunduğu din eğitimi programlarına katılarak, engellenen veya durmuş olan dini gelişim süreci yeniden başlayabilir.

Sokak çocuğu, din eğitimi alırken maddi ve manevi arınmanın ve temizliğin önemini dikkat çekilmektedir. Böylece toplum tarafından kabul edilmek ve topluma yeniden katılmak için korunması gereken bir değer olduğunun farkındadırlar. Ayrıca, dinin öğrettiği temizlik bilincinin sağlık ve iç huzur sağlayacağına inandıklarını ve bu da ahlaklı bir insan olmalarına yardımcı olacağını fark etmişlerdir.[248]

Kurumlar tarafından gerçekleştirilen din eğitimi sadece sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda onların ebeveynleri ile ilişkisinin iyileşmesinin de önemli bir aracıdır. Ebeveynden ve aileden gelen eğitim, çocuğun topluma entegrasyonu için temel bir zemindir. Dolayısıyla sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, hem bireyin gelişimi hem de toplumsal yapıya uyum sağlamak için önemli bir motivasyondur.

Tasawuf Underground'daki bir sokak çocuğuyla yapılmış mülakata göre, sokak çocukları çeşitli din eğitimi etkinliklerine katıldıktan sonra, davranışlarda öz denetim zamanla ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamıştır. Al-Abror yarı-yol evinde yapılmış araştırmalar ise önceden planlanmış bir dizi etkinliklerle düzenlenen din eğitiminin, sokak çocuklarının ahlâklarını etkili olduğunu göstermiştir.[249] Zidni'nin "Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan" adlı yaptığı çalışmada *Majelis taklim'*de din eğitimi faaliyetlerinin uygulanmasında öğretmenlerin üretkenliği, katılan sokak çocuklarının ahlâkını düzeltmeye yardımcı olmaktadır.[250]

Mülakata katılan sokak çocuklarına göre eğitim süreci boyunca verilen dinî öğretilerle ahlâkın geliştirilmesine, inancın güçlendirilmesine ve ibadetin artırılmasına odaklanan din eğitimi faaliyetleri, sokak çocuklarının uyuşturucu bağımlılığından kurtulmalarına yardımcı olmaktadır. Mega

[248] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*.
[249] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*.
[250] Zidni, *Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan*.

Kusumawati'nin yaptığı araştırmaya göre sokak çocuklarından uyuşturucu bağımlılığı açısından en yüksek risk altında *punk* grupları yer almaktadır.[251]

Cakarta'daki sokaklarda zamanlarını geçiren sokak çocukları uzun süredir eğitimi bırakmış durumdadır. Din eğitimi aracılığıyla, sokak çocukları eğitimin kendileri için ne kadar önemli olduğunun farkına yeniden varmakta, para kazanmaktan daha önemli olduğunu anlamaktadırlar. Anasrudin'in "Peran Yayasan Ruhiyat Sulaiman Dalam Pembelajaran Pendidikan Islam di Lingkungan Anak Jalanan" adlı yaptığı araştırmada sokak çocuklarının para kazanmak isteği din eğitiminin engelleyici bir faktörü olarak değerlendirilmektedir.[252]

Bulgulara göre Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren kuruluşlar bulunmaktadır. Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi sunan bazı devlet kurumları arasında *Social Development Center for Street Children* (SDC)*, Panti Sosial Bina Remaja Taruna Jaya,* ve *Bina Insan Bangun Daya 2 Cipayung* gibi kurumlar yer almaktadır. Bu kurumlar Sosyal İşler Bakanlığı'nın yönetimi altında bulunmaktadır ayrıca Milli Zekât Kurumu'na ait Sekolah Cendekia BAZNAS da bu kurumlar arasındadır. Cakarta'da, sokak çocuklarına din eğitimi sağlama faaliyetini öne çıkaran vakıfların arasında ise Al-Abror Vakfı, Ruhiyat Sulaiman Vakfı, ERBE Vakfı bulunmaktadır. Pondok pesantren, Endonezya'nın kendine özgü din eğitimi kurumları olan yaygın eğitim kurumlardır. Cakarta'da, sokak çocuklarına din eğitimi veren en az iki pesantren bulunmaktadır: *Pondok Pesantren Tasawuf Underground* ve *Pondok Pesantren Bina Insan Kamil*. Cakarta'da, yerel halk tarafından yetim, sokak çocukları, terkedilmiş çocuklar ve diğer dezavantajlı çocuklar için rahat bir ortam sağlama motivasyonuyla inşa edilen çocuk evleri bulunmaktadır. Bu çocuk evleri genellikle hem yaygın hem de örgün eğitim programları sunmaktadır. Sokak çocuklarına din eğitimi düzenleyen çocuk evlerinden biri de *Cahaya Anak Negeri'*dir. Resmi kuruluşlar yanı sıra, Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi veren gönüllülük ya da sivil kuruluşlar da görülmektedir. Yarı-yol evi, gönüllülük hareketi, *majelis taklim,* ve geçici program gibi kuruluşlar din eğitimi düzenleyerek sokak çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimlerinde rol oynamaktadır.

Sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin düzenlenmesinin ana amacı, sokak çocuklarına uygun bir eğitim hakkı verilmesidir. Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinlikleri din eğitiminin uygulanması, sokak çocuklarına günlük yaşamlarında dinî değerleri kazandırmayı, ruhsal ve manevi sağlıklarını artırmayı, ahlak eğitiminin gerçekleştirilmesi, sokak çocuklarının dinî duygu ve düşünce gelişimini desteklemeyi amaçlanmaktadır.

Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi düzenleyen kurumlar, eğitim sürecinde dersler hazırlamıştır. Her kurumun, sokak çocuklarına vereceği din eğitimi derslerinin arasında benzerlikler ve

[251] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 42.
[252] Anasrudin, *Peran Yayasan Ruhiyat Sulaiman dalam Pembelajaran Pendidikan İslam di Lingkungan Anak Jalanan*, 54.

farklılıklar bulunmaktadır. İnanç ve Tevhit, Kur'an, Hadis, Ahlak, Peygamberlerin Kıssaları, Fıkıh ve Tarih gibi dersler Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerinde verilmektedir.

Sokak çocuklarına yönelik din eğitimi, çocukların özelliklerine uygun öğrenme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmektedir. Cakarta'da sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerinde anlatma yöntemi, tartışma ve soru-cevap, uygulamalı, kıssa, alışkanlık edinme yöntemi, *Spiritual Islamic System* gibi yöntemler kullanılmaktadır.

Dersler dışında gerçekleştirilen din eğitimi etkinlikleri; dinî öğretim öğrenim ve manevi rehberlik, ibadet uygulamaları, zikir, Kur'an ve hadis eğitimi, *hadroh* sanatı, dinî kutlanması gibi etkinlikler düzenlenmektedir.

Mülakata katılan sokak çocuklarının profiline göre, çoğu (%71) en az 2 yıl boyunca hatta daha uzun süre kurumlarda din eğitimi almıştır. Din eğitimi başarıyla tamamlamak için oldukça uzun bir süreye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Siti Nur Adilawahdah'ın yaptığı araştırmada sokak çocuklarının ahlâk gelişimlerini etkilemek için din eğitiminin 2-3 yıl süreye ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir.[253] Din eğitimi planlı, uzun vadeli ve sürekli bir süreç olduğundan, bu sürecin kısa bir sürede tamamlanması mümkün değildir. Bu durum, devlet dışı kurumların sadece sınırlı sayıda sokak çocuğunu din eğitimi programına kabul edebilmesinin nedenidir. Çünkü sokak çocuklarının büyük bir sayı olarak kabul edilmesi, din eğitimi etkinliğinin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi üzerindeki etkisini azaltabilir.

Bu araştırmanın temel problemi sokak çocuklarına yönelik din eğitimi etkinliklerinin dinî duygu ve düşüncenin gelişimlerini etkisini incelemektir. Bunu yaparken de bu alanda yapılmış çalışmaların verileri ile bizim elde ettiğimiz verileri değerlendireceğiz.

Tablo 5.1'de kurumlarda din eğitimi almadan önceki sokak çocuklarının dinî inancı durumları gösterilmektedir. Bu araştırmada katılımcıların çoğu (%25) programa katıldıktan sonra Allah'ın varlığını ve birliğini fark etmeye başladığı gösterilirken Hatice Dülgeroğlu'nun yaptığı araştırmada[254] çocukların çoğu (%30) küçüklüğünden beri Allah'ın varlığını ve birliğini fark etmeye başladığı gösterilmiştir. Bu da göstermektedir ki öğretilen dinî bilgileri sokak çocuklarının Allah inancına etkisi vardır. Ancak, sokak çocuklarının %62'si daha önce Allah'ın insanı her zaman ve her yerde tehlikelere karşı koruyacağını düşünmemiştir. Bununla birlikte veriler genel olarak incelendiğinde programa katılmadan önce sokak çocuklarının Allah'a olan inançlarıyla ilgili karşılaştıkları zorlukları bırakmayı tercih ettikleri (%78) görülmektedir. Ayrıca, programa katılmadan önce sokak çocuklarının çoğu (%51) Hz. Muhammed ile ilgili bilgiye sahip değildir.

[253] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 59.
[254] Hatice, *Sokakta Çalışan Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği*, 88.

Tablo 5.2'de gösterildiği üzere sokak çocuklarının (%95) Allah'a karşı hissettiği sevgi, saygı, merak, bağlılık, sorumluluk gibi olumlu duyguları ifade edilmiştir. Buna göre din eğitimi almadan önceki Allah ile ilgili düşüncelerinde bir dönüşüm olmuştur. Kurumlarda din eğitimi almalarıyla birlikte, sokak çocukları (%100) Allah'ı daha iyi tanımaya çalışmışlardır. Kurumun verdiği din eğitimi sokak çocuklarının (%71) Allah arayışı sürecinde ve Hz. Muhammed'i tanımasında rol oynamaktadır. Katılımcıların çoğu (%40) hayatta olmasını isteyip olmayan işlerle karşılaştığında sabırlı olması gerektiğini düşünmektedir. Bu araştırmada programa katıldıktan sonra çocukların çoğu (%59) Allah'a inancıyla ilgili zorluklarla karşılaştığında hocalarına danışacakları gösterilirken Fitri Handayani'nin yaptığı araştırmada[255] çocukların %50'si bazı zamanlarda hocalarına danıştığı kaydedilmiştir. Eğer sokak çocukları, dinî sorularını veya sorunlarını çözebilecek uygun bir kişi bulamazlarsa, dinî inançlarından vazgeçebilir ve inançları terk edebilirler. Din eğitimi alanında uzman kişilerin varlığı, sokak çocuklarına dinî duygu ve düşünceleri hakkında konuşma, soru sorma, dertleşme ve tartışma imkânı sunmaktadır. Din eğitimi sayesinde mülakata katılanlar (%100) Hz. Muhammed'in kim olduğunu öğrenmiş ve günlük hayatta Hz. Muhammed'i örnek alacaklarını düşünmüşlerdir.

Tablo 5.1 ile Tablo 5.2 karşılaştırıldığında din eğitimi almadan önceki sokak çocuklarının Allah ve Hz. Muhammed ile ilgili duygu ve düşüncelerinde din eğitimi aldıktan sonra bazı gelişmeler olduğu görülmektedir. Siti Shofiah'ın "Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan" adlı araştırmasında Anak Kurnia Yarı-yol evinde gerçekleştirilen din eğitimine katılan sokak çocuklarının %81,5'inin Allah inancı ile ilgili duygu ve düşüncelerinin olumlu yönde geliştiği belirtilmektedir.[256]

Dinî inanca ilişkin sonuçlarına göre, din eğitimi aldıktan sonra Allah inancı ve Hz. Muhammed inancı gibi sokak çocuklarının dinî inançları yeterince gelişmiştir. Sokak çocuklarının Allah'a karşı hissettiklerinde daha çok korku duygulardan sevgi ve umut gibi olumlu duygulara dönüşmüştür. Bu duyguların Allah inancı üzerinde önemli bir etkisi doğrulanmaktadır. Bulgularda din eğitimine katılan sokak çocuklarının günlük hayatta davranışları örnek vererek Allah'a inancının günlük yaşamını etkilediği bulunmuştur. Bu da göstermektedir ki din eğitiminin sokak çocuğunun ilksel inancını güçlendirerek somut ve soyut düşünce ayırt etme yeteneğini etkisi tespit edilmektedir. Kurumda sunulan derslerden kaynaklanan Hz. Muhammed ile ilgili bilgi sokak çocuklarının inanç ve günlük davranışlarına katkı sağlamaktadır.

İbadete ilişkin verilere göre kurumlarda din eğitimi almadan önce sokak çocuklarının %42'si dua etmeye ihtiyaç duymamıştır. Uzun süre sokaklarda yaşayan ve sokak yaşamının etkisine maruz kalan çocuklar (%80), ibadetleri yerine getirmenin gerekli olmadığını düşünebilirler. Bazıları (%12), ezan okunduğunda çalışmayı durdurup ezanı dinlemiş, ancak namaz kılmamıştır. Bazıları (%8) ise namaz

[255] Handayani, *Peranan Pembelajaran Pendidikan agama Islam Terhadap Perilaku Anak Jalanan di Rumah Singgah Charity of Children Education*, 43.
[256] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 76.

kılmak istediklerinde camiye yaklaştıklarında toplum tarafından camiyi kirletecekleri düşünülerek alınmamıştır. Bu durum, sokak çocuklarının ibadet farkındalığı üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Siti Shofiah'ın yaptığı araştırmaya göre sokak çocuklarının %86.72'si ibadet farkındalığına varmıştır.[257]

Sokak çocuklarının %64'ü sokaktayken Ramazan ayında hiç oruç tutmamıştır. Tablo 5.4'te çocukların bir kuruma yerleştirilip din eğitimi aldıktan sonra, namaz kılma, dua etme, oruç tutma ve Kur'an okuma gibi ibadetleri yerine getirdiklerini gösterilmektedir. Din eğitimine katılan sokak çocukları birçok günlük durumda dua etmeye ihtiyaç duymaktadır. Din eğitimi esnasında sokak çocuklarının ibadet alışkanlıkları artmaktadır. Sokak çocuklarının %59'u programa katıldıklarından sonra Kur'an okumaya öğrenmiştir. Bu eğitimler sayesinde, sokak çocukları düzenli ibadet etme fırsatını kazanmışlardır. Bunun yanı sıra, bazı zamanlarda kurumun çevresindeki toplumla birlikte cemaatle namaz kılmaktadırlar.

Din eğitimine katılan sokak çocukları ibadette temizliğin önemini öğrendikten sonra toplumun bir parçası olarak tekrar kabul edilmektedir. İbadet etmek çocukların manevi duygularını harekete geçirmektedir. Sokaktayken ibadetlere önem vermemiş olan sokak çocuklarının %80'i din eğitimi aldıktan sonra ibadetlerin onları Allah'a yaklaştırdığını düşünmektedir. Hatice Dülgeroğlu'nun yaptığı araştırmada sokakta çalışan çocukların (%57,69) kendilerini Allah'a yakın hissettikleri anların çoğunlukla ibadet ettikleri zamanlar olduğu belirtilmiştir.[258] İbadet yapmak için uygun ortam oluşturulduğunda sokak çocukları ramazan ayında oruç tutmanın hazzını tatmışlardır. Tablo 5.4'te ise sokak çocuklarının ibadetlere önem verdiğini sergilenmektedir. Ancak, 2020 yıllında Nur Ossa Velina'nın yaptığı araştırmaya göre din eğitiminin yoğunluğunun sokak çocuklarının ibadetleri yerine getirmeleri üzerindeki etkisi %31,6'dır.[259]

İbadete ilişkin bulgulara göre kurum tarafından gerçekleştirilen düzenli ibadetler uygulama etkinliğinin adına olsa da zaman gittikçe din eğitimi aldıktan sonra sokak çocuklarının ibadetleri yerine getirdikleri manevi duygularını harekete geçirmektedir. Araştırmanın sonuçları din eğitimine katılan sokak çocuklarının kendilerinden daha güçlü bir varlığa sığınma ihtiyacı duyduklarını, birçok şeye güç yetiremediklerinin bilincinde olduklarını ve bu bilinçli ibadetleri yerine getirerek Allah'a teslim olduklarını göstermektedir. Bulgularda dikkat çeken ibadette önemli olan temizlik sokak çocuklarının toplumun bir parçası olarak yeniden kabul edilmelerini sağlamaktadır.

Kurumlarda din eğitimi almadan önce sokak çocuklarının %45'i alkol veya uyuşturucu kullanmıştır. Bunun yanı sıra sokaktayken farklı ifade kullanarak kötü alışkanlıklarını belirtmişlerdir. Bu ifadelerden 4'u (%5)"erteleme", 7'i (%10) "uyuşturucu kullanma", 9'u (%12) "ibadet bırakma",

[257] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 78.
[258] Hatice, *Sokakta Çalışan Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği*, 93.
[259] Velina, *Pengaruh Intensitas Bimbingan Agama Terhadap Pengetahuan Agama Anak Jalanan Di Panti Sosial Bina Remaja Taruna Jaya 2 Dinas Sosial DKI Jakarta*, 137.

6'sı (%8) "tembellik", 3'ü (%4) "anne baba ile konuşmama", 5'i (%7) "namaz bırakma", 2'si (%3) "hiçbir şey öğrenmeme", 3'ü (%4) "boşa zaman harcama", 6'sı (%8) "geceleri sokakta dolaşma", 2'si (%3) "sigara içme", 10'u (%14) "sağlığıma dikkat etmeme", 12'si (%16) "temizliğe dikkat etmeme", 2'si (%3) "kurallara uymama" ifadesidir. Bulgulara göre sokak yaşamı çocukları kötü alışkanlıklara, risklere ve tehlikelere yönlendirebilecek bir ortamdır. Sokak yaşamına uyum sağlamak amacıyla çocukların kendilerini sapkın davranışlara yönlendirmiştir. Sokaklarda yaşayan çocuklar arasında, sokak hayatının getirdiği zorluklardan, aile hasretinden, maddi sıkıntılardan, sevgi ve ilgi eksikliğinden kaynaklanan ruhsal sorunlarla birlikte madde kullanımına bağlı ruhsal sorunlar da gözlemlenmiştir. Megakusumawati'nin "Pembinaan Akhlak Pada Punker" adlı araştırmasında sokaktayken alkol veya uyuşturucu kullanmış olan sokak çocuklarına yönelik din eğitiminde bir rehabilitasyon yöntemi olarak tasavvuf yaklaşımının kullanılması gerektiği belirtilmiştir.[260]

Tablo 5.6'da görüldüğü gibi din eğitimine katılan sokak çocukları (%22) günlük hayatta Allah'ın sevip sevmediğine göre davranma önemli olduğuna, din ve ahlâkın birbirine bağlı olduğuna, dinî inançlarının ahlâka yansıması gerektiğine inanmaktadır. Bu düşünceden yola çıkarak, sokak çocukları alkol ve uyuşturucu kullanma, sigara içme, ibadeti bırakma gibi kötü alışkanlıkları yavaş yavaş bırakmaktadır. Bununla birlikte ahlâklı olma (%50), ders çalışma (%23), dua etme (%11), Kur'an okuma (%7), şükretme (%10) gibi iyi alışkanlıklara odaklanmaya başlamaktadır.

Sokak çocukları din eğitimine katıldıkça iman etme ve dini yerine getirme, ahlâki vasıflar ve davranışlar gibi kavramlarla doğruluğu tanımlayarak geçmişten daha iyi bir insan olmak istediklerini dile getirmişlerdir. "İyilik yapacağım" (%23), "Tembellik bırakacağım" (%11), "Allah rızası için davranacağım" (%15), "Allah'ın sevdiği şeylere göre davranacağım" (%516), "Dinîye uygun olan şeyler yapacağım" (%14), "İyilik yapmakta daha sabırlı olacağım" (%4), "İbadet edeceğim, Allah, hoca, anne babanın söylediklerine göre davranacağım" (%10), "Her zaman her yerde öğreneceğim" (%7) gibi ifadelerini kullanarak sokak çocukları günlük hayatta doğruluk kavramını yansıtmaya çalıştığını söylemektelerdir. Siti Shofiah'ın yaptığı araştırma sokak çocuklarının %79,54'ü hayatta doğruluk kavramını yansıtmaya çalıştığını tespit ederek bu çalışmayı desteklemektedir.[261]

Sokaktayken para kazanmaya odaklanan sokak çocuklarının %95'i kurumda din eğitimine katıldıktan sonra yeterince ihtiyaçlarını karşılayacak kadar zenginliğe sahip olmak ve Allah'a şükretmeyi seven bir insan olmak düşüncesine sahiptir. Sonuç olarak, her ne kadar sokaktayken kötü alışkanlığa sahip olsa da din eğitimi aldıktan sonra sokak çocukları daha iyi bir insan olmak için çaba göstermektedir. Siti Nur Adilawahdah'ın "Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan" başlıklı araştırmasında kurumda din eğitiminin sıklığının ve etkinliklerin

[260] Kusumawati, *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*, 51.
[261] Shofiah, *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*, 79.

çeşitliliğinin sokak çocuklarının ahlâk gelişimlerini etkilediği belirtilmiştir.[262] Başka bir deyişle, sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin gerçekleştirilmesinde zaman ayırma ve etkinlik seçimi gibi planlı hazırlıklar önemlidir.

Bulgulardan esas alınarak kurumdaki din eğitimi çeşitli etkinlikler sokak çocuklarının düzenli yaşam sürdürmelerini sağlamaktadır. Din eğitimi aldıktan sonra günlük hayatta iyi alışkanlıklar sergilenerek sokak çocuklarının ahlâk gelişimleri istenilen düzeyde gelişmektedir. Sokak çocuklarının ahlâklı olmaları model alma yöntemiyle (kurumdaki eğiticilere görerek, danışarak) gelişmiş olsa da aileleri ile ilişkisi yeniden kurulabilmektedir. Sokaktayken para kazanmaya odaklı olan sokak çocuklarının kurumdaki din eğitimine katılınca düşünceleri zaman gittikçe daha bilge ve ahlâki yönüne değişmiştir. Ayrıca, sokak çocuklarının din eğitiminde elde ettiği dinî bilgiler ve faaliyetler kendi içlerinde ahlâkın oluşmasına yol açmaktadır.

Araştırmanın sonucu, sokak çocuklarına yönelik din eğitiminin dinî duygu ve düşüncenin gelişimini etkilemesinde başka değişkenlerin de bulunduğuna işaret etmektedir. Araştırma sonuçları, din eğitiminin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi üzerinde etkili olduğunu gösterse de, din eğitiminin devamlılığı ve sürdürülebilirliği birçok faktörden etkilenmektedir. Ayrıca, din eğitiminin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi üzerinde etkili olabilmesi için gereken süre oldukça uzundur. Görüşmeye katılan sokak çocuklarının çoğu (%71), kurumda bir yıldan fazla bir süredir ikamet etmektedir. Ancak, bir yıldan az süredir kurumda ikamet eden ve hatta tekrar sokağa dönme ihtimali olan çocuklar için din eğitiminin dinî duygu ve düşüncenin gelişimi üzerindeki etkisi farklı sonuçlar gösterebilir. Ayrıca, sokak çocuklarının din eğitimi süresince gösterdikleri dinî duygu ve düşüncenin gelişimi, kurumun gözetimiyle desteklenmektedir. Katı bir gözetim olmadan, sokak çocukları din eğitiminin tüm faaliyetlerine ciddi bir şekilde katılmayabilirler. Bu durumda, din eğitimi faaliyetlerinin sokak çocuklarının dinî duygu ve düşüncenin gelişimi üzerindeki etkisi istenilen düzeyde olmayacaktır. Cakarta'daki sosyal ve dinî kurumların genel sayısıyla karşılaştırıldığında, sokak çocuklarına yönelik din eğitimi düzenleyen kurumların sayısı oldukça azdır. Bu durum, sokak çocuklarının özelliklerine uygun hizmet ve eğitim sunmak için gereken yüksek maliyetlerden kaynaklanmaktadır.

2. Öneriler

- Bu araştırmada elde edilen tüm sonuçlar, örneklem grubunun ve kullanılan araştırma yöntemlerinin temsil sınırlılığı içinde belirlenmiştir. Bu alanda yapılacak diğer araştırmalar ve bu araştırmalarda özelliklerin dikkate alınması, bu çalışmanın eksik kaldığı noktalarda destek sağlayarak tamamlayacaktır.

[262] Adilawahdah, *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*, 64.

- Araştırmaya diğer iller ve kurumlar dışında kalan sokak çocukları dâhil edildiğinde daha farklı sonuçlarının elde edilmesidir.
- Kurumlara maddi desteğinin devlet tarafından verilmesidir.
- Kurumlarda psikolog ve uzman pedagogların istihdam edilmesidir.
- Sokak çocuklarının maddi ve manevi gelişiminde toplumsal bilincin geliştirilmesi hususunda sosyal etkinlerin yapılmasıdır.
- Eğitim olanaklarının sokak çocuklarının özelliklerine ve gelişimlerine uygun hale getirilmesidir.
- Din eğitimi süreçlerinin planlı yapılması, programlı bir müfredatın hazırlanmasıdır.
- Sokak çocuklarını ve ailelerini eğitim yoluyla güçlendirme stratejinin devlet ve sosyal kurumlar tarafından uygulanmasıdır.

KAYNAKÇA

Adilawahdah, Siti Nur. *Peran Rumah Singgah dalam Upaya Peningkatan Pendidikan Akhlak Anak Jalanan*. Jakarta: UIN Jakarta, 2015.

Adri, Aguido - Harbowo, Nikolaus. "Anak Jalanan Masih Berkeliaran di Kota Kita". *Kompas.id*. 26 Kasım 2019. https://www.kompas.id/baca/utama/2019/26/anak-jalanan-masih-berkeliaran-di-kota-kita

Ağca, Hüseyin. *Ailede Eğitim*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.

Allport, Gordon W. *Birey ve Dini*. çev. Bilal Sambur. Ankara: Elis Yayınları, 2004.

Altaş, Nurullah - Arıcı, İ. "Din Eğitiminin Bilimselleşme Süreci". *Din Eğitimi*. ed. Nurullah Altaş - Mustafa Köylü. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017.

Altuntaş, Betül. *Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.

Aminuddin vd. *Membangun Karakter dan Kepribadian Melalui Pendidikan Agama Islam*. Yogyakarta: Graha Ilmu, 2006.

Anasrudin, Anasrudin. *Peran Yayasan Ruhiyat Sulaiman dalam Pembelajaran Pendidikan İslam di Lingkungan Anak Jalanan*. Jakarta: UIN Jakarta, 2017.

Ancok, Djamaluddin - Suroso, Fuad Nashori. *Psikologi Islam: Solusi Islam Akan Problem Psikologi*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar, 2005.

Astri, Herlina. "The Live of Street Children: Causative Factors, Way of Life and Vulnerabilitiy to Have Deviant Behaviour". *Pusat Pengkajian, Pengelolaan Data dan Informasi (P3DI), Sekretariat Jenderal DPR RI*, 145-155.

Atauz, Sevil. "Dünya Kentlerinin Yeni Olgusu: Sokak Çocukları". *Birikim Dergisi* 116 (Aralık 1998), 68-78.

Aydın, Muhammet Şevki. *Din Eğitimi Bilimi*. Kayseri: Kimlik Yayınlar, 2018.

Azadpur, Mohammad. *Reason Unbound On Spiritual Practice In Islamic Peripatetic Philosophy*. New York: State University of New York Press, 2011.

Azra, Hidayatulla. "İslamic Education in Indonesia". *Springer International Publishing*, 1-19.

Badan Narkotika Nasional. "Kerentanan Anak Jalanan dalam Menjadi Korban Penyalahgunaan Narkoba". 2021. kepri.bnn.go.id/kerentanan-anak-jalanan-dalam-menjadi-korban-penyalahgunaan-narkoba/

Badan Pusat Statistik Provinsi DKI Jakarta. *Penelitian Dampak Migrasi di DKI Jakarta 2004*. Jakarta: Badan Pusat Statistik Provinsi DKI Jakarta, 2004.

Black, Maggie. "Street and Working Children". *UNICEF*. Italy: UNICEF, 1993.

Bruinessen, Martin van. "Tradisionalist and Islamist Pesantrens in Temporary Indonesia". *The Madrasa in Asia*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2009.

Çağdaş, Aysel. "Sosyal Gelişim". *Çocuk ve Ergende Sosyal ve Ahlak Gelişimi*. ed. Ramazan Arı. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2002.

Çapçıoğlu, İhsan. *Dezavantajlı Gruplar Psiko-Sosyal ve Manevi Bakım*. ed. Fatma Zeynep Bilen. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Darajat, Zakiah. *Ilmu Jiwa Agama*. Jakarta: Bulan Bintang, 2005.

Daulay, Haidar Putra. *Pemberdayaan Pendidikan Agama Islam di Sekolah*. Jakarta: Kencana, 2016.

Daulay, Haidar Putra. *Sejarah Pertumbuhan dan Pembaharuan Pendidikan Islam di Indonesia*. Jakarta: Kencana, 2014.

Demirkol, Nursena. *Sosyal Hayata Katkısı Açısından Din Eğitimi*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, 2020.

Departemen Sosial Republik Indonesia. *Buku Panduan Pengumpulan dan Pengolahan Data Penyandang Masalah Kesejahteraan Sosial Serta Potensi Sumber Kesejahteraan Sosial*. Jakarta: Departemen Sosial Republik Indonesia, 2002.

Departemen Sosial Republik Indonesia. "Pedoman Penanganan Anak Jalanan dan Perempuan". Departemen Sosial Republik Indonesia, 2004.

Devras, Eri vd. "Tingkat Self Esteem Pada Anak Jalanan di Jakarta". *Aspirasi* 4/1 (2013), 75-82.

Dewan Penyusun Ensiklopedi Islam. "Majelis Taklim". *Ensiklopedi Islam*, ts.

Djaelani, H. A. Timur. *Peningkatan Mutu Pendidikan dan Pembangunan Perguruan Agama*. Jakarta: Dermaga, 1980.

Doğan, Recai. *Din Eğitimi El Kitabı*. ed. Remziye Ege. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Eliade, M. *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*. çev. M Aydın. İstanbul: Din Bilimleri Yayınları, 2004.

Ertürk, Selahattin. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: EDGE Akademi Yayınları, 2016.

Fatimah, Rida Nur. *Keberagamaan dan Pola Pendidikan Agama Anak Jalanan*. Semarang: Walisongo İslam Üniversitesi, 2018.

Fowler, James. *İman Bilincinin Evreleri*. çev. Ali Ulvi Mehmedoğlu. İstanbul: Marmara İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.

Geertz, C. *Religion As A Cultural System*. Fontana Press, 1993.

Genç, Fatih - Muhiddin, Okumuşlar. *Din Eğitimi'nin Bilimselleşmesi*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Gubernur Provinsi Daerah Khusus Ibukota Jakarta. Pembentukan Organisasi dan Tata Kerja Panti Sosial Asuhan Anak Putra Utama, Pembentukan Organisasi dan Tata Kerja Panti Sosial Asuhan Anak Putra Utama (Kanun No. 709). *279* (2014).

Güngör, Mehmet. *Mersin'de Sokakta Yaşayan ve Çalışan Çocuklar Sorunlar ve Çözümler*. Mersin: Mersin Valiliği, 2009.

Handayani, Fitri. *Peranan Pembelajaran Pendidikan agama Islam Terhadap Perilaku Anak Jalanan di Rumah Singgah Charity of Children Education*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2015.

Hari, Tong. "Dilema Anak Korban Perceraian". Aralık 2023. iainsasbabel.ac.id/dilema-anak-korban-perceraian

Hartati, M. Dwi vd. *Implementasi Kebijakan Peraturan Presiden Republik Indonesia Nomor 87 Tahun 2017 Tentang Penguatan Pendidikan Karakter di Sekolah Menengah Atas di Kabupaten Tegal*. Tegal: Pancasakti Tegal, 2020.

Hasbullah. *Kapita Selekta Pendidikan Islam*. Jakarta: Raja Grafindo Persada, 1996.

Hasbullah. *Sejarah Pendidikan Islam di Indonesia: Lintas Sejarah Pertumbuhan dan Perkembangan*. Jakarta: Raja Grafindo Persada, 1996.

Hatice, Dülgeroğlu. *Sokakta Çalışan Çocuklarda Dini Duygu ve Düşünce Gelişimi: Üsküdar Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Hendrijanto, Kris. *Kekerasan Terhadap Anak Jalanan: Studi Kasus Tentang Kekerasan Pada 3 Anak Jalanan di Yayasan SEKAR Tanjung Periok Jakarta Utara*. Depok: Universitas Indonesia, 2007.

Hikmawati. *Strategi Dakwah Sekolah Cendekia BAZNAS (SCB) Terhadap Mualaf*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2023.

Hüseyin, Peker. *Din ve Ahlak Eğitimi*. Samsun: Aksi Seda Matbaası, 1998.

İlik, Bülent - Türkmen, Zeynep. *Sokaktan Ustalığa*. Ankara: Ankara Sokakta Çalışan Çocuklar Merkezi, 1994.

İstikomah, İstikomah vd. "Integration of Schools and Madrasa into Pesantren in Indonesia". *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)* 125 (2017), 141-143.

Jalaludin. *Psikologi Agama*. Jakarta: PT. RajaGrafindo Persada, 2003.

Karaca, Faruk. *Dinî Gelişim Teorileri*. İstanbul: Değerler Eğitim Merkezi, 2007.

Karadağ, Engin vd. "Yapılandırmacı Öğrenmeye Genel Bakış". *Kuramdan Uygulamaya Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımı (1-5. Sınıf Etkinlik Örnekleriyle)*. Ankara: Kök Yayıncılık, ts.

Kars, Özden. *Çocuk İstismarının Nedenleri ve Sonuçları*. Ankara: Basım Evi, 1996.

Kazıcı, Ziya - Ayhan, Halis. "Tâlim ve Terbiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/538-542. İstanbul, 2010.

Kementerian Pendidikan dan Kebudayaan. *Analisis Anak Tidak Sekolah Usia 7-18 Tahun*. Jakarta, 2016.

Keyifli, Şükrü. "Eğitim ve Din Eğitim". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2 (2013), 103-126.

Khozin, Wahid. "Pendidikan Keagamaan Pada Komunitas Anak Jalanan". *Jurnal Penelitian Pendidikan Agama dan Keagamaan* 6/3 (2008), 37-51.

Kılavuz, M. Akif - Yılmaz, Hüseyin. "Örgün ve Yaygın Eğitimde Öğrenenlerin İhtiyaçları Doğrultusunda Din Eğitimi ve Öğretimi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 18/2 (2009), 123-129.

Köse, Ali. *Freud ve Din*. İstanbul: İz Yayınları, 2000.

Köylü, Mustafa. "Çocukluk Dönemi Dini İnanç Gelişimi ve Din Eğitimi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/11 (2004), 37-54.

Kusumawati, Mega. *Pembinaan Akhlak Pada Punker (Studi Pada Komunitas Tasawuf Underground)*. Jakarta: UIN Jakarta, 2021.

Mc. Donald, J - Frederick. *Education Psycology*. San Francisco: Wadsworth Publishing Co, 1959.

Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Tanrı'yı Tasavvur Etmek*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2011.

Mulyaningsih, Indah. *Peran Pembimbing Agama dalam Pembinaan Akhlak Anak Jalanan di Panti Sosial Bina Insan Bangun Daya 2 CIpayung Jakarta Timur*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2014.

Mulyono, Dinno. "Menegaskan Karakter Pendidikan Nonformal". *Empowerment: Jurnal Ilmiah Program Studi Pendidikan Luar Sekolah* 1/1 (2012), 63-68.

Nasucha, Juli Amaliya. "Pendidikan Islam Formal, Informal, dan Non Formal".

Nasution, Harun. *İslam Ditinjau dari Segala Aspek*. Jakarta: Universitas Indonesia, 2013.

Nata, Abuddin. *Pendidikan dalam Perspektif Al-Qur'an*. Ciputat: UIN Jakarta Press, 2005.

Nata, Abuddin. *Sejarah Pendidikan Islam*. Jakarta: Kencana, 2014.

Nurmadiah, N. "Kurikulum Pendidikan Agama Islam". *Al-Afkar: Jurnal Keislaman dan Peradaban* 2/2 (2016).

Oğuz, Polat. *Cinsiyete Dayalı Şiddet Olgularına Sağlık Personelinin Yaklaşımı*. İstanbul: İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı, 2005.

Oğuz, Polat. *Çocuk ve Şiddet*. İstanbul: Der Yayınları, 2001.

Oğuz, Polat. "Sokak Çocukları". *İstanbul Dergisi* 4/14 (2002).

Oruç, Cemil. “Erken Çocukluk Dönemi Dînî Gelişim Teorileri Bağlamında Din Eğitimi”. *Turkish Studies: International Periodical for The LAnguages, Literature, and History of Turkish or Turkic* 8/8 (2013), 971-987.

Özgür, İbrahim N. *Ailede, Okulda Çocuk ve Gencin Ruh Sağlığı*. İstanbul: Gülek Matbaası, 1972.

Pakdemirli, M. Nur. *Genç Dindarlığı ve Din Eğitimi*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.

Pemerintah Pusat. “Peraturan Pemerintah Nomor 55 Tahun 2007 Tentang Pendidikan Agama dan Pendidikan Keagamaan”. Pemerintah Pusat, Jakarta, 2007.

Purnomo, Sutrimo. “Penanaman Akhlak Bagi Anak Jalanan di TPQ Tombo Ati Kampung Dayak Purwokerto”. *Raushan Fikr* 4/2 (2014), 129-145.

Purwanti, Yanti Dewi - Purnamaningsih, Esti Hayu. “Konsep Diri Perempuan Marginal”. *Jurnal Psikologi*.

Rahmah, Annisa. “Analisis Kemiskinan di DKI Jakarta”. dspace.uii.ac.id

Ramadhan, Moch Gilang. *Perlindungan Hukum Terhadap Anak Jalanan Atas Eksploitasi dan Tindak Kekerasan DİhubungkAn dengan Undang-undang Nomor 39 Tahun 1999 Tentang Hak Asasi Manusia, Undang-Undang Nomor 23 Tahun 2002 Tentang Perlindungan Anak*. Bandung: Universitas Komputer Indonesia, 2013.

Reza, H. “Child Abuse & Neglect Poverty, Violence, and Family Disorganization: Three Hydras and Their Role in Children’s Street Movement in Bangladesh”. *Child Abuse & Neglect* 55 (ts.), 67-72.

Rikawarastuti. “Tinjauan Pendekatan Penanganan Perilaku Seksual Anak Jalanan”. *Jurnal Health Quality* 4/1 (2013), 54-76.

Rosyad, Hafiz Sabilla. *Peran Pembimbing Rohani Untuk Penguatan Kecerdasan Spiritual Anak Jalanan di Pusat Pengembangan Pelayanan Sosial Anak (Social Development Centre for Children) Bambu Apus Jakarta Timur*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2013.

Salam, Abdul Quddus. *Kondisi dan Situasi Pekerja Anak pada Beberapa Sektor di Tulungagung dan Probolinggo, Jawa Timur*. Surabaya: Citra Grafika, 2004.

Samara, Ghariza A. - Wuryaningish, Caroline Endah. “Motivasi Sembuh pada Anak Jalanan Korban Penyalahgunaan NAPZA”. *Perilaku dan Promosi Kesehatan: Indonesian Journal of Health Promotion and Behavior* 4/1 (2022), 8-20.

Sayıta, Sevgi Usta - Şirin, Mustafa Ruhi. “İstanbul’un Sokakları ve Çalışan Çocuklar”. *1. İstanbul Çocuk Kurultayı Araştırmalar Kitabı*. ed. Abdullah Karatay. 453-542. İstanbul: İstanbul Çocukları Vakfı Yayınları, 2000.

Shalahuddin, Odi. *Anak Jalanan Perempuan*. Semarang: Yayasan Setara, 2000.

Shofiah, Siti. *Pembinaan Kesadaran Beragama Pada Kehidupan Anak Jalanan*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2010.

Sirojudin, Muhamad. *Peran Rumah Singgah Cahaya Anak Negeri Dalam Meningkatkan Akhlak Anak Jalanan*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2015.

Suaib, Eka. *Anak Jalanan (Latar Belakang, Dinamika Sosial, dan Jaringan)*. Yogyakarta: Leutikaprio, 2015.

Subhansyah, Aan. *Anak Jalanan di Indonesia: Deskripsi Persoalan dan Penanganannya*. Yogyakarta: YPLS Humana, ts.

Sudrajat, Tata. “Isu Prioritas dan Program Intervensi untuk Menangani Anak Jalanan”. *Jurnal Hakiki* 1/2 (1999).

Sugianto. “Perlindungan Hukum Terhadap Anak Jalanan dalam Perspektif Hukum Positif dan Hukum Islam”. *de Jure, Jurnal Syariah dan Hukum* 5/2 (2013), 146-153.

Susanty, Hanny. “Pemenuhan Hak Pendidikan Anak Jalanan di Kota Bengkulu”. *kemensos.go.id*. 2022. Erişim 12 Kasım 2023. https://kemensos.go.id/pemenuhan-hak-pendidikan-anak-jalanan-di-kota-bengkulu#:~:text=Data%20dari%20Kementerian%20Sosial%20menunjukkan,2018%20mencapai%2079.8%20juta%20anak.

Suyanto, Bagong. *Masalah Sosial Anak*. Jakarta: Kencana, 2016.

Tan, Winsherly. “Pemenuhan Hak Pendidikan Anak Jalanan di Kota Batam: Tantangan dalam Mewujudkan Sustainable Development Goals (SDGs)”. *Supremasi Hukum: Jurnal Penelitian Hukum* 29/1 (2020), 45-49.

Tümer, Günay. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, ts.

’Ulwan, Abdullah Nashih. *Tarbiyatul Aulad fil Islam*. çev. Arif Rahman Hakim - Abdul Halim. Solo: Insan Kamil, 2012.

UNICEF. *Report On Working Children and Street Children*. UNICEF, 1986.

Usman, Basyirudin. *Metodologi Pembelajaran Agama İslam*. Jakarta: Ciputat Pres, 2002.

Velina, Nur Ossa. *Pengaruh Intensitas Bimbingan Agama Terhadap Pengetahuan Agama Anak Jalanan Di Panti Sosial Bina Remaja Taruna Jaya 2 Dinas Sosial DKI Jakarta*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2020.

Walczak, Byvette - Burns, Sheila. *Boşanma ve Çocuk Üzerine Etkileri*. çev. İsmail Ersevim. İstanbul: Özgür Yayınları, 1999.

Williams, Christopher. “Who Are Street Children? A Hierarchy of Street Use and Appropriate Responses”. *Child Abuse & Neglect* 17/6 (1993), 831-841.

Yapıcı, Şenay - Yapıcı, Mehmet. *Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.

Yavuzer, Haluk. *Çocuk Psikolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

Yavuzer, Haluk. *Çocuk ve Suç*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2019.

Yıldız, Özkan - Adaş, Emin B. “Gaziantep’te Sokak Çocukları Üzerine Bir Araştırma”. *Sosyoloji Dergisi* 18 (2007), 250-268.

Zarkasyi, Hamid Fahmy. “Modern Pondok Pesantren: Maintaining Tradition in Modern System”. *Tsaqafah: Jurnal Peradaban İslam* 11/2 (2015), 223-248.

Zidni, İrfan. *Peran Guru dalam Membina Akhlak Anak Jalanan*. Jakarta: Universitas Negeri Jakarta, 2019.

Zuhairini. *Filsafat Pendidikan Islam*. Jakarta: Bumi Aksara, 1995.

Zuhairini. *Sejarah Pendidikan Islam*. Jakarta: Bumi Aksara, 2004.

Zulfikar, Ahmad. *Pola Komunikasi Relawan dengan Anak Pemulung dalam Pembinaan Keagamaan pada Komunitas Sekolah Bersama Lapak Pemulung Pejaten*. Jakarta: Universitas Islam Negeri Syarif Hidayatullah, 2017.

“Berapakah Jumlah RA dan Madrasah di Indonesia (2023)?” 2023. ayomadrasah.id/2016/jumlah-ra-madrasah-di-indonesia.html

“Garis Kemiskinan, Jumlah, dan Persentase Penduduk Miskin di Daerah Menurut Kabupaten/Kota di Provinsi DKI Jakarta 2021-2023”. 2021. jakarta.bps.go.id/indicator/23/645/1/garis-kemiskinan-jumlah-dan-persentase-penduduk-miskin-di-daerah-menurut-kabupaten-kota-di-provinsi-dki-jakarta.html.html

"Jumlah Penduduk Jakarta Menurut Kabupaten Kota", ts. jakarta.bps.go.id/indicator/12/1270/1/jumlah-penduduk-menurut-kabupaten-kota-di-provinsi-dki-jakarta-.html

"Jumlah Perceraian Menurut Faktor dan Kabupaten/Kota di Provinsi DKI Jakarta 2021." 2021. jakarta.bps.go.id/indicator/27/603/1/jumlah-perceraian-menurut-faktor-dan-kabupaten-kota-di-provinsi-dki-jakarta.html

"Kasus Kekerasan di Jakarta Selama 2023 Paling Banyak Terjadi di Jakarta Timur", ts. voi.id/berita/315836/kasus-kekerasan-di-jakarta-selama-2023-paling-banyak-terjadi-di-jaktim

EKLER

Ek 1: Kişisel Bilgi Formu

Adı Soyadı :

Cinsiyet :

Yaş :

Sınıf :

Anne Sağ Olup Olmama:

Baba Sağ Olup Olmama:

Anne-Baba ile Birlikte Olup Olmama:

Okul Durumu :

Meslek :

Programa Katılım Süresi:

Ek 2: Derinlemesine Mülakat (Görüşme) Formu

Program ile ilgili sorular:

- **Programa katılmadan önceki durumları**
- Bu programı nereden öğrendin?
- Bu saatte programa katılmasaydın nerede/ne yapıyor olurdun?
- Din eğitimi dersini seviyor musun? Din eğitimi dersini daha önce hiç aldın mı?
- Bu programa katılmadan önce hiç dini eğitim aldın mı?
- Programa katıldıktan sonra davranışlarında herhangi bir değişim hissettin mi? (Eğer evetse, nasıl bir değişim hissetin açıklayabilir misin?)
- **Programa katıldıktan sonraki durumları**
- Okula gitme/Ders çalışma imkânın nasıl?
- Evde ders çalışıyor musun?
- Ailen/ebeveynin din eğitimi veriyor mu?
- Bu program ile ilgili ne düşünüyorsun? Sence bu program önemli mi?
- Neden bu programa katılıyorsun?
- Katıldığın bu programa ve yaptığın işe nasıl birlikte zaman ayırıyorsun?
- Ne zamandan beri bu programa katılıyorsun? Haftada kaç kere bu programa katılıyorsun?
- Programda neler öğretiliyor? Neler yapılıyor?
- Programda dini konulardan neler öğreniyorsun?
- Dersler nasıl anlatılıyor?
- Programa katıldıktan sonra özellikle dinle ilgili kendini nasıl geliştiriyorsun?
- Yeni beceri ve alışkanlık kazanıyor musun?
- Programda yaptığın etkinliklerden birkaçını bana söyler misin?
- Programdan memnun musun?
- Dinin içinde dikkatini çeken ve seni daha iyi bir insan olmaya motive eden şeyler neler?
- Program düzenleyenlere (dernek/rehabilitasyon merkezi/gönüllü) neler söylemek istersin?
- Programdan beklentilerin neler?
- Bu program biterse din eğitimi öğrenmeye devam eder misin?

İnanç ile ilgili sorular:

- **Programa katılmadan önceki durumları**
- Allah'ın varlığına ve birliğine ne zaman, nasıl inanmaya başladın? Ne hissettin?
- Allah'ın insanı her zaman ve her yerde tehlikelere karşı koruyacağını daha önce düşündün mü?
- Allah inancıyla ilgili karşılaştığın zorluklarla nasıl başa çıktın?
- Daha önce günlük hayatta Hz. Muhammed'den örnek aldın mı?
- **Programa katıldıktan sonraki durumları**
- Allah'a karşı ne hissetiğini duygularınla ifade etmek istersen bunlar neler olurdu? (Sevgi, merak, saygı, korku, öfke, kırgınlık, bağlılık, sorumluluk vs.)
- Allah'ı aramaya çalışıyor musun? Neler yapıyorsun?
- Allah'a olan inancın, aile ilişkilerini, sokaktaki iş hayatını, kararlarını ve günlük yaşamını nasıl etkiliyor?
- Hz. Muhammed hakkında ne düşünüyorsun? Günlük hayatta O'nu örnek alıyor musun?
- Allah'ın yaptığı senin istediğin gibi olmadığında düşünüyorsun?
- Allah'a olan inancınla ilgili zorluklarla karşılaştığında bu durumlarla nasıl başa çıkacaksın ve inancını nasıl güçlendireceksin?
- Allah'ın senin isteklerine/hayal ettiklerine müdahale edeceğini düşünüyor musun?
- Daha iyi bir insan olmak için günlük hayatta Hz. Muhammed'in hayatından örnek alacak mısın?

İbadet ile ilgili sorular:

- **Programa katılmadan önceki durumları**
- Daha önce dua etmeye ihtiyaç duydun mu?
- Ne zaman Kur'an okumaya başladın?
- Sokakta namaz vakti girdiğinde ne yapıyordun?
- Ramazan ayında oruç tuttun mu?
- **Programa katıldıktan sonraki durumları**
- Hangi durumlarda dua etmeye ihtiyaç duyuyorsun?
- Kur'an okumayı seviyor musun?

- Kur’an okuma, dua etme, namaz kılma gibi ibadetlerin seni Allah’a yaklaştırdığını düşünüyor musun?
- Ramazan ayında oruç tutmak sana nasıl bir duygu veriyor? Bu duyguyu nasıl tanımlarsın?
- En çok hangi isteklerine dua edeceksin?
- Kur’an anlamını öğrenmeyi düşünecek misin?
- Kur’an okuma, dua etme, namaz kılma gibi ibadetleri yapmaya devam edecek misin? Neden?
- Gelecek Ramazan ayında oruç tutarken nelere dikkat edeceksin? Bu süreçte sağlık, beslenme ve işle ilgili nasıl bir planlama yapacaksın?

Ahlâk ile ilgili sorular:

- **Programa katılmadan önceki durumları**
- En son ne zaman Allah’a şükrettin?
- Daha önce alkol ya da uyuşturucu kullandın mı?
- Önceki sende kötü alışkanlık var mıydı? Nelerdi?
- Ne zaman doğru olanı yapmak üzere odaklanmaya başladın?
- **Programa katıldıktan sonraki durumları**
- Günlük hayatında yapacağın işlerde Allah’ın senin nasıl davranmanı istediğini düşünerek karar veriyor musun?
- En sevdiğin iyi alışkanlığın neler? Bana açıklar mısın?
- Hangi durumlarda şükrediyorsun?
- Doğruluk kavramını nasıl tanımlarsın? Senin için doğruluk ne anlama geliyor?
- Hayal ettiğin gelecekte, yapacaklarında Allah’ın senin nasıl davranmanı istediğini düşünerek karar verecek misin?
- Varsayalım ki, çok zengin oldun ama Allah’a hiç şükretmiyorsun; yine varsayalım ki, ihtiyaçlarına karşılayacak kadar zenginliğin var ve Allah’a şükretmeyi seven bir insansın. Bu ikisinden hangisini tercih edersin?
- Geçmişten daha iyi bir insan olmak için ne yapacaksın?
- Doğruluk kavramının hayatının farklı alanlarında nasıl yansıdığını düşüneceksin?

Ek 3: Kurum İzin Dilekçesi

APPROVAL DOCUMENT

To the Relevant Authority,,

It is deemed appropriate to conduct observations and interviews with children at our institution as part of the thesis study titled "Religious Education Activities for Street Children and the Development of Religious Sentiments (Case Study: Jakarta)" conducted by Nazihah Nazihah, a master's student in the Department of Philosophy and Religious Studies at Marmara University, Institute of Social Sciences, in the field of Religious Education.

Respectfully submitted for your information.

Jakarta, 7/10./2023

Abdul Halim

Chief of Tasawwuf Underground

APPROVAL DOCUMENT

To the Relevant Authority,,

It is deemed appropriate to conduct observations and interviews with children at our institution as part of the thesis study titled "Religious Education Activities for Street Children and the Development of Religious Sentiments (Case Study: Jakarta)" conducted by Nazihah Nazihah, a master's student in the Department of Philosophy and Religious Studies at Marmara University, Institute of Social Sciences, in the field of Religious Education.

Respectfully submitted for your information.

Jakarta, 15/10/2023

Abdul Rohim

Chief of ERBE Foundation

Kemarin aku merasa pintar, aku ingin mengubah dunia
Sekarang aku bijak aku ingin mengubah diriku sendiri.
-Maulana Jalaluddin Rumi

